

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

**СТРУКТУРА ЛИЧНОСТИ, КОГНИТИВНИ СТИЛ,
АФЕКТИВНА РЕГУЛАЦИЈА И ДЕМОГРАФСKE
ВАРИЈАБЛЕ КАО ПРЕДИКТОРИ АГРЕСИВНОГ
ПОНАШАЊА КОД ПОЧИНИЛАЦА КРИВИЧНИХ
ДЕЛА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
Проф. др Весна Гаврилов Јерковић

Кандидат:
Мр Ксенија Колунџија

Нови Сад, 2015. године

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

KLJUČNADOKUMENTACIJSKAINFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Ksenija Kolundžija
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Vesna Gavrilov Jerković
Naslov rada: NR	Struktura ličnosti, kognitivni stil, afektivna regulacija i demografske varijable kao prediktori agresivnog ponašanja kod počinitelaca krivičnih dela
Jezik publikacije: JP	srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	(12 poglavlja / 238 stranica / 7 slika / 63 tabele/11 grafikona / 433 referenci / 2 priloga)
Naučna oblast: NO	Psihologija
Naučna disciplina: ND	Klinička psihologija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	agresivnost, Opšti model agresivnosti, predikcija agresije, krivična dela nasilja, moderacija
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Odseka za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	v-vi
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	15.01.2010.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation
Author: AU	Ksenija Kolundžija
Mentor: MN	Vesna Gavrilov Jerković, PhD, professor
Title: TI	Structure of personality, cognitive style, emotion regulation and demographic factors as predictors of aggressive behaviour in offenders
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2015.
Publisher: PU	Author reprint
Publication place: PP	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2

Physical description: PD	(12 chapters / 238 pages / 7 pictures / 14 graphs / 63 tables/ 433 references / 2 appendices)
Scientific field SF	Psychology
Scientific discipline SD	Clinical psychology
Subject, Key words SKW	aggression, General Aggression Model, prediction of aggression, violent crimes, moderation
UC	
Holding data: HD	The Library of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	vii-viii
Accepted on Scientific Board on: AS	15.01.2010.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

SAŽETAK

Ekstremni vidovi ispoljavanja agresije u vidu krivičnih dela nasilja su univerzalni fenomeni, prepoznati u svim društvima i kulturama. Iako se radi o relativno nefrekventnim događajima, trend nasilničkog ponašanja raste i predstavlja problem od šireg društvenog značaja. Ishod višedecenijskog izučavanja agresivnosti ogleda se u detektovanju velikog broja prediktora agresivnog ponašanja, pri čemu su se faktori agresivnosti najčešće izučavali izolovano. Kao referentni okvir za ovo istraživanje poslužio nam je Opšti model agresivnosti koji podrazumeva međusobnu interakciju različitih faktora u generisanju agresivnog ponašanja. Osnovni cilj ovog istraživanja se odnosi na rasvetljavanje glavnih i interaktivnih efekta prediktora, a što doprinosi boljem razumevanju uslova pod kojima se povećava ili smanjuje verovatnoća realizacije agresivnog ponašanja, u kontekstu krivičnih dela.

Istraživanjem je obuhvaćeno 200 ispitanika, muškog pola, podeljenih u dve grupe. Kriterijsku grupu činilo je 100 ispitanika koji su bili na izdržavanju kazne u Kazneno popravnom zatvoru u Sremskoj Mitrovici, zbog krivičnog dela nasilja. Kontrolnu grupu činilo je 100 ispitanika koji u svojoj istoriji nisu imali izvršeno ni jedno krivično delo. Ispitanici su ujednačeni u odnosu na psihijatrijsku dijagnozu.

Organizovan je korelacioni nacrt, a rezultati su obrađeni kroz transferzalnu perspektivu. Ispitivanje interaktivnog uticaja prediktorskih varijabli sprovedeno je putem ispitivanja moderacije.

Rezultati istraživanja pokazuju da je na osnovu personološko-dispozicionih, kognitivno-emocionalnih i socio-emografskih prediktora moguće razlikovati grupu počinitelaca krivičnog dela nasilja u odnosu na ispitanike koji nikada nisu počinili krivično delo. Konkretnije, grupu počinitelaca krivičnih dela nasilja karakteriše viši stepen izraženosti sve tri Eysenck-ove dimenzije, viši stepen sklonosti ka agresivnom ponašanju, viši stepen izraženosti psihopatske devijacije, dok se po pitanju stepena samopoštovanja ne razlikuju u odnosu na kontrolnu grupu. Počinioci krivičnog dela nasilja imaju specifičan kognitivni stil koji je obeležen većim prisustvom agresivnih fantazija, neefikasnom kontrolom agresivnih i neprijatnih misli, većim prisustvom iracionalnih uverenja, uz češće korišćenje supresije, kao neadekvatne strategije

emocionalne regulacije. Takođe, počinioci krivičnog dela potiču iz porodica sa većim stepenom alkoholizma (isključivo oca), u većoj meri su bili izloženi nasilju u formativnom periodu, imaju niži stepen obrazovanja i ređe imaju stalno zaposlenje. Međutim, kada se ovi brojni faktori agresivnosti posmatraju kroz prizmu multivarijantnog modela predikcije, samo mali broj ostvaruje glavni prediktivni doprinos. Izdvojili su se sledeći prediktori: sklonost ka antisocijalnom ponašanju, samopoštovanje, netolerancija životnih događaja, supresija, reprocenjivanje i obrazovni status. Ispitujući interaktivan efekat prediktorskih varijabli i psihopatije, kao moderator varijable, rezultati pokazuju da različit stepen izraženosti subdimenzija psihopatije predstavlja uslov pod kojim personološko-dispozicione varijable ostvaruju značajan doprinos u predikciji agresivnog ponašanja.

Uzimajući u obzir da su se kognitivno-emocionalni faktori koji su podložni promeni izdvojili kao značajni prediktori, praktičan cilj istraživanja ogleda se u primeni nalaza istraživanja na proces rehabilitacije počinitelaca agresivnih krivičnih dela.

Ključne reči: agresivnost, Opšti model agresivnosti, predikcija agresije, krivična dela nasilja, moderacija

ABSTRACT

Extreme forms of aggression manifestations, in terms of violent crimes, are universal phenomena recognized in all societies and cultures. Although these are relatively small frequency events, the trend of violent behaviour is growing and represents a problem of wider social significance. The result of multiple decades researches of human aggression is the detection of a large number of aggressive behaviour predictors, where the aggression factors were most commonly studied as isolated ones. As a reference framework for this research, the General Aggression Model was used, as it comprehends different factors mutual interaction in generation of aggressive behaviour. The basic aim of this research is to put some more light to the main and interactive predictor effects, which contributes to better understanding of the conditions under which the probability of realization of the aggressive behaviour is rising or lowering, in terms of criminal acts.

The research was performed on 200 male subjects divided into two groups. The criteria group was formed out of 100 subjects who are imprisoned in Sremska Mitrovica Penitentiary for violent crimes. The control group was formed out of 100 subjects who do not have a criminal history at all. The subjects are uniform with relation to psychiatric diagnosis.

Correlation design was organized and the results were processed through transversal perspective. Examination of the interactive influence of the predictor variables was performed through moderation.

Research results show that it is possible to distinguish the group of violence offenders from the group of subjects with no criminal history at all, on the basis of personological-dispositional, cognitive-emotional and socio-demographical predictors. Specifically, the group of violent offenders is characterized by the higher level of expression of all three Eysenck dimensions, higher level of inclination to aggressive behaviour, higher level of expression of psychopathic deviation, while the level of self-esteem is no different to the control group. Violent offenders have a specific cognitive style which is marked by higher presence of aggressive fantasies, non-efficient control of aggressive and unwanted thoughts, higher presence of irrational beliefs, with more frequent use of suppression as inadequate strategy for emotional

regulation. Also, violent offenders come from families with higher level of alcoholism (father only), they have been exposed to violence to a bigger extent in their formation period, they have a lower level of education and less frequently have a permanent employment. However, when these numerous factors of aggression are observed through the prism of multivariate model of prediction, only a small number of factors realize the main predictive effect. The following predictors are noted as significant: inclination to antisocial behaviour, self-esteem, low frustration tolerance beliefs, suppression, reappraisal and educational status. Examination of interactive effect of predictor variables and psychopathy, as moderator variable, gives results which show that different degree of expression of psychopathy sub-dimensions represents the condition under which the personological-dispositional variables give significant contribution to aggressive behaviour prediction.

Taking into account that the cognitive-emotional factors which are subject of change are shown to be significant predictors, the practical aim of this research is to apply the research results in violent offenders' rehabilitation process.

Key words: aggression, General Aggression Model, prediction of aggression, violent crimes, moderation

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. AGRESIVNOST.....	6
2. 1. Problem definisanja agresivnosti	6
2. 2. Klasifikacije agresivnosti.....	10
2. 2. 1. Dvodimenzionalni modeli.....	11
2. 2. 2. Višedimenzionalni modeli klasifikacije.....	16
3. TEORIJE I MODELI AGRESIVNOSTI.....	18
3. 1. Socio-kognitivne teorije i modeli agresivnosti	25
3. 1. 1. Kognitivna neo-asocijacionistička teorija.....	26
3. 1. 2. Teorija skripta	26
3. 1. 3. Teorija transfera ekscitacije	28
3. 1. 4. Teorija socijalne interakcije	29
3. 1. 5. Opšti model agresivnosti.....	29
3. 1. 6. Kritika socijalno-kognitivnih teorija agresivnosti	36
4. PREDIKTORI AGRESIVNOSTI – FAKTORI RIZIKA.....	38
4. 1. Personalni rizični faktori.....	39
4. 1. 1. Nasleđe.....	40
4. 1. 2. Pol	40
4. 1. 3. Intelektualno funkcionisanje.....	42
4. 1. 4. Ličnost.....	42
4. 1. 5. Kognitivni faktori.....	52
4. 1. 6. Emocionalni faktori	57
4. 1. 7. Mentalni poremećaji	60
4. 2. Porodični faktori	64
4. 2. 1. Porodična istorija kriminogenog i antisocijalnog ponašanja	65
4. 2. 2. Porodice sa velikim brojem članova	66
4. 2. 3. Stilovi vaspitanja dece	66
4. 2. 4. Zlostavljanje i zanemarivanje dece.....	67
4. 2. 5. Konflikti između roditelja i nepotpuna porodica	68

4. 2. 6. Drugi porodični faktori	69
4. 3. Socio-demografski faktori i uticaj vršnjaka	69
4. 4. Kratak završni komentar	70
5. PREDIKCIJA AGRESIVNOSTI	71
5. 1. Klinička predikcija u kontekstu forenzičke psihologije.....	72
6. PROBLEM, CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA	78
6. 1. Problem istraživanja.....	78
6. 2. Ciljevi i zadaci istraživanja.....	78
7. NACRT I PROCEDURA ISTRAŽIVANJA	80
7. 1. Varijable istraživanja	80
7. 2. Instrumenti za prikupljanje podataka.....	83
7. 2. 1. Merenje personološko dispozicionih varijabli	83
7. 2. 2. Merenje kognitivno -emocionalnih varijabli	86
7. 2. 3. Praćenje socio-demografskih varijabli.....	88
7. 3. Hipoteze istraživanja.....	89
7. 4. Opis uzorka i procedure istraživanja.....	91
7. 5. Metode obrade podataka	95
8. REZULTATI.....	98
8.1. Karakteristike pretpostavljenih prediktorskih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu	98
8.1.1. Karakteristike personološko-dispozicionih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu.....	98
8. 1. 2. Karakteristike kognitivno-emocionalnih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu	106
8. 1. 3. Socio-demografske varijable	114
8. 2. Ispitivanje glavnih doprinosa pretpostavljenih prediktorskih varijabli u predikciji agresivnog ponašanja	116
8. 2. 1. Ispitivanje glavnog doprinosa personološko-dispozicionih varijabli	117
8. 2. 2. Ispitivanje glavnog doprinosa kognitivno-emocionalnih varijabli	121
8. 2. 3. Ispitivanje glavnog doprinosa socio-demografskih varijabli	125
8. 4. 4. Ispitivanje glavnog doprinosa personoloških, kognitivno-emocionalnih i socio-demografskih varijabli u predikciji agresivnog ponašanja	134
8. 3. Ispitivanje interaktivnog efekta pretpostavljenih prediktora i moderator varijable u predikciji agresivnog ponašanja.....	135
8. 3. 1. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Antisocijalnog ponašanja.....	136

8. 3. 2. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Psihopatskog afekta.....	144
8. 3. 3. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Interpersonalnih odnosa.....	148
8. 3. 4. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Životnog stila	149
9. DISKUSIJA	156
9. 1. Utvrđivanje razlika na osnovu pretpostavljenih faktora agresivnosti.....	156
9. 2. Predikcija agresivnog ponašanja – glavni efekti prediktora	163
9. 3. Predikcija agresivnog ponašanja – interaktivni efekat prediktora	165
9. 4. Završna razmatranja.....	166
10. ZAKLJUČAK.....	169
11. REFERENCE.....	171
12. PRILOZI.....	217

TEORIJSKI DEO

1. UVOD

Sa forenzičkog aspekta, agresivnost, kao sastavni deo brojnih krivičnih dela, je pojava od posebnog interesa. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji nasilje predstavlja problem od šireg društvenog značaja i ozbiljnu pretnju po zdravlje ljudi. Svake godine više od 1.6 miliona ljudi izgubi život u situaciji povezanoj sa nasiljem (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi and Lozano, 2002). Alarmantni su podaci koji govore o tome da svakoga dana preko 2000 dece i adolescenata umre od posledica povreda izazvanih nasiljem (Peden, Oyegbite, Ozanne-Smith, Hyder, Branche, Rahman, et al. 2008). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u našoj zemlji 2012. godine podneto je preko devedeset hiljada krivičnih prijava punoletnim licima, koja su se odnosila na krivična dela povezana sa nasiljem, a evidentira se i porast maloletničke delinkvencije (RZS, 2010; PSZ,2012).

Uprkos višedecenijskim istraživanjima poreklo agresivnih krivičnih dela još uvek je tema oko koje se žustro debatuje u naučnoj literaturi, jednako kao i u javnom diskursu. Dosadašnji pristup izučavanju agresivnosti odlikuje se ozbiljnim nedostacima. Naime, različite teorijske perspektive akcenat stavljaju na različite aspekte agresivnosti, nudeći time samo parcijalna objašnjenja. Iako su brojne teorije iznedrile veliki broj prediktora agresivnog ponašanja, potencijalni uzroci su se najčešće izučavali izolovano, a rezultati su neretko bivali kontradiktorni. U cilju prevazilaženja navedenih nedostataka, izučavanju agresivnog ponašanja neophodno je pristupiti iz multivarijatne perspektive. Ovim istraživanjem ispituje se interakcija različitih potencijalnih prediktora agresivnog ponašanja, pri čemu se prediktivni doprinos pojedinačnih faktora ne posmatra izolovano, već u kombinaciji sa drugim potencijalnim prediktorima. U fokusu interesovanja su personološko-dispozicioni faktori, socio-demografske karakteristike i različiti kognitivni faktori koji su od ranije prepoznati kao prediktori agresivnog ponašanja. Ispitivanjem navedenih prediktora iz multivarijatne perspektive dobijaju se odgovori na pitanja koji su to faktori koji ostvaruju snažan direktan uticaj na agresivno ponašanje, koji faktori ostvaruju snažan prediktivni doprinos, ali samo u kombinaciji sa drugim faktorima, kao i kod kojih faktora se beleži slabljene prediktivnog uticaja kada su u interakciji sa drugim potencijalnim prediktorima.

2. AGRESIVNOST

Fenomenu agresivnosti, široko rasprostranjenom u naučnoj literaturi, pristupa se sa stanovišta različitih perspektiva – antropološke, psihološke, psihopatološke, neuropatološke, kliničke, sociološke, kriminološke, politikološke, etološke, biološke... Sve one su dale značajan doprinos u razmatranju fenomena agresivnosti, ali njihova međusobna različitost i heterogenost rezultirale su konfuzijom i kontraverzama, pre svega na planu konceptualizacije fenomena agresivnosti. U odeljcima koji slede detaljno se razmatra problem definisanja agresivnosti, različiti pokušaji klasifikacije i tipovi agresivnosti koji su najzastupljeniji u relevantnoj literaturi.

2. 1. Problem definisanja agresivnosti

Do današnjeg dana, nema jedinstvene definicije agresivnosti. Pregledom literature uočava se veoma široka primena termina agresivnosti ili agresije. Tako se agresivnost može pripisati specifičnom ponašanju kao što je ubistvo ili nanošenje telesnih povreda. Može se odnositi na specifičan kvalitet ili stil ponašanja (agresivan vozač, agresivan šahista, agresivan prodavac), može se odnositi na grupu stavova i emocija kao što su bes, hostilnost, mržnja. Dalje, može se shvatiti kao osobina ili crta ličnosti, navika, stereotipno refleksno ponašanje ili biološkim procesima determinisano ponašanje. Agresivnost se može shvatiti kao benigna ili maligna, pozitivna ili negativna, sponatana ili ritualna i instrumentalna (van der Dennen, 1980). Postavlja se pitanje ima li smisla istim terminom označiti toliko različita ponašanja kao što su ubistvo, tuča na sportskoj manifestaciji, uništavanje imovine ili zajedljivi komentari? Čak i ako se prihvati značenje koje termin ima u svakodnevnom govoru, limitiranost se ogleda kroz brojne motive i forme ekspresije koje karakterišu agresivno ponašanje.

Problem izostanka konsenzusa oko značenja termina agresivnosti ima posebno ozbiljne konsekvence na naučni diskurs jer široka upotreba termina agresivnosti otežava sistematska istraživanja na ovom polju. Međutim, iako je još pre četvrt veka primećeno da problem definisanja agresivnosti ometa napredak istraživanja ovog fenomena, ni do dan danas problem konceptualizacije fenomena i identifikovanja različitih formi ekspresije nije uspešno razrešen.

Različiti autori koji pristupaju izučavanju agresivnosti sa različitih pozicija, manje ili više različito shvataju, nazivaju i definišu agresivno ponašanje. Definicije zavise od teorijske perspektive autora, a pregledom literature nailazi se na širok dijapazon definicija - od štetnog stimulusa koji se nanosi drugom organizmu, preko svih oblika asertivnog ponašanja, do unutrašnjeg stanja i osobine ličnosti.

Neophodnost identifikovanja različitih ekspresivnih formi agresivnosti, kao i jasna distinkcija između srodnih, ali različitih fenomena, doprinose kompleksnosti problemu definisanja agresivnosti. Takođe, neophodno je uzeti u obzir da nije svaka agresivnost nepoželjna, niti antisocijalna.

Sa evolucionističkog aspekta agresivnost ima adaptibilnu vrednost, u smislu da povećava šansu organizmu za preživljavanje i opstanak vrste (Archer, 2009). Agresivnost predstavlja nužnu osnovnu komponentu ljudskog postojanja, neophodnu za život. Fromm (1989) smatra da se radi o filogenetski programiranim reakcijama na ugrožavanje vitalnih interesa. Ovu urođenu, svrsishodnu i konstruktivnu agresivnost, koja je u službi života, naziva „benignom agresijom“ kojoj naspram destruktivne nedostaje svako subjektivno neprijateljstvo, dok „malignom agresijom“ naziva sve one oblike agresije koji su povezani sa nasiljem. Ovaj tip agresije nije uslovljen nasleđem, biološki je štetan i za napadača i žrtvu, izaziva ga želja za razaranjem i uništavanjem, a ne spoljašnja opasnost. Slično, posmatrano u kontekstu različitih životnih situacija, agresivno ponašanje je često, ne samo društveno opravdano, nego i nužno, na primer kada je u pitanju odbrana. Agresivnost može biti u osnovi napregnuća u sportu, trgovini ili političkom angažmanu. U svakodnevnom govoru kada se upotrebljava termin agresija uglavnom se misli na destruktivne oblike ispoljavanja. Vrlo često se, radi preciznijeg označavanja, dodaje pojam nasilja, mada granice nisu jasne. Destruktivni oblici agresije mogu se ponekad razlikovati od „normalne“ agresije samo po načinu izražavanja, učestalosti, uzrocima i postojanju osećanja krivice.

U definicijama agresivnosti i agresivnog ponašanja uticajnih i značajnih psihologa eksplicitan je i centralan konstrukt namere da se nanese šteta ili povreda (Baron and Richardson, 1994.). Tako, Berkowitz (Berkowitz 1988, 1989) smatra da agresivnost služi samo za nanošenje štete, a slično je definiše i Dollard sa saradnicima (Dollard, Doob, Miller, Mower and Sears, 1939) po kojima agresivnost predstavlja akt čiji je cilj nanošenje povrede drugom organizmu. Cilju usmereno ponašanje indikuje motivaciju i težnju, pri čemu agresivnost predstavlja krajnji

rezultat nekontrolisanih ili nesputavanih akcija. Ovakva odrednica agresivnosti isključuje mogućnost da se agresivno ponašanje ispolji po principu slučajnosti, odnosno ukoliko i dođe do povrede neke druge osobe a pri tom namera nije postojala po Dollardu i saradnicima ne radi se o agresivnosti (Dollard et al., 1939). Koncept namere se ne napušta, uprkos moralnoj konotaciji, izostanku objektivnosti i mogućnosti stroge analize. Može se reći da je u nekim vrstama agresivnosti namera jasna, međutim stvari se komplikuju kada se u bihevioralnom kontekstu agresivnost shvata kao jednostavno „nanošenje“ štetnog stimulusa drugoj osobi (Buss, 1961), bez da se radi o nameri (Ramírez, 1998; Ramirez and Andreau 2006). Prema Buss-ovoj definiciji (Buss, 1961) svaki agresivni odgovor ima dve karakteristike: nanošenje štetnog stimulusa i interpersonalni kontekst. Šteta drugom organizmu može da se nanese kroz neposredno iskustvo ili preko asocijacija.

Ramirez i Andreau (2006) smatraju da agresivnost predstavlja nanošenje štete bilo kakvom formom ponašanja ne uzimajući u obzir nameru izvršoca. Spielberger (2001) takođe, ne uključuje nameru, i smatra da koncept agresije implicira destruktivno ili kažnjivo ponašanje usmereno na druge osobe ili objekte.

Sa aspekta novijih perspektiva, u cilju rasvetljavanja različitih definicija, razmatra se razlika između neposrednih i krajnjih ciljeva agresivnog ponašanja (Anderson and Bushman 2002). Namera da se nanese šteta viđena je kao neophodna karakteristika bilo kog agresivnog ponašanja ali isključivo kada je u pitanju kontekst neposrednog cilja. Sa aspekta krajnjeg cilja jasno se može videti razlika između različitih tipova agresivnog ponašanja. Tako su npr. pljačka i fizički napad agresivni akti, ali samo u odnosu na neposredan cilj ili neposredan ishod ponašanja zato što obe forme uključuju nameru da se nanese šteta (na neposrednom nivou). Ali, na nivou krajnjeg cilja ova ponašanja se razlikuju, u smislu da se pljačkom postiže cilj usmeren na profit, a kod fizičkog napada cilj se odnosi na povređivanje. Ova distinkcija omogućava razvijanje disusije o sličnostima između različitih formi agresivnog ponašanja. Kriterijum namere naročito je problematičan u studijama koje se bave razvojnim aspektom agresivnosti.

Drugi koncept koji po nekim autorima zaslužuje da bude sastavni deo definicije agresivnosti jeste motivacija same žrtve. Baron i Richardson (1994) pod agresivnošću podrazumevaju bilo koje ponašanje čiji je cilj povređivanje drugog živog bića koje je motivisano da izbegne takvo ponašanje. Nemotivisano učešće žrtve tokom agresivnog ponašanja često se zanemaruje,

verovatno zato što je teško zamisliti da se neko makar i minimalno ne potruži da izbegne ili pobegne iz situacije napada.

Russell Geen (2001), uzimajući u obzir navedena razmatranja, predlože da se pod agresivnošću smatra nanošenje bilo kakvog agresivnog stimulusa od strane jedne osobe drugoj, sa namerom da se nanese povreda i sa očekivanjem da će akt i dovesti do povrede, dok je žrtva motivisana da izbegne to ponašanje. Ova definicija, takođe nije sveobuhvatna, odnosno, ne uključuje sve varijable povezane sa agresivnošću, kao što su emocije ili kognitivne procene koje prethode agresivnom ponašanju.

Neki autori podvlače neophodnost pravljenja razlike između agresije i agresivnosti, u smislu da se agresija shvata kao aktivnost čija je primarna crta upražnjavanje nasilja, a agresivnost kao psihička sklonost da se atakuje (Cannavici, 2011).

U kontekstu forenzičke psihologije i psihologije kriminaliteta neophodno je razmotriti relaciju između agresivnosti i nasilja. U svakodnevnom diskursu ova dva termina se često koriste kao sinonimi. Međutim, nije svaka agresija nasilje, ali svako nasilje podrazumeva agresiju. Ono što im je zajedničko ogleda se u pokušaju uspostavljanja dominacije. Pregledom relevantne literature, slično kao i kad je u pitanju određivanje pojma agresivnosti, uočava se nepostojanje jedinstvene definicije nasilja. Nasilje se najčešće definiše kao namerna i repetitivna upotreba sile ili pretnja upotrebom sile protiv integriteta druge osobe ili grupe, što za posledicu ima nanošenje telesnih i/ili psiholoških povreda ili smrt (Anderson and Bushman 2002; Dahlberg and Krug 2002; Shaver and Mikulincer, 2011) a podele nasilja slične su tipologijama agresivnosti.

Posmatrajući, kako iz istorijske perspektive, tako i danas, nepostojanje saglasnosti oko značenja pojma agresivnosti predstavlja najveći problem na empirijskom planu. Očekivano, problem definisanja implicira i problem merenja agresivnosti. U istraživanjima se koriste instrumenti koji obuhvataju ponašanja u dijapazonu od traženja pažnje do fizičke agresije, uz širok sistem procene, u smislu da se ajtemi odnose na prepirku, hvalisanje, neposlušnost, siromašne socijalne odnose, laganje, ćudljivost, durenje, glasan govor. Ovakvim načinom merenja u istu kategoriju svrstavaju se osobe koje su bučne ali i one koje napadaju druge.

Takođe, primećena je tendencija ka širenju obima pojma agresivnosti do mere da se i hiperaktivnost, konzumiranje marihuane ili nekorišćenje kondoma svrstavaju pod ovaj pojam (Matthews, 2001). Bushman i Huesman smatraju da se prvi korak koji istraživači moraju

dapreduzmu odnosi na definisanje agresivnosti u kontekstu negativnog socijalnog ponašanja (Bushman and Huesman, 2010).

Paralelno sa istraživanjem fenomena agresivnosti, naučnici u ovoj oblasti razmatrali su i razmatraju i potencijalne načine da se ovaj problem prevaziđe. Jedan od načina prevazilaženja ovog problema ogleda se u izbegavanju unitarnog koncepta agresije čime bi se različita ponašanja mogla podvesti pod ovaj termin. U tom slučaju agresivnost bi mogla da se istražuje kao individualni fenomen definisan u terminima uzroka, intervenišućih procesa i ishoda (Geen, 2001). Takođe, umesto bezuspešnih pokušaja razumevanja agresivnosti na generičkom nivou, Bandura i Ramirez (Bandura, 1986, 1991; Ramirez and Andreu 2003), smatraju da je suština u otkrivanju jasnih i finih distinkcija između specifičnih vrsta agresije, uz jasno definisanje kategorije koja je u fokusu istraživanja. Ovo je važno jer bi svaku kategoriju karakterisale različite, specifične determinante i mehanizmi regulacije, različite funkcije i uzroci, različiti genetski mehanizmi i mehanizmi neuralne regulacije, a razlika bi postojala i na planu spoljašnjih uticaja. Odnosno, svaka kategorija bi opisivala različite fenomenološke manifestacije.

2. 2. Klasifikacije agresivnosti

Iz pregleda literature očigledno je da koncept agresivnosti obuhvata različite fenomene koji su različitog stepena opštosti, koji se različito manifestuju, imaju različite funkcije i etiologiju, što nameće potrebu za validnom i pouzdanom klasifikacijom. Međutim, različiti socijalni, kulturološki i profesionalni uticaji generišu ozbiljne poteškoće u uspostavljanju različitih tipologija agresivnosti, odražavajući, pre svega paradigmu i teorijsko uporište autora. Klasifikovanje ili tipologizacija agresivnosti, ne samo što omogućava generalizaciju ljudskog ponašanja, nego jasna konceptualna distinkcija između različitih subtipova agresivnosti doprinosi dijagnostici i tretmanu u kliničkom kontekstu (Parrot and Giancoila, 2007), kao i proceni, predikciji i prevenciji u forenzičkom kontekstu (Ramirez, 2003). Tako je, na primer, sa aspekta forenzičke psihijatrije i psihologije, važno analizirati funkcionalne tipove agresivnosti, naročito kada se zahteva procena uračunljivosti.

Postoji više pokušaja klasifikacije agresivnosti. Za većinu klasifikacija karakteristične su dihotomne distinkcije, dok se u novije vreme uzima u obzir multidimenzionalnost koncepta agresivnosti.

2. 2. 1. Dvodimenzionalni modeli

Jednu od najstarijih dihotomnih distinkcija između različitih vrsta agresivnog ponašanja postulirao je Saul Rosenzweig (1941) u kontekstu tada dominantne Dollardove frustracione teorije agresivnosti, po kojoj je, pojednostavljeno rečeno, intenzitet agresivnog odgovora zavisio od intenziteta frustracije (Dollard, Dobb, Miller, Mowrer and Sears, 1939). Prema Rosenzweig-ovoj tipologiji razlikuje se pozitivni/konstruktivni profil koji je adaptivan i prosocijalan i negativan/destruktivan profil koji je maladaptivan i antisocijalan. Pre desetak godina Friedman i Pumphrey (2002) su izučavali fiziološke korelate ove tipologije. Ustanovili su da su ove “agresivno-frustracione” kategorije povezane sa različitim obrascima reagovanja autonomnog nervnog sistema.

Većinu predloženih dihotomnih klasifikacija moguće je podeliti u nekoliko grupa (slika br.1) – modeli klasifikovanja prema formi, odnosno oblicima ekspresije, prema načinima ispoljavanja u socijalnim situacijama i modeli fokusirani na funkciju i ciljeve agresivnog ponašanja (Bushman and Bartholow, 2010; Ramirez, 2011).

Slika br. 1

Modeli klasifikovanja agresivnosti

Modeli prema formi	Modeli prema načinima ispoljavanja	Modeli prema funkciji i cilju
<ul style="list-style-type: none"> • aktivna/pasivna • ka spolja/ka unutra • fizička /verbalna 	<ul style="list-style-type: none"> • direktna/indirektna 	<ul style="list-style-type: none"> • hostilna/instrumentalna • proaktivna/reaktivna • impulsivna/osmišljena

2. 2. 1. 1. Modeli prema formi

Prema dihotomnom modelu baziranom na dimenziji direkcije agresivnosti (Buss, 1961) agresivnost se posmatra kao aktivna (akcija, odgovor napadača je u maniru povređujućeg ponašanja, npr. udaranje, vređanje) i pasivna (nedostak akcije, odgovor napadača je u maniru

pomaganja, npr. neprenošenje važne poruke). Sličan pristup se koristi za razlikovanje agresivnosti usmerene ka spolja (povređivanje drugih) i agresivnosti usmerene ka unutra (samopovređivanje) čiji je najekstremniji vid ispoljavanja u formi suicida (Friedman and Pumphrey, 2002). Tipologijom koja se takođe zasniva na formi, pravi se distinkcija između fizičke i verbalne agresivnosti (Bushman and Bartholow, 2010; Ramirez, 2011; Ramirez, 2003). Fizička agresivnost podrazumeva direktan kontakt između osoba, uključuje povređivanje drugih upotrebom delova tela ili nekim oružjem (udaranje, šutranje, pucanje). Verbalna agresivnost odnosi se na povređivanje drugih upotrebom reči (vikanje, psovanje, vređanje), ali i neverbalno (ne-fizički), simbolično ili kroz modalitet facijalne ekspresije i govora tela.

2. 2. 1. 2. Modeli prema načinu ispoljavanja u socijalnim situacijama

Prema načinu ispoljavanja agresivnosti u socijalnim situacijama agresivnost se može posmatrati kao direktna ili indirektna (Lagerspetz, Bjorkqvist and Peltonen, 1988; Ramirez, 2003). Direktna agresivnost podrazumeva verbalnu ili fizičku konfrontaciju u modalitetu licem-u-lice i definiše se kao bilo koje ponašanje koje ima za cilj nanošenje povrede ili štete. Indirektna agresivnost isključuje direktan kontakt napadača i žrtve. Povreda ili šteta u ovoj formi ispoljavanja nanosi se posredno (preko drugih osoba ili objekata), suptilno ili odloženo (Richardson and Geen, 2003). Norma Feshbach (1969) definiše indirektnu agresivnost kao odgovor koji rezultira nanošenjem bola žrtvi kroz odbacivanje i isključivanje. Indirektna i direktna agresivnost mogu biti ispoljene i fizički (udaranje/uništavanje tuđe imovine) i verbalno (vređanje/ogovaranje) (Ramirez and Andreau, 2006).

Indirektna agresivnost preklapa se sa dve druge kategorije – socijalnom agresijom i relacionom agresijom, koje uključuju manipulaciju socijalnim relacijama sa ciljem uništavanja socijalnih odnosa, reputacije ili socijalnog statusa (Crick, Grotpeter and Bigbee, 2002). Prema Gendreau i Archer-u (2005) relaciona agresija bazirana je na uništavanju socijalnih veza, dok socijalna dodatno uključuje negativnu facijalnu i gestualnu ekspresiju (Ramirez, 2011). Neki autori izjednačavaju relacionu i socijalnu agresiju (Busmanand and Bartholow, 2010) definišući je kao namerno narušavanje tuđih socijalnih relacija, osećanja prihvatanja od strane drugih ili pripadanja grupi (Crick et al., 2002). Kao primeri relacione agresivnosti navode se ogovaranje, isključivanje iz kruga prijatelja, odbacivanje ili ignorisanje.

Ukoliko se isti kriterijum primeni na antisocijalno ponašanje dobijamo novu dihotomiju agresivnosti – otvorena naspram prikrivene agresivnosti (Little and Hawley, 2002). Neki autorismatraju da između otvorene-direktne i relacione agresivnosti postoji značajna korelacija i predlažu nove četiri dimenzije agresivnosti: otvorena-direktna, relaciona-indirektna, instrumentalna-napadačka, reaktivna-odbrambena (Little, Brauner, Jones and Hawley, 2003).

2. 2. 1. 3. Modeli prema funkciji

Postoje modeli klasifikacije agresivnosti koji su bazirani na funkciji, cilju i svrsi agresivnosti. Tako, postoji tipologija kojom se razlikuje hostilna naspram instrumentalne agresivnosti (Bandura, 1973; Feshbach, 1964; Fontaine, 2007; Ramirez, 2006), dok neki drugi autori preferiraju termine kao što su reaktivna naspram proaktivne agresivnosti (Crick and Dodge, 1996; Poulin and Boivin, 2000; Pulkinen, 1996), impulsivna naspram smišljene (Barratt and Felthous, 2003; Coccaro, Kavoussi, Berman and Lish, 1998; Linnoila, Virkkunen, Scheinin, Nuutila, Rimon and Andgoodwin, 1983) ili predatorska naspram afektivne agresivnosti (Vitiello, Behar, Hunt, Stoff and Ricciuti, 1990).

2. 2. 1. 3. 1. Hostilna naspram instrumentalne agresivnosti

Razlika između hostile i instrumentalne agresivnosti ogleda se u primarnoj nameri, primarnoj svrsi agresivnog čina, prisustvu besa i stepenu planiranosti akcije. Hostilna agresivnost je neplanirani akt u čijoj osnovi je bes, a koji ima za cilj povređivanje druge osobe. Radi se o impulsivnoj, spontanoj, neplaniranoj, nekontrolisanoj, autonomnoj, automatskoj reakciji na neku frustraciju, provokaciju ili nelagodnost. Emocija besa je uvek prisutna u ovoj vrsti agresivnosti i u istraživanjima zauzima mesto ključne medijator varijable. Stone i Costa (1990) razlikuju dva aspekta hostilnosti: intrapsihički afekat koji se manifestuje u tendenciji čestog i intenzivnog doživljavanja ljutnje, besa, frustracije, u širokom dijapazonu situacija i interpersonalno ponašanje koje se manifestuje u antagonističkoj orijentaciji u odnosu na druge, uz emocionalno hladan i distanciran stil ponašanja. Instrumentalna agresivnost se može shvatiti kao unapred osmišljen način za postizanje raznih ciljeva, kao što su nagrada, profit, prednosti. Primaran cilj nije nanošenje povrede (Berkowitz, 1993; Geen, 1990), čak i kada se radi o ubistvu, ali onom

sprovedenom iz koristoljublja. Instrumentalna agresivnost je svesno kontrolisana, proračunata, unapred smišljena i planirana. Tedechi i Felson (1994) instrumentalnu agresiju opisuju kao motivisanu pokušajima reuspostavljanja samopoštovanja, snage, kontrole i dominacije, kao ispoljavanje neslaganja ili dostizanje pravde, ili kroz ostvarivanje neke koristi u vidu novca, sigurnosti, informacija, priznanja. Za razliku od hostile agresivnosti kojoj je neophodan bes kao medijator varijabla, instrumentalna agresivnost zahteva varijable koje utiču na uverenja povezana sa ishodom i na uverenja povezana sa efikasnošću. Varijable koje bi mogle uticati na uverenja povezana sa ishodom ponašanja su npr. opservaciono učenje, kao i direktno ili indirektno iskustvo. Na uverenja povezana sa efikasnošću mogle bi uticati varijable kao što je praktikovanje agresivnog ponašanja bilo da se radi o simulativnom (virtuelnom) ili realnom kontekstu (Bushman and Anderson, 2001).

2. 2. 1. 3. 2. Proaktivna naspram reaktivne agresivnosti

Uzimajući u obzir faktore koji podstiču agresivno ponašanje Pulkinen (1969), a kasnije Dodge i saradnici (Dodge 1991; Dodge, Lochman, Harnish, Bates and Petit, 1997) postulirali su dihotomiju između reaktivne, „žestoke“, impulsivne, ljutnjom motivisane agresivnosti kojoj je cilj povređivanje i proaktivne, odnosno „hladne“, unapred osmišljenje i proračunate agresivnosti kojoj je cilj npr. novčani dobitak, narušavanje nečijeg socijalnog statusa ili „dolazak do pravde“. Pregledom literature nailazi se na oprečne stavove po pitanju odnosa između ove dve vrste agresivnosti. Naime, neki socijalni psiholozi (Bushman and Anderson, 2001) smatraju da je vrlo teško napraviti distinkciju između ove dve vrste agresivnosti, jer visoko koreliraju, a i motivi koji ih pokreću često su isprepletani. Sa druge strane, iako se slažu da većina agresivnih osoba u nekoj meri poseduje oba tipa agresivnosti, Vitaro, Brendgen i Tremblay (2002) ističu da se u osnovi radi o različitim uzrocima i posledicama agresivnog ponašanja. Empirijsko istraživanje koje su sproveli Little i Hawley (2002) pokazalo je da proaktivna i reaktivna agresivnost bazično nisu u korelaciji. Takođe, skorašnje metaanalize potvrđuju da postoji jasna diferencijacija između ova dva tipa agresivnosti (Polman, de Castro, Thomaes, and van Aken, 2009).

Reaktivna agresivnost je neprijateljska reakcija ili odgovor na opaženu pretnju, provokaciju ili povredu. Bazirana na negativnom emocionalnom stanju, ima funkciju odbrane od frustracije. Na planu procesuiranja, obrada informacija je impulsivna, automatska, nevoljna,

neposredna, emocionalna (Dodge et al., 1997; Vitaro et al., 2002; Vitaro, Brendgen and Barker, 2006). Istraživanja pokazuju da se ispitanici koji su skloni reaktivnom agresivnom ponašanju opažaju kao više agresivni i socijalno izolovani (Dodge and Coie, 1987; Vitaro et al., 2002), impulsivni, manje su popularni, poseduju oskudne sposobnosti rešavanja problema (Day, Beam and Pal, 1992), u konfliktu su sa autoritetima (Vitaro et al., 2002), a u provokativnim situacijama, usled nemogućnosti samokontrole skloni su impulsivnom reagovanju, bez razmišljanja o posledicama (Crick and Dodge, 1996).

Proaktivna agresivnost, kao što je rečeno, usmerena je na dobijanje neke nagrade ili ostvarivanje socijalnog cilja, kao što je dominacija nad nekim. Procesuiranje informacija je instrumentalno orijentisano, kognitivno, voljno, usmereno samoregulatornim procesima (Dodge and Coie, 1987; Vitaro et al., 2002). Istraživanja pokazuju da su proaktivno agresivne osobe sklone pozitivnom evaluiraju agresivnosti i njenih posledica, da su duhoviti (Crick and Dodge, 1996; Dodge and Coie, 1987), popularni i ekstravertni (Bettencourt, Talley, Benjamin and Valentine, 2006; Miller and Lynam, 2006). Iako proaktivna agresivnost nije povezana sa problemima na planu socijalnih veština, povezanost postoji sa poremećajima ponašanja kao što je zloupotreba psihoaktivnih supstanci, kriminalne aktivnosti i promiskuitet. Prema nekim autorima proaktivna agresivnost je dobar prediktor delinkventnog ponašanja u odraslom dobu. (Miller and Lynam 2006; Vitaro et al., 2002).

2. 2. 1. 3. 3. Impulsivna naspram (o)smišljene agresivnosti

U literaturi se često sreće i dihotomna distinkcija između agresivnog akta učinjenog impulsivno i žestoko („uzavrele krvi“) i agresivnog akta počinjenog „hladnokrvno“ uz prethodno osmišljavanje.

Impulsivna agresivnost teži neposrednoj gratifikaciji, pri čemu zabrinutost i razmišljanje o posledicama nije prisutno. Osobe koje su sklone ovakvom načinu reagovanja, prema nekim istraživanjima, imaju uzan dijapazon strategija za reagovanje na neprijatne stimulse (Coccaro, Bergman and McClearn, 1993; Coccaro, Lawrence, Trestman, Gabriel, Klar and Siever, 1991). Čak i minimalna provokacija može da dovede do burne reakcije, čak i do nivoa agitiranosti (Barratt, 1991; Barratt and Felthous, 2003). Ova bihevioralna dimenzija visoko korelira sa impulsivnošću, ljutnjom i hostilnošću (Barratt 1991; Barratt and Felthous, 2003).

Unapred smišljena agresivnost je planirana, nemerna i cilju usmerena, agresivno ispoljavanje je više kontrolisano i pod uticajem je učenja i psihosocijalnih faktora (Stanford, Houston, Mathias, Villemarette-Pittman, Helfritz and Conklin, 2003).

2. 2. 1. 4. Pokušaj integracije dihotomnih klasifikacija

Metaanalizom eksperimentalnih istraživanja ljudske agresije Polman sa saradnicima je ukazao na postojanje dve odvojene, jasno izdiferencirane, forme agresivnosti (Polman, Orobio de Castro, Koops, van Boxtel and Merk, 2007). Personološke varijable se grupišu oko dva faktora, razlikujući se po etiologiji, mehanizmima procesuiranja socijalnih informacija, fenomenologiji, fiziološkim komponentama, razvoju i po tipu grešaka u socijalno-kognitivnom procesuiranju. Sumirajući, sve navedene klasifikacije mogle bi se svrstati u dve odvojene orijentacije:

a) Socijalno-kognitivna orijentacija koja naglašava instrumentalnu-osmišljenu-proaktivnu-hladnokrvnu-kontrolisanu-proračunatu-ofanzivnu-predatorsku agresivnost, povezanu sa pozitivnom evaluacijom agresivnog ponašanja. Ovo cilju usmereno agresivno ponašanje motivisano je željom za dostizanjem određenog cilja i najverovatnije je stečeno i održavano mehanizmima samoregulacije. Ovoj orijentaciji bi pripadale instrumentalna, proaktivna i osmišljena agresivnost.

b) Emocionalni tip orijentacije koji naglašava hostilnu-impulsivnu-reaktivnu-uzavrelnu-nekontrolisanu-osvetničku-defanzivnu-afektivnu agresivnost, a povezan je sa negativnom konotacijom agresivnosti. Ova orijentacija bazirana je na neoasociacionističkoj perspektivi i fokusira se na afektivno-motivacione aspekte. U osnovi agresivnih odgovora su ekscitatorni, nevoljni, automatski procesi. Ovom tipu pripadale bi hostilna, impulsivna i reaktivna forma agresivnosti.

2. 2. 2. Višedimenzionalni modeli klasifikacije

Predložene dihotomne klasifikacije agresivnosti suočavaju se sa metodološkim problemima. U nekim slučajevima nije jasno kojoj kategoriji pripada neko agresivno ponašanje, a moguće je da neki agresivni akt može istovremeno biti klasifikovan u dve ili više kategorija.

Andreau i Ramirez (2003) predložili su trodimenzionalni model koji se najbolje uklapa između teorijskog koncepta agresivnosti i empirijskih podataka. Prema ovom modelu agresivnost je grupisana oko tri bimodalna konstrukta, odnosno tri tipološke dimenzije: biološka dimenzija (fizička i verbalna agresija), socijalna dimenzija (direktna i indirektna/kritikujuća) i kontekstualna tj. situaciona dimenzija (instrumentalna i reaktivna agresija). Ovaj trodimenzionalni konstrukt pokazuje kako se agresivnost ispoljava na biološkim, socijalnom i kontekstualnom nivou.

Bushman i Anderson (2001) smatraju da su dihotomni opozitni modeli imali smisla u kontekstu prvih teorija agresivnosti, ali da danas više nisu relevantni jer ne prepoznaju mogućnost višestrukog uticaja različitih faktora na agresivnost. Jedan motiv može voditi različitim oblicima ispoljavanja agresivnosti, dok sa druge strane, mnogi agresivni akti mogu biti podstaknuti višestrukim motivima. U istraživanju Barratt-a i Felthous-a (2003) 40% ispitanika odgovorilo je da je ili pretežno impulsivno ili pretežno smišljeno agresivno, preostalih 60%, odnosno većina istakla je da kod njih postoji kombinacija ove dve vrste agresivnosti. Prepoklapanje kriterijuma izgleda da ima tendenciju da postane pravilo, a ne izuzetak.

Dihotomne podele agresivnosti, pored prepoklapanja kategorija i konfuznosti, kreiraju mnoge konceptualne i empirijske probleme. Anderson i Huesman (2003) stoga predlažu da se odbace dihotomni modeli, a da se prihvati dimenzionalni pristup agresivnosti. Svaki agresivni akt mogao bi da se okarakteriše duž kontinuuma sledećih dimenzija: stepen prisutnosti neprijateljskog afekta, automatizam, stepen u kom je prisutna namera za povređivanjem žrtve u kontekstu neposrednog i krajnjeg cilja naspram koristi za počinioca i stepen u kom postoji razmatranje posledica. Ovakav pristup omogućava klarifikaciju agresivnosti izazvane različitim pomešanim motivima.

3. TEORIJE I MODELI AGRESIVNOSTI

Pregledom relevantne literature uočava se veliki broj teorija agresivnosti koje se međusobno razlikuju u odnosu na paradigmu iz koje su potekle. Osnovna dilema koja je bila fundamentalna u ranim danima psihologije, danas ne dostiže nivo ozbiljne kontraverze, jer je napuštena stroga i ekstremna polarizacija objašnjenja agresivnosti kao isključivo nagonске i instinktivne, s jedne strane ili naučene, sa druge. Noviji pravci, kao što su socijalno-kognitivne teorije, akcenat stavljaju na interakciju različitih determinanti koje su u osnovi ljudskog ponašanja. Kao referenti okvir za ovo istraživanje poslužio je Opšti model agresivnosti (Anderson and Bushman, 2002) koji uzroke agresivnosti pronalazi u međusobnim uticajima, odnosno interakcijama, personalnih, kognitivnih, bihevioralnih i sredinskih faktora.

Istorijski posmatrano, večita debata između nativističkih i empirijskih postavki, da li je nešto urođeno, biološki dato ili je stečeno (naučeno) pod uticajem spoljašnjih okolnosti, odražavala se i na polju razmatranja (uzroka) agresivnosti kod čoveka.

Sredinom devetnaestog veka „Poreklo vrste“ Charls-a Darwin-a izazvalo je pravi intelektualni rat među poklonicima i oponentima evolucionističke ideje. Darwin-ove postavke o sposobnostima adaptacije zahtevima okoline, o genetskom prenošenju informacija, o borbi za opstanak, o opstanku samo najjačih, pretočene su u izučavanje psihologije čoveka. Tako se oformila škola koja je zastupala ideju da je razvoj čoveka biološki determinisan. Pojava genetike, početkom dvadesetog veka, upotpunjava ovaj ideološki pravac, dajući materijalnu osnovu za jedinicu nasleđa. Prema nativističkom shvatanju agresivno ponašanje je urođeno i pod uticajem je bioloških faktora. U najekstremnijem smislu, agresivnost je shvaćena kao isključivo unutrašnja, instinktivna i spontana. Ova snaga nagona „prošla“ je selekciju filogenetske evolucije i u tom kontekstu agresivnost se shvata kao sredstvo adaptacije neophodno za opstanak. Tipičan predstavnik grupe instinktivističkih teorija je psihoanaliza Sigmund-a Freud-a. Iako su se mnogi naučnici bavili konceptom agresivnog instinkta pre njega, Freud je prvi obradio psihološke aspekte agresivnosti i snagu nagona u njenoj osnovi (Kaufmann, 1970).

Inspirisan „socijalnim darvinizmom“ (Bergman, 2010), a pod uticajem razaranja tokom Prvog svetskog rata, ranih dvadesetih godina prošlog veka, Freud radikalno menja svoju teoriju.

Dva pokretača ljudskog ponašanja – seksualni nagon i nagon za samoodržanjem, zamenio je polarizacijom na Eros (instinkt života, uključuje i seksualnost) i Tanatos (instinkt smrti), nagon za samodestrukcijom i destrukcijom drugih. Neke od prvih postavki svoje teorije agresivnosti Freud iznosi u prepisci sa Albert-om Einstein-om, koji je tridesetih godina prošlog veka, po predlogu Lige naroda (preteča Ujedinjenih nacija), oformio grupu eksperata sa zadatkom da se pronađe način kojim bi se sprečilo ugrožavanje ljudske vrste izazvano ratovima (Einstein and Freud, 1933). Pretpostavljajući da ljudska agresivnost ima dublje korene u psihologiji čoveka, Einstein poziva Freuda, kao osnivača psihoanalize, da pronikne u suštinu ljudske agresivnosti. Pre konceptualizacije instinkta smrti, Freud je agresivnost posmatrao kao reakciju na sprečavanje libidonožnih impulsa koja nije bila niti automatska, niti urođena. Početkom dvadesetog veka, Adler prvi iznosi ideju da je agresivnost urođena i primarno pod dejstvom nagona, što predstavlja kamen temeljac nove psihoanalitičke teorije agresivnosti, iako je nešto kasnije došlo do razmimoilaženja Adlera i Freud-a po pitanju koncepata nesvesnog i dečje seksualnosti. U početku, Freud je potcenio agresiju, stavljajući je u službu nagona samoodržanja. Posle odvajanja od Adlera, agresija, pored libida, predstavlja osnovnu pokretačku snagu, da bi zauzimanjem pesimistične pozicije, agresivnost počeo da izjednačava sa željom za smrću koja je urođena i neizbežna (Jerotić, 2003). Dakle, okosnicu psihoanalitičke teorije agresivnosti predstavlja instinkt smrti čija težnja se ogleda u povratku organizma u „stanje ničega odakle je i potekao“. Freud je smatrao da je instinkt smrti autodestruktivan, odnosno, isključivo usmeren protiv sebe, dok do ispoljavanja agresivnosti prema drugima dolazi usled dejstva pomeranja, kao mehanizma odbrane. Freud-ovi sledbenici nisu delili jedinstven stav po pitanju instikta života i instinkta smrti. Neki od njih, kao što su Federn, Klein i Meninger zadržali su i nastavili elaboraciju Freud-ovog koncepta primarnog nagona za smrću, dok su drugi – Fenihel i Jones – smatrali da je tako visok nivo metapsihološke apstrakcije suvišan, predlažući kliničku opservaciju kao dovoljan način za posmatranje agresije koja po njima nije neizbežno samodestruktivna, niti bazirana isključivo na biološkim karakteristikama čoveka (van der Dennen, 1980).

Kako su sva kasnija istraživanja vezana za instinkte počivala na osnovama Darwin-ove teorije evolucije, šezdesetih godina dvadesetog veka, Konrad Lorenz (1964) jedan od najpoznatijih predstavnika etološke teorije, postulira hipotezu, slično Frojdu, o agresivnosti kao urođenom instinktu, koji kao i svaki drugi instinkt, u prirodnim uslovima, pomaže u

obezbeđivanju opstanka individue i vrste. Kao značajan istraživač ponašanja životinja, mišljenja je da se ljudska i životinjska vrsta mogu porediti kada je u pitanju ispoljavanje nagona (Vicedo, 2009). Lorenz smatra da ljudska agresivnost nije naučena, nego predstavlja za vrstu specifičan instinkt, koji je čovek nasledio od predaka, u svrhu adaptacije i opstanka, u evolucionističkom smislu (Burkhardt, 2008). Instinkti predstavljaju urođene, fiksirane obrasce reagovanja. Agresivno ponašanje objašnjava hidrauličnim modelom po kome je agresivna energija, unapred programirana, smeštena u centralnom nervnom sistemu. Ova energija se oslobađa kada određeni stimulus iz okoline odgovara urođenom mehanizmu, po principu "ključ-brava". Ukoliko ne dođe do ispoljavanja energije, nego do njenog kumuliranja, u jednom trenutku, agresivnost će se ispoljiti čak i ako nema spoljašnjih podsticaja kojim bi se opravdala. Dakle, otvorena agresija je udružena funkcija akumulirane energije i prisustva stimulusa iz okruženja. Uloga okruženja ogleda se u obezbeđivanju stimulusa koji će pokrenuti ali i stopirati agresivno reagovanje. Lorenzova instinktivističko-hidraulička teorija agresivnosti podnela je mnogobrojne ozbiljne kritike od strane stručnjaka iz oblasti psihologije, neurofiziologije, antropologije, ali i od strane samih etologa koji su kasnije odbacili hidraulični model agresivnosti. Sa druge strane, Lorenz je svojim delom „O Agresiji“ doživeo veliki uspeh, naročito nakon Drugog svetskog rata, kod jednog dela anti-ratno orijentisanih intelektualaca (Fromm, 1972).

Spoj Darwin-ovog koncepta prirodne selekcije i Mendel-ovih osnovnih principa genetike u modernu sintetičku teoriju evolucije, omogućio je kasnije udruživanje etologije i genetike populacije, što je rezultiralo pojavom sociobiologije, šezdesetih godina dvadesetog veka (Wilson, 1976). Sociobiologija je pristup izučavanju bioloških osnova socijalnog ponašanja koji se fokusira na implementaciju teorije evolucije i principa genetike, u cilju objašnjavanja specifičnih instanci socijalnog ponašanja kod različitih vrsta. Kao grana evolucione biologije, u cilju predikcije obrazaca socijalnog ponašanja vrste, koristi se demografskim podacima i genetskom strukturom. Agresivna interakcija, prema sociobiolozima, je samo jedan način za povećavanje reproduktivnog uspeha u okruženju koje ima limitirane resurse. Tokom kontinuirane evolucije visok je nivo herediteta, tj nasleđa, ali i kapaciteta za učenje (Ramirez, 2003). Wilson (1976, 1978), jedan od najznačajniji sociobiologa, svojim stavovima izazvao je brojne kontraveze i polemike. U periodu sedamdesetih i osamdesetih, Wilson je, kao i Lorenz, smatrao da je ljudska vrsta u opasnosti jer je tehnološki razvoj uzeo maha i prevazilazio

moćnosti čoveka da izađe na kraj sa tim. Kultura je napredovala brže nego evolucija, a u međuvremenu su se ljudi našli u „čorsokaku“ sa bihevioralnim obrascima koji u savremenom društvu više nisu bili adaptibilni. Sociobiologija, kao i sam Wilson, sa precenjenim idejama o spašavanju ljudske vrste, dovođena je u vezu sa nacizmom i rasizmom. Sedamdesetih godina kritike biološkog determinizma dobijaju potporu u vidu deklaracije UNESCO u kojoj se iznosi da nema dokaza da postoje rasne razlike, uz preporuku da se genetska objašnjenja čoveka ograniče na polje medicine (Barkow, 2006).

Biološki pristup, pre svega, uključuje uverenje da nasleđe, odnosno genetska predispozicija, igraju veliku ulogu u formiranju sklonosti ka agresivnom ponašanju. Pregledom literature uočava se mnogo veći broj istraživanja koja se tiču genetske predispozicije i kriminalnog ponašanja dok se svega nekoliko studija odnosi na povezanost nasleđa i agresivnosti. U oba slučaja, postoji bojazan kriminologa, u smislu da će pozitivni nalazi ovih istraživanja u velikoj meri uticati na razvoj strategija prevencije agresivnog i kriminogenog ponašanja. Rezultati meta-analiza studija sprovedenih na monozigotnim blizancima o povezanosti genetske strukture i agresivnosti (Miles and Gregory, 1997; Rhee and Waldman, 2002) upućuju na zaključak da se oko 50% varijanse otvoreno ispoljene agresije (prema drugim ljudima) može pripisati genetskim faktorima, ali i da se uticaj drugih faktora ne može potpuno zanemariti. Iako još uvek nije identifikovan gen odgovoran za agresivnost, novija istraživanja pokazuju da postoji povezanost između gena odgovornog za produkciju proteina MAOA, koji reguliše nivo serotonina u mozgu i posredno, agresivno ponašanje (Brunner, Nelen, Breakefield and Ropers, 1993; Buckholtz and Meyer-Lindenberg, 2008). Pokazano je da je ova veza naročito izražena kod odraslih osoba koje su tokom detinjstva bile zlostavljane (Caspi, McClay, Moffitt, Mill, Martin, Craig, Taylor and Poulton, 2002). Ipak, u poslednje vreme značajno više se govori o predispoziciji za agresivno ponašanje.

Fiziološke promene u neuroendokrinom sistemu, takođe, mogu biti supstrati agresivnosti. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji povezanost između nivoa testosterona i agresivnog ispoljavanja (Ramirez, 2003; Simpson, 2001), čak i nevezano za pol (Busman and Batholow, 2010). Takođe, serotoninški sistem igra važnu ulogu kao medijator agresivnog ponašanja (Miczek, Fish, Faccidomo and DeBold, 2007), naročito kada se radi o impulsivnim agresivnim reakcijama (Busman and Batholow, 2010). Epidemiološke (Moffitt, Bramer, Caspi, Fawcett, Raleigh, Yuwiler and Silva, 1998) i kliničke (Goveas, Csernansky and Coccaro, 2004)

longitudinalne studije pokazuju da postoji negativna korelacija između nivoa serotonina i agresivnosti. Međutim, postoji neslaganje oko pitanja kako serotonin utiče na agresiju. Većina autora smatra da deluje indirektno, preko drugih procesa kao što je iritabilnost, impulsivnost ili procesuiranje informacija (Berman, Tracy and Coccaro, 1997).

U poslednje vreme, naročito podstaknuto razvojem i primenom novih tehnologija u medicini, sve više se istražuje povezanost između moždanih struktura i funkcija sa agresivnošću (Weber, Habel, Amunts and Schneider, 2008). Tako se, oštećenje ekzekutivnih funkcija, za koje je odgovoran prefrontalni korteks dovodi u vezu sa agresivnim ispoljavanjem (Giancola 1995; Giancola, Mezzich and Tarter, 1998), u smislu da oštećenje prefrontalnog korteksa dovodi do povećane agresivnosti i antisocijalnog ponašanja (Grafman, Schwab, Warden, Pridgen, Brown, Salazar, 1996). Sumirajući, svi podaci dobijeni dostupnim biohemijskim, neuropsihološkim i neuroimidžing studijama ukazuju na to da su prefrontalni korteks i limbički sistem zaduženi za samo-regulaciju, kontrolu impulsa i procesuiranje informacija, a što je važno za regulisanje i kontrolu agresivnog ponašanja.

Potpuno suprotan oblik redukcionizma – sredinski determinizam (socijalni konstruktivizam) pojavljuje se početkom dvadesetog veka, baziran na filozofskim postavkama Locke-ovog empirizma po kome je čovek po rođenju „tabula rasa“, a razvoj se sastoji od primanja i usvajanja informacija koje su produkt interakcije čoveka i okoline. Takođe, na sredinski determinizam je uticao komunističko-politički program kojim dominira marksističko shvatanje o ljudskom identitetu kao rezultatu socijalne organizacije društva, a ne biološkog nasleđa. Kao savremeni naslednici ove paradigme prepoznaju se teorije učenja derivirane iz bihejviorizma. Sa empirističkog stanovišta agresivno ponašanje je odgovor na neprijatne okolnosti i produkt je spoljašnjih sredinskih faktora. Sa aspekta ekstremne pozicije, individua se posmatra kao „marioneta“ kojom je moguće socijalno manipulirati, dok je neizdiferencirano nasilje, usmereno na sve i svakoga, jedini odgovor u situacijama suočavanja sa ekstremnim vidovima očaja, straha, provokacija, pretnji.

Jednu od najstarijih hipoteza kojom se agresivnost izjednačava sa reaktivnom formom ponašanja, frustraciono-agresivnu hipotezu, postulirao je Dollard (1939) sa saradnicima, tridesetih godina prošlog veka. Od tada je više puta modifikovana. Neki od elemenata ove teorijske postavke derivirani su iz marksističkog shvatanja o tome da „eksploatacija radnika

dovodi do frustracije, tako da će se pre ili kasnije, pobuniti protiv svojih ugnjetavača“ (Ramirez, 2003).

Frustraciono-agresivna teorija je bila široko prihvaćena, imala je veliki uticaj na (eksperimentalna) istraživanja fokusirana na izvore agresivnosti koji više nisu bili biološki ili genetski. Zastupajući stav o značajnoj ulozi učenja u ispoljavanju agresivnosti, osnovna postavka ove teorije odnosi se na to da agresivnost nije urođena, nego ljudi reaguju agresijom kao odgovorom na frustraciju. Međutim, slično kao i instinktivističke teorije, ovako formulisane postavke „obezbeđuju opravdanje“ za agresivno ponašanje.

Dollard i saradnici (1939) agresivnost definišu kao akt sproveden sa namerom da se nekome nanese povreda, a frustraciju kao smetnju nekom cilju-usmerenom ponašanju. Ukratko, teorija se može predstaviti preko dve osnovne postavke: frustracija uvek vodi nekoj formi agresivnosti i obrnuto, agresivnost potiče iz frustracije, postajući njen indikator (Ramirez, 2003). U početku se činilo da ovako koncipirana teorija može objasniti širok dijapazon agresivnog ponašanja, međutim, autori su vrlo brzo zaključili da ne dovodi svaka frustracija do agresivnosti. Tako je Miller (1941), jedan od autora, prvi revidirao teoriju, dodajući da frustracija podstiče pojavu različitih oblika ponašanja kao što su agresija, bežanje ili traženje alternativnog načina za postizanje cilja. Čovek kroz učenje usvaja ono ponašanje koje najuspešnije redukuje frustraciju. Ukoliko je agresivnost bila uspešan odgovor u prošlosti, onda će osoba uvek na taj način reagovati u situacijama frustracije, koja je prema revidiranim postavkama shvaćena kao nužan ali ne i dovoljan razlog za pojavu agresivnosti (Zillman, 1979). Nešto kasnije, autori su uvideli da ni svaka frustracija ne dovodi do otvorenog ispoljavanja agresivnosti i u teoriju uvode koncept inhibitorne snage koji je povezan sa anticipacijom kazne. Značajan element ove teorije predstavlja i pitanje pomeranja agresivnosti. Dollard je smatrao da agresivnost može biti usmerena na izvor frustracije ali i na mete koje su na neki način povezane sa izvorom, što je blisko Freud-ovom konceptu pomeranja. Jednu od značajnih revizija frustraciono-agresivne teorije predložio je Berkowitz (1989) smatrajući da svaki neprijatan događaj, a ne samo frustracija (koja izaziva emocionalnu reakciju u smislu spremnosti za agresivno reagovanje), zaslužuje da bude prepoznat kao važan uzrok agresivnosti, pri čemu organizam reaguje po tipu „bori se ili beži“ (Berkowitz, 1988). Ovakva reakcija predstavlja adaptibilan odgovor na stresnu situaciju. Da li će doći do agresivne reakcije zavisi i od interpretacije neprijatnog događaja i postojanja spoljašnjeg adekvatnog znaka. Kritičari

frustraciono-agresivne teorije ističu da frustracija jedino ako je povezana sa pretnjom vodi agresiji (Maslow, 1941; Rosenzweig, 1945) i da se agresivna reakcija ne ispoljava usled frustrirajuće situacije, već zato što je potkrepljena (nagrađena), a što je u osnovi koncepta instrumentalne agresivnosti.

Sa aspekta bihejviorizma neosporno je da je učenje u osnovi sticanja i održavanja agresivnih načina ponašanja. Međutim, postoji značajno neslaganje po pitanju adekvatnosti objašnjenja koja se zasnivaju isključivo na osnovnim (ranijim) paradigmama učenja – klasičnom i instrumentalnom uslovljavanju. Neki istraživači su smatrali da kod ljudi postoje isti mehanizmi koji kontrolišu agresivnost kao kod životinja i zalagali su za aplikaciju tih mehanizama na ljudsku vrstu (Dennen, 1980). Drugi su, opet, isticali medijacionu ulogu kognitivnih procesa, shvatajući da osnovni principi učenja nisu dovoljni u objašnjenju individualnih razlika po pitanju agresivnosti (Bandura, 1973). Šezdesetih godina, Bandura postulira teoriju socijalnog učenja čija je osnovna postavka da se ljudi, odnosno deca, uče agresivnom ponašanju posmatrajući i imitirajući druge (Bandura, Ross and Ross, 1961; Bandura 1977). Svoju teoriju je eksperimentalno testirao, a jedan od najpoznatijih bio je „Bobo Doll“ eksperiment kojim je istraživao uticaj medija na usvajanje agresivnog ponašanja kod dece (Bandura, 1965). Takođe, razvio je model vikarijskog učenja po kome se agresivno ponašanje uči posmatranjem modela koji za svoje agresivno ponašanje biva nagrađen (Bandura, 1965). Međutim, samo posmatranje i imitacija nisu dovoljni, ne imitira se svako opservirano ponašanje. Važno je kako se interpretira posmatrano ponašanje, u smislu kako je vrednovano, da li postoji neka dobit, kao i da li postoji i u kojoj meri je doživljaj kompetencije (self-efikasnost) posmatrača da se ponaša na opserviran način (Bandura, 1986; Grusec, 1992). Ova vrsta kognicija obezbeđuje stabilnost tendencije ka agresivnom ponašanju u različitim situacijama. Kako teorija socijalnog učenja inkorporira kognitivne faktore koji posreduju između stimulusa i odgovora, jedna od kritika potiče od samih bihejviorista i odnosi se na uključivanje procesa mišljenja. Kasnije je Bandurina teorija uključena u socijalno-kognitivne modele (Hart and Kristonis, 2006). Iako je pristup teorije socijalnog učenja manje mehanicistički od bihejviorizma, predstavnici teorije socijalnog učenja ne uzimaju u obzir koncept slobodne volje, nego zauzimaju deterministički pristup ljudskom ponašanju. Iako deluje da pridavanje značajne uloge motivaciji i kogniciji upućuje na mogućnost izbora i slobodnu volju, ne sme se zanemariti da je po bihejvioristima motivacija produkt ranijeg učenja i da je samim tim izbor manje slobodan.

Sedamdesetih godina XX veka, u okviru psihologije, došlo je do kompromisa između dve suprotstavljene strane, biološkog naspram sredinskog determinizma. Mnogi razvojni psiholozi, neuropsiholozi i kognitivni psiholozi počeli su da ističu da je razvoj rezultat interakcije između urođenog i stečenog. Iako je tokom godina, biološki pristup psihologiji otvorio vrata novim istraživačkim poduhvatima na planu povezanosti bioloških faktora i agresivnog ponašanja, istraživanja su uglavnom obuhvatala izolovane biološke faktore. Tako su na primer, endokrini bihejvioristi istraživali ulogu hormona u agresiji, a neurokognitivisti uticaj moždanih struktura na agresivnost. Iako obe ove perspektive doprinose rasvetljavanju kompleksnog fenomena agresivnosti, tek njihovom integracijom saznaje se mnogo više o tome kako hormoni i mozak zajednički utiču na agresivno ponašanje (Mehta and Beer, 2009).

3. 1. Socio-kognitivne teorije i modeli agresivnosti

Socijalno kognitivne teorije, za razliku od jednostranih determinizama, ljudsko ponašanje objašnjavaju trijadom recipročnih determinanti - ponašanje, kognicije i drugi personološki faktori i uticaj sredine ili unutrašnjih dispozicija. U osnovi socijalno-kognitivnih modela je pretpostvka da je socijalno ponašanje pod kontrolom unutrašnjih procesa samo-regulacije. U fokusu interesovanja su kognitivna evaluacija događaja, interpretacija i kompetentnost za različite načine reagovanja, pri čemu kognicije obezbeđuju stabilnost u ponašanju tokom vremena i kroz različite situacije. Teorije agresivnosti koje pripadaju ovoj grupi, a koje će posebno biti obrađene u narednim poglavljima su Heusmanova socijalno kognitivna teorija skripta po kojoj se agresivnost kontroliše programima naučenim u ranom detinjstvu, Berkowitzeva kognitivno-neoasocijacionistička teorija koja ističe povezanost emocionalnog i kognitivnog aspekta u objašnjavanju agresivnosti, Zillmanova teorija koja se odnosi na transfer ekscitacije, teorija socijalne interakcije koja ističe važnost očekivane nagrade u procesu donošenja odluke o agresivnom ponašanju, kao i Opšti model agresivnosti koji integriše navedene „mini“ teorije agresivnosti.

3. 1. 1. Kognitivna neo-asocijacionistička teorija

Berkowitzeva (1988, 1989, 1993a) neoasocijacionistička teorija predstavlja jednu od revizija Dollardove i Millerove frustraciono-agresivne teorije u kojoj Berkowitz, pored zahteva za razlikovanjem instrumentalne i hostile agresivnosti, postulira ideju da svaki averzivni događaj kao što je frustracija, provokacija, neprijatna temperatura, buka, neprijatni mirisi mogu izazvati negativan afekat. Negativan afekat prouzrokovan nekim neprijatnim iskustvom automatski izaziva različite misli, sećanja, motornu reakciju i fiziološki odgovor povezan sa “bori se i beži” načinom reagovanja. Berkowitz (1993b) smatra da svaka negativna emocija, čači i tuga, može dovesti do primitivnog iskustva osećanja besa, pre nego što započne obrada informacija. Asocijacije povezane sa “bori se” tendencijom produkuju rudimente osećanja besa, dok asocijacije povezane sa “beži” tendencijom dovode do osećanja straha. Od nasleđa, učenja i situacionih faktora zavisi koja tendencija će biti dominantana u određenom vremenu. Prema ovoj teoriji svaki znak koji je prisutan tokom nekog neprijatnog iskustva asocijativnim putem se povezuje sa samim događajem i sa kognitivnim i emocionalnim odgovorima u datoj situaciji. Sa aspekta neoasocijacionističke teorije, agresivne misli, osećanja i bihevioralne tendencije su povezane u memoriji. Teorija uključuje i više kognitivne procese, kao što je procenjivanje i atribuiranje. Primitivne reakcije na negativne afekte mogu biti i neispoljene ili zamenjene posredstvom viših kognitivnih procesa. Ovaj model je pogodan za razumevanje hostile agresije, mada se principi mogu primeniti i na ostale vrste agresivnosti. Iako je uloga ličnosti inkorporirana u teoriju, Berkowitz o strukturi i osobinama ličnosti ne diskutuje. Pretpostavka je da varijable ličnosti imaju ulogu moderatora između agresivnih stimulusa i agresivnih misli i da upravo one doprinose individualnim razlikama po pitanju agresivnosti. Tako, na primer, osobe sa visoko izraženom agresivnošću kao crtom ličnosti koje imaju ekstenzivniju i jače razvijenu agresivnu kognitivnu mrežu, biće više “pogođene” agresivnim stimulusima, nego osobe sa niskom agresivnošću (Bushman, 1996).

3. 1. 2. Teorija skripta

Huesman-ova (1988) teorija skripta u osnovi je teorija učenja, samo više specifikovana i detaljnije obrađena. Iako prihvata ulogu bioloških faktora koji su u osnovi individualnih razlika

(crte ličnosti), smatra da je agresivnost, kao i svako drugo socijalno ponašanje, kontrolisano programima naučenim tokom ranog detinjstva. Ovi programi, usvojeni tokom kritičnog perioda socijalizacije, pohranjeni su u memoriji i predstavljaju vodič za ponašanje i rešavanje problema. Agresivni obrasci ponašanja naučeni su rano u detinjstvu, između šeste i osme godine. U kratkom vremenskom periodu postaju stabilna crta, tokom vremena i kroz različite situacije. Dete u neku socijalnu interakciju ulazi sa određenim emocionalnim stanjem koje se sastoji od fizioloških i kognitivnih komponenti, determinisano je predispozicijom, ranijom istorijom i atribucijama. Skript se može naučiti direktnim iskustvom ili posmatranjem drugih (roditelja, sibringa vršnjaka, preko mas-medija). Skript je set određenih, visoko povezanih koncepata u memoriji, često uključuje kauzalne veze, ciljeve i planove. Skript sugerise koji će se događaj odigrati u okruženju, kako će se dete/osoba ponašati tj. reagovati na događaj i koji će najverovatniji ishod biti. Individualne razlike koje utiču na ponašanje mogu nastati na tri polja. Prvo, interpretacija socijalne situacije može zavistiti od ranije istorije deteta, u smislu da neko dete više, neko manje, interpretira situaciju kao nasilnu. Drugo, karakteristike memorije i procesi pretraživanja mogu neko ponašanje učiniti manje ili više agresivnim i treće, dete evaluiru svaki skript u smislu da li je socijalno odgovarajuć i da li se njime postiže cilj (Huesmann, 1988). Istraživanja pokazuju da posmatranjem agresivnog ponašanja posredstvom elektronskih i mas medija dolazi do povećanog rizika za usvajanje agresivnog skripta jednako kao da su deca živela u agresivnom okruženju (Huesmann, 2007).

Postoje dva modela koja daju odgovor na pitanje šta određuje koji će se od mnogih skriptova pohranjenih u memoriji ponovo koristiti u određenoj situaciji. Prema jednom modelu, radi se o principu enkodiranja specifičnosti. Postoje dva modela koja daju odgovor na pitanje šta određuje koji će se od mnogih skriptova pohranjenih u memoriji ponovo koristiti u određenoj situaciji. Prema jednom modelu, radi se o principu enkodiranja specifičnosti. Da bi se neka informacija prizvala u sećanje u velikoj meri zavisi od sličnosti između pohranjene situacije i situacije koja se aktuelno dešava. (Tulving and Thomson, 1973). Drugi model čiji su autori Dodge i Frame (1982) primarno se fokusira na atribucije. Atribucije su objašnjenja koja ljudi daju npr. po pitanju zašto se neko ponaša na određeni način. Dodge i Frame došli su do zaključka da agresivne osobe imaju karakterističan neprijateljski atribucionni bias, odnosno pokazuju tendenciju da dvosmislena ponašanja drugih doživljavaju kao agresivna, što vodi tome da i sami reaguju agresivno. Studije pokazuju da postoji povezanost između atribuiranja nemere kao

neprijateljske i agresivnog ponašanja (Orobrio deCastro, Veerman, Koops, Bosch and Monshouwer, 2002). Ova dva modela razlikuju se samo u detaljima. Oba posmatraju agresiju kao ishod procesa rešavanja problema u kome su ponovo pokrenuti ranije formirani skriptovi ili atribucije. Reevaluacija (čak i na nesvesnom nivou) vodi izboru određenog skripta koji će imati ulogu vodiča na bihevioralnom planu (Bushman and Bartholow, 2010).

3. 1. 3. Teorija transfera ekscitacije

Postoje teorije agresivnosti koje zastupaju stav da mnogi stimuli koji dovode do povećanja agresivnosti (pretnja, vrućina, mediji) dovode i do povećanog nivoa ekscitacije. Nivo uzbuđenja igra značajnu ulogu u stimulisanju agresivnosti, za šta postoji nekoliko objašnjenja. Prvo, visok nivo uzbuđenja se može doživeti kao averzivan (Mendelson, Thurston and Kubzansky, 2008) i može stimulisati agresiju kao i bilo koji drugi averzivni stimulus (Berkowitz, 1989). Drugo, uzbuđenje sužava raspon pažnje i ukoliko se agresivni znaci ističu u određenoj situaciji, čovek će svoj fokus pažnje usmeriti upravo na njih, što će olakšati agresivno ispoljavanje. Treće, na uzbuđenje reagujemo dominantnom reakcijom, kao najopštijim odgovorom u datoj situaciji. Ako osoba ima tendenciju da se ponaša agresivno, ta tendencija će biti izraženija u situacijama ekscitiranosti. I kao četvrto, uzbuđenje može biti pogrešno interpretirano kao bes u situaciji koja uključuje provokaciju, produkujući besom motivisano agresivno ponašanje. Zillman-ova teorija (1988) upravo obuhvata ovo četvrto objašnjenje o tome kako ekscitacija utiče na ispoljavanje agresije. Zillman u okvirima svoje teorije transfera ekscitacije pretpostavlja da se fiziološko uzbuđenje, bez obzira kako je nastalo, polako širi. Ukoliko se dva ekscitatorna događaja odigraju u bliskom vremenskom periodu, deo ekscitacije iz prvog događaja može se preneti na drugi. Odnosno, uzbuđenje jednog događaja može se pogrešno atribuirati drugom događaju. Znači, ukoliko je drugi događaj povezan sa besom tada naknadno uzbuđenje može dovesti do povećanja intenziteta besa. Prema ovoj teoriji bes može da traje tokom dugog vremenskog perioda ako osoba povišenje uzbuđenja pripíše besu i nastavlja da ruminira. Čak i kad dođe do osipanja uzbuđenja osoba može ostati u pripravnosti da reaguje agresivno sve dok samogenerišuća odrednica "besa" postoji. Zillman ističe povezanost, odnosno međusobni uticaj, kognitivnih i ekscitatornih procesa koji se odigravaju tokom doživljaja akutnog besa i agresivnog ispoljavanja.

3. 1. 4. Teorija socijalne interakcije

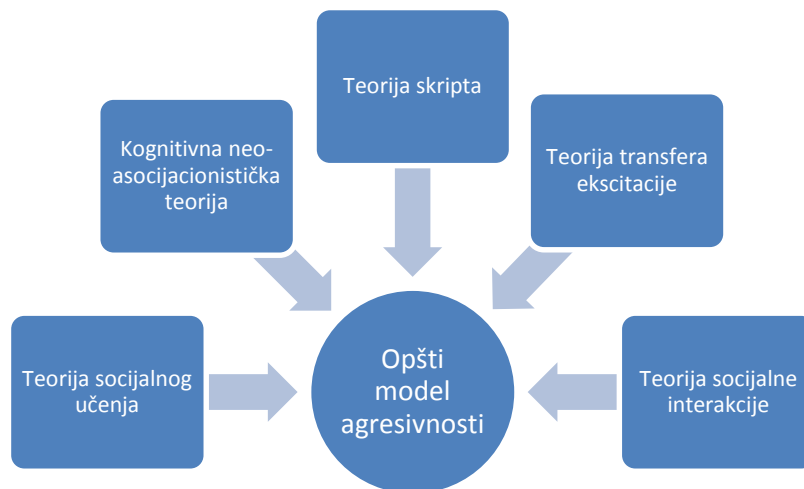
Tedechi i Felson (1994) su predložili teoriju socijalne interakcije po kojoj uticaj na agresivno (nasilno/prinudno/pritisak) ponašanje imaju socijalni faktori. Agresivnom ponašanju može pribeći svako u cilju dobijanja nečeg vrednog (informacija, novac, usluge, sigurnost), u cilju iznuđivanja pravde ili u cilju postizanja željenog socijalnog i ličnog identiteta (kompetentnost). Prema ovoj teoriji, čovek donosi odluku, pri čemu su njegovi izbori određeni očekivanom nagradom i verovatnoćom različitih ishoda. Agresivno ponašanje motivisano je ciljevima višeg nivoa (krajnji cilj). Čak i hostilna agresija u osnovi može imati racionalan cilj, kao što je kažnjavanje nasilnika u cilju smanjivanja verovatnoće budućih provokacija. U kontekstu ove teorije mogu se lako razumeti najnovija saznanja o tome da je agresija često rezultat pretnji po visoko izraženo samopoštovanje, naročito u narcističkom smislu (Baumeister, Smart and Boden, 1996; Bushman and Baumeister, 1998).

3. 1. 5. Opšti model agresivnosti

Aktuelni, opisani, socijalno-kognitivni modeli agresivnosti, slični po opštim pretpostavkama na kojima se zasnivaju, nude parcijalnu sliku po pitanju razvoja, perzistiranja i mogućnosti promene agresivnosti. Opšti model agresivnosti predložen od strane Andersona i Bushmana (2002) predstavlja teorijski okvir koji integriše pet prethodno opisanih “mini teorija” agresivnosti: Bandurinu teoriju socijalnog učenja, kognitivno neo-asocijacionističku teoriju, teoriju skripta, teoriju transfera ekscitacije i teoriju socijalne interakcije (slika br. 2). Opšti model agresivnosti, kako ističu njegovi autori, ima nekoliko prednosti nad teorijama koje pokrivaju mali domen agresivnosti. Prvo, nudi bolja objašnjenja za agresivno ponašanje izazvano višestrukum motivima (npr. kad istovremeno postoji instrumentalna i afektivna osnova agresivnog ispoljavanja). Drugo, može da bude dobar okvir za kreiranje efikasnijih programa za tretman osoba koje su sklone agresivnom ponašanju. I kao treće, omogućava širi uvid u problem odgajanja i razvoja dece, što otvara vrata za uključivanje roditelja, nastavnika, nadležnih institucija u cilju donošenja boljih strategija za zaštitu i razvoj dece i mladih. Opšti model agresivnosti je dinamičan, socijalno-kognitivni, razvojni model koji uključuje situacione, individualne i biološke varijable.

Slika br. 2

Teorije inkorporirane u Opšti model agresivnosti

Tokom vremena model je pretrpeo nekoliko promena. Jedna od najznačajnijih promena, koja se vidi i u poslednjoj verziji, jeste izbacivanje iz naziva teorije odrednice “afektivna” agresivnost (Opšti model afektivne agresivnosti), s obzirom na to da su autori prihvatili definiciju agresivnosti koja podrazumeva postojanje neposrednog i krajnjeg cilja (Bushman and Anderson, 2001). Ovim modelom se na sveobuhvatan način opisuje kako se socijalno ponašanje odvija pod kontrolom unutrašnjih procesa samo-regulacije, opisuje se proces razvoja i mehanizmi učenja koji su u osnovi ponašanja. Socijalno ponašanje zavisi od toga kako osoba interpretira određeni događaj koji se aktuelno dešava, uključujući uverenja o tipičnom načinu reagovanja, percipirane kapacitete za drugačiji način reagovanja i očekivanja vezana za verovatnoću ishoda. Ove kognicije obezbeđuju osnovu za stabilnost i specifičnost ponašanja u različitim situacijama. Znanje, usvojeno kroz iskustvo, utiče na sve tipove percipiranja, od bazično-vizuelnih obrazaca do kompleksnih bihevioralnih sekvenci. Vremenom, ovi obrasci postaju automatizovani, a kako su povezani sa afektivnim stanjem, bihevioralnim programom i uverenjima, usmeravaju interpretaciju i ponašanje. Jedno od objašnjenja koje je značajno drugačije u odnosu na ranije pristupe agresivnosti odnosi se na to da veoma kompleksni procesi suđenja i donošenja odluke mogu postati automatizovani kroz praksu. To znači da odluke koje inicijalno zahtevaju značajno razmišljanje, mogu se odvijati lako, bez napora i sa malo učešća svesnosti. Kao primer autori navode sledeću situaciju: ukoliko osoba ponavljajući usvaja kroz iskustvo ili putem kulturoloških predanja da određeni tipovi ljudi (Palestinci, Izraelci)

predstavljaju pretnju, mogu automatizovano percipirati skoro svaku akciju pripadnika te grupe kao opasnu, a da pri tom ne osvesti višestruke zaključke povezane sa ovakvim percipiranjem. Ovakva dinamika lako može voditi obrascu ponašanja “prvo pucaj pa onda pitaj” i može biti u osnovi masovnih genocida (Anderson and Carnagey, 2004).

Prema autorima modela postoje tri naročito značajanasubtipa strukture znanja koja učestvuju u „oblikovanju“ ponašanja, a to su perceptualne sheme koje služe za identifikaciju fenomena bilo da se radi o jednostavnim fizičkim objektima ili o složenim socijalnim događajima, sheme ličnosti koje uključuju uverenja o određenoj osobi ili grupi ljudi i bihevioralni skript koji sadrži informacije o tome kako se ljudi ponašaju u određenim situacijama.

Afekat može biti na tri načina uključen u unutrašnju strukturu znanja. Prvo, ako se “aktivira” struktura koja sadrži bes, bes će se i osetiti. Drugi način se odnosi na uključivanje saznanja o afektima, kao npr. znanja o tome kada se doživljavaju određene emocije ili kako emocije utiču na rasuđivanje i ponašanje i sl. I treće, skript može da uključi afekat kao pravilo akcije. Na primer, neki agresivni skript može da “naloži” agresivnu osvetu samo ako je bes na visokom nivou, a strah na niskom.

U fokusu modela je “osoba u određenoj situaciji”, odnosno, epizoda koja predstavlja jedan ciklus socijalne interakcije (slika br. 3). Prema modelu postoje tri klastera varijabli koja čine osnovu agresivnog ponašanja. Prvi klaster, takozvanih “ulaznih varijabli” predstavljaju varijable ličnosti i varijable socijalne situacije. Drugi klaster odnosi se na kognitivni, afektivni i ekscitatorni put preko koga varijable iz prvog klastera vrše uticaj. Treći klaster čine varijable ishoda (ponašanja) zasnovanog na procesima procene i donošenja odluke.

- Prvi klaster

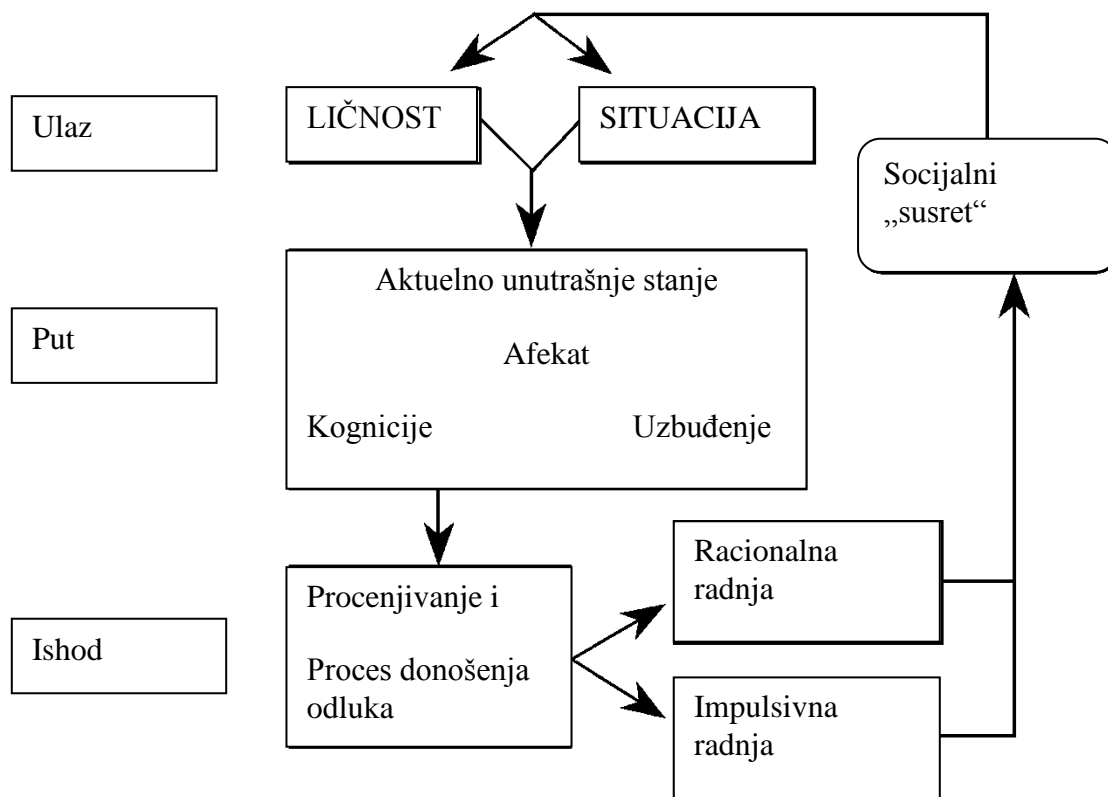
Uticaj bioloških, psiholoških, socijalnih i sredinskih faktora potvrđen je brojnim istraživanjima. Ovi faktori se mogu grupisati kao karakteristike situacije i kao karakteristike ličnosti u datoj situaciji. Jedna od mogućnosti koju nudi ovaj model odnosi se na razmatranje problema o tome kako različiti “inputi” vode agresivnom, odnosno neagresivnom ishodu.

Personalni faktori uključuju sve karakteristike koju neka osoba unosi u socijalnu situaciju, kao što su osobine ili crte ličnosti, stavovi, uverenja, sistem vrednosti, genetska predispozicija. Radi se o faktorima stabilnim u odnosu na vremensku dimenziju i u odnosu na različite situacije i

predstavljaju indikator spremnosti za agresivno ispoljavanje. Istraživanja pokazuju da postoji povezanost između određenih *crta ličnosti* i agresivnog ponašanja.

Slika br. 3

Opšti model agresivnosti

preuzeto iz Bushman and Anderson, 2002.

Naime, utvrđeno je da osobe koje se češće ponašaju agresivno imaju karakteristične hostile atribucije, percepciju i očekivanja, što se naročito ispoljava u (agresivno) dvosmislenim situacijama (Dill, Anderson, Anderson and Deuser, 1997). Podaci o povezanosti samopoštovanja i agresivnosti su nekonzistentni. Brojna su istraživanja koja dovode u vezu nisko samopoštovanje i agresivnost (Donnellan, Trzesniewski, Robins and Moffitt, 2005), a postoje i kontradiktorni podaci o povezanosti visokog nivoa samopoštovanja i agresivnog ispoljavanja (Bushman and

Baumeister, 1998). Oba nalaza je moguće inkorporirati u Opšti model agresivnosti, u smislu postojanja individualnih razlika na planu ličnosti. Jedan od važnih personalnih faktora je *pol*. Utvrđeno je da se muškarci i žene razlikuju po pitanju agresivnih tendencija, naročito kada se radi o visoko nasilnim aktima kao što su ubistvo ili fizički napadi. Takođe, razlike postoje po pitanju preferiranih tipova agresivnosti. Muškarci preferiraju direktnu, a žene indirektnu agresivnost (Oesterman, Bjoerkqvist, Lagerspetz, Kaukiainen, Landau, et al., 1998). Specifični vidovi provokacija različito utiču na agresivno ispoljavanje muškarca i žena (Bettencourt and Miller, 1996). Istraživanja pokazuju da su mnoge razlike između polova rezultat različitih iskustava tokom procesa socijalizacije (Anderson and Bushman, 2002). Personalološkim faktorima pripadaju mnogobrojna *uverenja, stavovi i sistem vrednosti* inkorporirani u koncept *skripta*, kao i *dugoročni ciljevi*. Tako na primer, Bandura smatra da postoji povezanost između nivoa self-efikasnosti i agresivnosti, u smislu da osobe sa visokim nivoom self-efikasnosti češće biraju agresivno ponašanje, posebno ako je i očekivani ishod postignut. Istraživanja pokazuju da su agresivna uverenja značajan prediktor agresivnog ponašanja (Huesmann and Guerra, 1997). Prema Pattersonu značajan izvor ovih uverenja je porodica (Patterson, DeBaryshe and Ramsey, 1989). Dugoročni, apstraktni ciljevi (sticanje bogatstva ili moći), pozitivni stavovi u odnosu na nasilje kao i vrednovanje nasilja kao adekvatnog i prihvatljivog načina rešavanja konflikata predisponira osobu za agresivno reagovanje.

Situacioni faktori uključuju bilo koju značajnu karakteristiku socijalne situacije, kao što je na primer prisustvo provokacije ili agresivni znak/okidač. Isto kao i personalni, socijalni faktori na agresivno ponašanje utiču preko kognicija, emocija, i uzbuđenja. Jedan od najvažnijih pojedinačnih uzročnika agresivnosti je prisustvo *interpersonlane provokacije* (Berkowitz, 1993; Geen, 2001). Provokacija uključuje uvredu, omalovažavanje i ostale forme verbalne agresije, fizičku agresiju, ometanje u postizanju nekog cilja i dr. U ovu grupu faktora ubraja se i upotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci. Studije pokazuju da osobe koje su pod dejstvom alkohola dvosmislene provokacije interpretiraju kao agresivne i na taj način postaju predisponiorane za agresivno reagovanje (Grosvenor, 2010). Pod *agresivnim znacima* podrazumevaju se objekti koji u memoriji pobuđuju koncepte povezane sa agresijom. Istraživanja pokazuju da prisustvo oružja u socijalnoj situaciji vodi većem intenzitetu agresivnog ispoljavanja kod učesnika sa već prisutnim osećanjem besa (Carlson, Marcus-Newhall and Miller, 1990), kao i da sama slika oružja ili termin pobuđuju u memoriji agresivne misli (Anderson, Anderson, Dill and Deuser,

1998). Autori modela smatraju da su od značaja za predisponiranje agresivnosti *izloženost nasilju* posredstvom televizijskog programa, filmova, video igara, (Anderson and Dill 2000, Bushman, 1998), što ima naročite implikacije na potencijalno usvajanje agresivnosti kod dece, u kontekstu ekspanzije tehnoloških dostignuća. Istraživanja pokazuju da čak i ne-socijalna averzivana stanja kao što su *visoka temperatura, buka, neprijatni mirisi* povećavaju agresivnost (Berkowitz, 1993). *Bol i neprijatnost*, takođe, dovode do povišene agresivnosti, najverovatnije preko pobuđivanja negativnog afekta. Takođe, *svaki željeni objekat* može biti podsticaj za agresiju, najčešće instrumentalnu.

- Drugi klaster

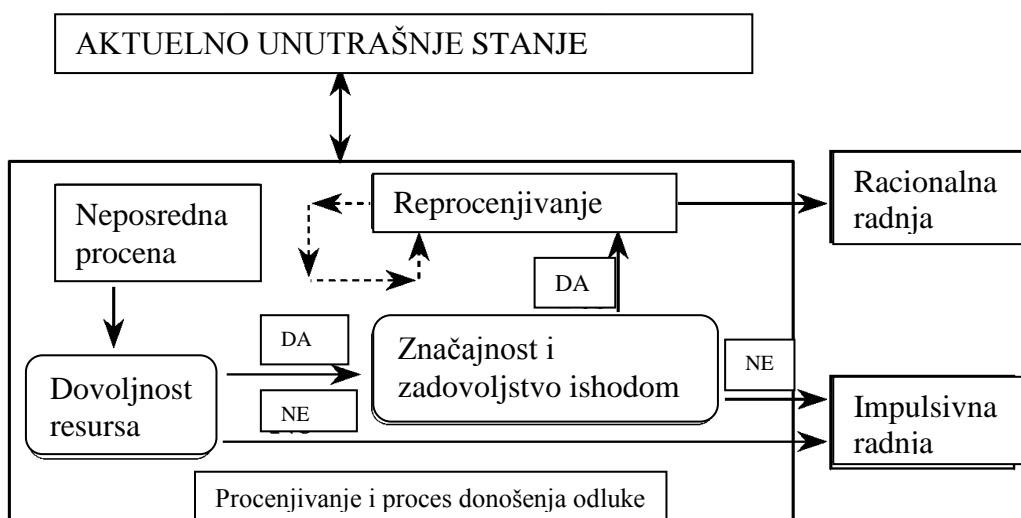
Drugi klaster, nazvan “**aktuelno unutrašnje stanje**”, obuhvata kognicije (kao što su neprijateljske, agresivne misli ili agresivni skript), afekat (u smislu raspoloženja i aktuelnog emotivnog doživljaja) i fiziološko uzbuđenje. Tako, na primer ako se neka osoba koja ima hostile misli nađe u situaciji da bude slučajno gurnuta, ona će ovaj slučajni akt najverovatnije interpretirati kao agresivan. U tom smislu, *kognitivno stanje* utiče na interpretaciju socijalne situacije i na bihevioralni ishod. Takozvane ulazne varijable takođe utiču na *afekat* obrazujući emocionalno stanje koje će imati uticaj na krajnje ponašanje. Tako, na primer, bol, neprijatni situacioni faktori ili izloženost nasilju mogu da dovedu do povećanja intenziteta negativnog afekta ili afekta besa. *Uzbuđenje* utiče na agresiju na tri načina. Prvo, uzbuđenje poteklo iz neutralnog izvora može pojačati dominantnu tendenciju reagovanja, uključujući i agresivnu. Drugo, uzbuđenje iz neutralnog izvora može biti pogrešno interpretirano kao bes u provocirajućim situacijama. Ovakvim vidom uticaja uzbuđenja na agresivnost bavio se Zillman (1983, 1988) u kontekstu svoje teorije o prenosu ekscitacije. Treći način, odnosi se na pretpostavku da i nizak i visok nivo uzbuđenja predstavlja averzivno stanje koje na agresivnost može da utiče kao bilo koji drugi averzivni stimulusi (Woods i White 2005). Kao što se vidi na slici br. 3. postoji međusobna povezanost, odnosno interakcija između kognicija, afekata i uzbuđenja. Kognicije i uzbuđenje utiču na afekat, i obrnuto. Specifične personalne ili situacione varijable mogu da utiču na jedno, dva ili sva tri unutrašnja stanja. Tako, na primer, izloženost nasilju posredstvom medija utiče i na kognicije i na afekat i na uzbuđenje

- Treći klaster

Treći klaster obuhvata nekoliko **kompleksnih kognitivnih procesa**, rangiranih od relativno automatskih do visoko kontrolisanih. Na slici br. 4. automatski procesi su označeni kao neposredna procena, dok se visoko kontrolisani odnose na ponovno procenjivanje. Ishodi kognitivnih procesa procene i donošenja odluke određuju krajnju akciju ove sekvence. Finalni ishod u formi povratne informacije postaje deo ulaznih faktora za novu epizodu. Koncepti procesa procene i donošenja odluke preuzeti su iz istraživanja o spontanim zaključcima (Krull, 1993; Krull and Dill, 1996) i procesima atribuiranja (Anderson, Krull and Weiner, 1996). *Neposredno procenjivanje* je automatsko, spontano, bez napora, nesvesno. Aktuelno unutrašnje stanje (klaster 1) u velikoj meri određuje kakav će se automatski zaključak doneti, što vodi impulsivnoj akciji. *Ponovno procenjivanje* uključuje traganje za alternativnim pogledima na situaciju iz čega sledi kognitivno obrađena akcija koja takođe može biti agresivna. Procesuiranje informacija značajno je za ispoljavanje i održavanje agresivnog ponašanja. Dodge smatra da hostilan atribucioni stil zauzima centralno mesto u disfunkcionalnom procesuiranju informacija koji je u osnovi agresivnog ponašanja (Dodge and Pettit, 2003).

Slika br. 4

Kognitivni procesi

preuzeto iz Bushman i Anderson, 2002.

3. 1. 6. Kritika socijalno-kognitivnih teorija agresivnosti

Socio-kognitivne teorije ne govore mnogo o ulozi ličnosti i ni jedna teorija ne sugerise jasno koje personološke varijable bi imale ulogu moderatora. Socio-kognitivne teorije pretpostavljaju da je ljudsko ponašanje rezultat tri različita, ali povezana faktora: spoljašnji stimulusi, ponašanje i kognitivno-medijacioni procesi (Wilson, 1995). Spoljašnji ili sredinski stimulusi utiču na ponašanje kroz uticaj na kognitivne procese, koji za uzvrat određuju kako će se spoljašnji stimulusi percipirati i interpretirati. Dakle, agresivnosti bi bila funkcija interakcije između spoljašnjih stimulusa, kognitivnih procesa i ponašanja. U ovom kontekstu, izuzimajući psihopatološka ispoljavanja, osoba ima predispoziciju da spoljašnje stimuluse interpretira na različite načine. Kognitivne distorzije imaju značajnu ulogu u etiologiji mentalnih poremećaja. Neka istraživanja pokazuju da kognitivne distorzije na sličan način mogu biti uključene u agresivno i nasilno ponašanje (Eckhardt, Barbour and Davison, 1998; Hall and Hirschman, 1991). Sa aspekta socio-kognitivne perspektive, pretpostavka je da agresivne individue imaju internalizujuće negativne procene okruženja, što povećava rizik za agresivno reagovanje. Usled ponavljanja kognitivnih obrada, može doći do porasta verovatnoće pojavljivanja i intenziteta agresivnosti. Agresivnost zavisi od toga kako individua percipira i interpretira svoje okruženje i ljude u njemu, od očekivanja u odnosu na verovatnoću različitih ishoda, od znanja i uverenja o tome kako ljudi tipično reaguju u određenim situacijama i koliko veruju u svoje sposobnosti reagovanja na različite događaje.

Na polju kriminologije i forenzike primena Opšteg modela agresivnosti je mala. Ipak, autori su pokušali da kroz ciklus koji predviđa model predstave eskalaciju nasilja između pojedinaca (ubistvo, napad) i grupa, smatrajući da se najveći deo nasilja odigrava nakon serije konfliktnih interakcija (DeWall and Anderson, 2011). Pregledom literature, dominiraju istraživanja o povezanosti između izloženosti nasilju, najčešće posredstvom elektronskih medija (video igrice, tv program, filmovi) dok se mali broj istraživanja odnosi na validaciju modela (ili samo nekih njegovih segmenata) na kriminogenoj populaciji (Grosvenor, 2010). Iako se radi o opštem, sveobuhvatnom modelu koji je logičan produkt socijalno kognitivne paradigme, kritičari modela smatraju da je insuficijentan u objašnjavanju agresivnosti u “stvarnom svetu”, da je zasnovan na problematičnim pretpostavkama („agresivnost je loša“) i da nije dokazima podržan na ni polju nasilja podstaknutog medijima (Ferguson and Dyck, 2012).

Pregledom teorija agresivnosti uočava se, pre svega, usložnjavanje samog fenomena agresivnosti, a što je rezultiralo modelima koji nude integraciju parcijalnih znanja i mogućnost interakcije različitih psiholoških, bioloških i socijalnih faktora koji imaju značajnu ulogu u ispoljavanju agresivnosti. Ovim istraživanjem, u kontekstu Opšteg modela agresivnosti, ispituje se ne samo direktan uticaj različitih prediktora na agresivno ponašanje, već se posebna pažnja pridaje ispitivanju interakcije između prediktora.

4. PREDIKTORI AGRESIVNOSTI – FAKTORI RIZIKA

Uvidom u relevantnu literaturu uočava se ne samo veliki broj prediktora agresivnosti, deriviranih iz velikog broja različitih teorija agresivnosti, već i imponzantan opus istraživanja sprovedenih u cilju empirijske podrške teorijskim postavkama. Iako su mnogi prediktori dobili značajano empirijsko uporište, ne mogu se zanemariti ni oni prediktori koji izazivaju veliku pažnju upravo zbog kontradiktornih rezultata ispitivanja.

Faktori koji doprinose individualnim razlikama po pitanju frekvencije i intenziteta agresivnog ispoljavanja grubo se mogu podeliti u dve velike grupe – personalni (individualno/dispozicioni, biografski, klinički) i situacioni faktori (slika br. 5). Drugačije rečeno, radi se o rizičnim faktorima, koji se mogu definisati kao varijable koje prediktuju (visoku) verovatnoću agresivnog ponašanja.

Slika br. 5

Shematski prikaz prediktora agresivnosti

U kontekstu procene rizika od (ponovnog) agresivnog ponašanja ili nasilja personalne faktore je moguće podeliti na statičke i dinamičke faktore rizika (Vinsent, Guy and Grisso,

2012). *Statički faktori* označavaju osobine ili stanja koja su postojala u prošlosti pojedinca i nisu podložni korekciji. To su, na primer, uzrast, pol, socijalni status, broj ranije počinjenih krivičnih dela, intelektualno funkcionisanje, antisocijalno ponašanje roditelja u detinjstvu i adolescenciji, traumatski događaji u detinjstvu. Neki od ovih faktora se nemogu promeniti pod uticajem npr. korektivnih tretmana, ali se neki od njih mogu menjati „prirodnim putem“, kao što je starenje. *Dinamički rizični faktori* su osobine i stanja koja se mogu menjati nekim korektivnim tretmanom, psihoterapijom, različitim programima, savetovanjem i drugim intervencijama. To mogu biti nedostatak veština, upotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci, pro kriminogeni stavovi, konflikti, nizak edukativni nivo, vršnjačka podrška antisocijalnom ponašanju.

Prema savremenim socio-psihološkim teorijama i teorijama ličnosti, u determinisanju agresivnosti važan uticaj imaju, ne samo faktori pojedinačno posmatrano, nego i njihova interakcija. Prema nekim autorima postoji najmanje četiri načina interakcije individualnih i situacionih faktora (Anderson, Buckley and Carnagey, 2008). Prvo, obe grupe faktora mogu biti uznačajnoj statističkoj interakciji u determinisanju agresivnog ponašanja, što bi bilo karakteristično za polje socijalne psihologije. Kod preostala tri načina interakcije radi se o promeni jednog faktora pod uticajem drugog. Jedan način odnosi se na ponavljanje određenog iskustava u sličnim situacijama što posle nekog vremena može dovesti do relativno stabilnih promena na planu ličnosti. Obrnuto, personalni faktori na situacione mogu da utiču na dva načina – češćim biranjem određenog tipa situacija i uticanjem na tok socijalnih interakcija.

4. 1. Personalni rizični faktori

Personalni faktori obuhvataju sve karakteristike koje individua „unosí“ u socijalnu situaciju. Ova grupa faktora obuhvata nasleđe i pol kao biološke faktore, intelektualno funkcionisanje, ličnost, kognitivne faktore, emocionalne faktore, kliničke faktore – prisustvo mentalnog poremećaja, zatim socio-demografske karakteristike, porodične faktore, uticaj vršnjaka i drugo (slika br. 5.). Ovi faktori utiču na razvoj potencijala za agresivno ponašanje i doprinose razjašnjenju pitanja zašto su neki ljudi skloniji agresivnom ispoljavanju od drugih u sličnim situacijama.

4. 1. 1. Nasleđe

Pokušaji determinisanja uticaja genetskih faktora na agresivnost u suštini predstavljaju osnovu debate između naturalističke i empirijske perspektive. Sproveden je veliki broj blizanačkih studija, kao i studija usvojenika sa ciljem utvrđivanja udela gentskog faktora u ispoljvanju agresivnosti, nasilja, kriminogenog i antisocijalnog ponašanja. Prema nalazima metaanaliza registrovan je značajan uticaj nasleđa na agresivnost, čak nešto više od 50% varijanse, kao i značajna korelacija između nasleđa i agresivnih kriminalnih dela (Miles and Carey, 1997; Walters and Glenn,1992). Studije usvojenika ukazuju da se najviša stopa kriminalnih dela sreće kod usvojene dece čiji su i bološki roditelji i usvojitelji imali istoriju nasilja, što upućuje na genetsko-sredinsku interakciju.

Mnoge od studija sprovedene su na uzorku počinitelaca agresivnih krivičnih dela, tako da oni predstavljaju samo malu grupu, u odnosu na veliki broj agresivnih ispada koji nikada nisu dostigli nivo pravne regulative. Ipak, teško je utvrditi doprinos genetike agresivnom ispoljavanju jer ne učestvuje samo jedan gen u determinisanju ponašanja, a pored genetskih prisutni su i drugi faktori (sredinski) koji mogu biti i u interaktivnom odnosu.

Istraživači smatraju da ne postoji gen za agresivnost, nego da nasledne osobine ličnosti ili temperament doprinose verovatnoći da će neko počinuti krivično delo povezano sa agresijom. S obzirom na to da je genetska komponenta uključena u sve nivoe funkcionisanja nervnog sistema, omogućavajući razvojni potencijal, ne može se zanemariti učešće nasleđa u konstituisanju agresivnosti. Sa druge strane, to što neko poseduje genetsku predispoziciju, ne znači da će u potpunosti ili čak u opšte ispoljiti agresivne tendencije, jer i drugi faktori sem genetskih utiču na razvoj i ispoljavanje agresivnosti.

4. 1. 2. Pol

Jedan od najkonzistentnijih nalaza na polju istraživanja agresivnosti odnosi se na postojanje razlika u nivou agresivnosti i nasilja između polova. Rezultati nedvosmiselno pokazuju da muški pol u većoj meri ispoljava agresivno ponašanje u odnosu na ženski. Prema nekim autorima, bez obzira o kojoj vrsti agresivnosti se radi i na koji način je merena, muškarci postižu značajno više skorove u odnosu na žene. Pretpostavlja se da je u osnovi različit proces

socijalizacije tokom ranog detinjstva (Anderson and Busman, 2002). Neka istraživanja pokazuju da se kod žena koje su imale u detinjstvu muške obrasce socijalizacije registruju jednako visoki skorovi po pitanju agresivnosti kao i kod muškaraca (Eron, 1980). Neki autori smatraju da su u osnovi polnih razlika u ispoljavanju agresivnosti hormonalne razlike u nivoima testosterona (Bolton, Tapanainen, Koivosto and Vihko, 1989; Collaer and Hines, 1995) i/ili kortizola (Keenan and Shaw, 1997). Neophodno je napomenuti da su u većini studija ispitanici bili muškog pola, pa čak i kada su u istraživanje bivale uključene i žene, agresivnost se operacionalizovala kao „tipično muško“ ponašanje, najčešće u formi fizičke agresije (Bjorkqvist, 1994). Dugo su se vremena modeli predikcije delinkventnog ponašanja kod muškog pola primenjivali u ispitivanju kriminogenog ponašanja ženskog pola. Jedan od razloga je to što su žene ipak proporcionalno manje zastupljene u kriminogenoj populaciji (Funk, 1999). Drugi razlog je bila pretpostavka da je model jednako dobro primenljiv na oba pola, što kasnije nije potvrđeno (Chandy, Blum and Resnick, 1996; Funk, 1999; Salekin, Rogers, Ustad and Sewell, 1998). Bjorkvistu i saradnicima (1992) pitanje razlike između polova je besmisleno ukoliko se ne specifikuje tip agresivnosti, tip relacije i specifičnosti situacije u kojoj se agresivnost ispoljava (Björqvist, Österman and Lagerspetz, 1994). Razlike između polova po pitanju ispoljavanja agresije u kontekstu socio-kognitivnih modela odnose se na razlike po pitanju uverenja i odobravanja agresivnosti naučenih tokom razvoja. Razlike između polova generisane su učenjem polnih uloga tokom razvoja i usvajanjem normi i sistema vrednosti tokom socijalizacije. Sa aspekta evolucionističke perspektive po kojoj je agresivnost u funkciji adaptacije, polne razlike su rezultat pre svega razlika na planu roditeljstva, odnosno investiranja u potomke, što se ogleda u sklonosti ka fizičkoj agresiji kod muškaraca i indirektnoj agresivnosti kod žena (Hessa and Hagenb, 2006). Međutim, prema rezultatima metaanalize koju je sproveo Archer (2004), među odraslima, u zapadnoj civilizaciji, ne postoje razlike između polova po pitanju indirektna agresivnosti. Dakle, razlike između polova ne mogu se pripisati isključivo biološkoj osnovi, nego i procesima učenja (Tieger, 1980).

Uprkos nekim istraživanjima koja ne ukazuju na razlike između polova po pitanju agresivnosti, pri čemu je promeni perspektive doprinelo uključivanje relacione i indirektna forme agresivnosti u postojeće tipologije (Crick and Grotpeter, 1995; Odgers and Moretti, 2002) i uprkos evidentiranom porastu stope nasilja kod žena i dalje dominiraju pokazatelji da muškarci

prednjače ne samo u izvršenju agresivnih kriminalnih akata, nego i na planu bilo koje vrste delinkventnog ponašanja (Steffensmeier and Feldmeyer, 2006).

4. 1. 3. Intelktualno funkcionisanje

Iako postoje brojne studije koje upućuju na povezanost između agresivnog ponašanja i niskog postignuća na standardizovanim testovima inteligencije (Huesman, Eron and Yarmel, 1987), priroda veze nije u potpunosti jasna, niti su potpuno jasni procesi odgovorni za povezanost nižeg intelektualnog funkcionisanja, niskih postignuća tokom školovanja i agresivnog ponašanja. Nekoliko psiholoških modela pokušalo je da objasni vezu između kognitivnog deficita i agresivnosti. Berman je smatrao da je delinkventno ponašanje predstavlja reakciju na sniženu sposobnost učenja tokom školovanja (Berman, 1978). Hirschi i Hindelang (1977) su pretpostavljali da niže intelektualne sposobnosti vode nižem školskom postignuću, što dovodi do niskog samopoštovanja i frustracije. U problematičnim socijalnim situacijama kod deteta niskog samopoštovanja i nižih sposobnosti za pronalaženje alternativapostoji veća verovatnoća da će reagovati agresivno. Uloga intelektualnog funkcionisanja u delinkventnom i kriminogenom ponašanju može se objasniti na dva načina. Prvo, kriminogeno ponašanje je indirektno uslovljeno niskim nivoom intelektualnog funkcionisanja koji je povezan sa niskim školskim i radnim postignućem, adaptacijom i socijalnom integracijom (Magdol, Moffitt, Caspi, and Silva, 1998; Ward and Tittle, 1994). Druga pretpostavka odnosi se na direktnu povezanost između delinkventnog ponašanja i intelektualnog funkcionisanja, u smislu da oni koji imaju niži nivo intelektualnih sposobnosti imaju i sniženu sposobnost anticipacije posledica ponašanja (Cusson, 1998). U kontekstu navedenog, može se reći da visok stepen intelektualnog funkcionisanja predstavlja protektivni faktor.

4. 1. 4. Ličnost

Kada se posmatraju individualne razlike istraživači agresivnog ponašanja su se do sedamdesetih godina uglavnom fokusirali na pol kao jedinu individualnu razliku, kada se u fokus interesovanja stavlja ličnost, odnosno karakteristike ličnosti. U početku, većina istraživanja odnosila se na utvrđivanje povezanosti između agresivnog ponašanja, odnosno nasilja, i

poremećaja ličnosti (Blonigen and Krueger, 2007). Iako su studije mahom potvrdile da poremećaj ličnosti predstavlja značajan faktor rizika, zaključci su se odnosili na kliničku i forenzičku, a ne na opštu populaciju. Još jedno ograničenje odnosilo se na važeće klasifikacije mentalnih poremećaja koje su kategorijalno a ne dimenzionalno zasnovane.

Radi dobijanja potpunije slike o agresivnom ponašanju kao okvir za istraživanja adekvatniji su empirijski potvrđeni, strukturalni modeli ličnosti koji predstavljaju hijerarhijski organizovan sistem kvantitativno distribuiranih crta ličnosti. Osobine ličnosti predstavljaju unutrašnje dispozicije i tendencije da se ponašamo, mislimo i osećamo na određen način. Korišćenjem strukturalnih modela postiže se mnogo bolja komunikacija među istraživačima koji različito mere osobine ličnosti. Neki od najpoznatijih strukturalnih modela koji predstavljaju pogodan okvir za razumevanje i izučavanje agresivnog i kriminogenog ponašanja su Tellegen-ov model, Velikih pet, Eysenck-ov PEN model, Cloninger-ov model.

4. 1. 4. 1. Eysenck-ov model

Pregledom literature uočava se da je Eysenck-ova teorija ličnosti u velikom broju slučajeva služila istraživačima kao referentni okvir prilikom ispitivanja ljudske agresije. Dobijeni rezultati uglavnom nisu konzistentni, što upućuje na neophodnost ponovnog proveravanja modela u kontekstu agresivnog i kriminogenog ponašanja.

Eysenck-ova teorija ličnosti je faktorski zasnovana teorija, potvrđena brojnim empirijskim podacima (Fulgosi, 1987). Jedan od temelja Eysenck-ove teorije ličnosti je Pavlovljeva teorija klasičnog uslovljavanja sa svojim bio-fiziološkim procesima i tumačenjima, kao i postavka o postojanju individualnih razlika u pragu draži na koje centralni nervni sistem reaguje (nivo pobudljivosti). Prema Eysenck-u, ličnost je produkt interakcije između temperamenta i socijalnog iskustva, dok je ponašanje pojedinca uslovljeno i biološkim i socijalnim faktorima. Eysenck-ova teorija naziva se trofaktorskim modelom ličnosti jer su izolovane tri dimenzije: ekstraverzija, neuroticizam i psihoticizam (Eysenck, 1998).

Konceptualizacija dimenzije Ekstraverzije derivirana je iz istraživanja o funkcionisanju mozga i Pavlovljeve teorije učenja. Eysenck je smatrao da osobe sa visokim nivoom ekstraverzije imaju relativno nizak nivo kortikalne pobuđenosti i u stalnoj su potrazi za uzbuđenjem, ne bi li povećale nivo pobuđenosti. Takođe, neophodan im je viši nivo stimulacije

za učenje i manje su podložne uslovljavanju nego osobe sa niskim nivoom ekstraverzije (introverti). Visok nivo ekstraverzije upućuje na okrenutost ka spolja, socijabilnost, energičnost, otvorenost, optimističnost, pouzdanost, asertivnost i tendenciju ka dominaciji, sklonost ka avanturama, agresivnost, slabu kontrolu emocija, impulsivnost i okrenutost praktičnom ponašanju. Introvertnost koja se nalazi na suprotnom polu ove dimenzije odnosi se na okrenutost sebi, razervisanost, pasivnost, usporenost, nizak nivo agresivnosti, dobru kontrolu emocija, introspektivnost, nepoverljivost, sklonost pesimizmu i oklevanju, pouzdanost, poštovanje moralnih normi i vrednosti. Fiziološka osnova ove dimenzije je nesumnjiva, mada postoje različita tumačenja. Prema Grossu (1998) postoje primarni i sekundarni nervni procesi. Primarni procesi su u osnovi senzacija i opažaja, dok sekundarne procese čini ponavljanje primarnih procesa. Prema ovoj hipotezi osobe se razlikuju po dužini trajanja sekundarnih procesa, pri čemu kod introvertnih traju duže. Sa druge strane, Pavlov smatra da postoji samo jedna fiziološka osnova ličnosti – jačina nervnog (ekscitatornog) sistema (Eysenck, 1998). Stabilan, odnosno jak nervni sistem odgovarao bi ekstravertima, a slab introvertima. Prema Gray-u (1970) čije stanovište zauzima i Eysenck, radi se o pobudljivosti nervnog sistema. Tako, osnovu ekstraverzije predstavlja ravnoteža ekscitatorno-inhibitornih procesa, dok introverti imaju pobuđeniji nervi sistem. Dimenzija neuroticizma odnosi se na emocionalnu labilnost, odnosno stabilnost na drugom polu, koja je deterninisana naslednim faktorima. Izražen i jak neuroticizam uključuje neravnotežu autonomnog nervnog sistema, što je povezano sa tendencijom ka ispoljavanju mentalnih poremećaja iz grupe neurotskih poremećaja. Osobe sa visokim nivoom neuroticizma karakteriše visoka sugestibilnost, manjak upornosti u odnosu na prepreke, osećaj inferiornosti, razdražljivost, senzitivnost, nesposobnost za prevladavanje stresa. Takođe, opisuju se još kao neuravnoteženi, anksiozni, rigidni, osetljivi, usamljeni, skloni nezgodama, zavisni, uvredljivi, sa čestim žalbama na tegobe autonomnog nervnog sistema. Nizak nivo neuroticizma upućuje na emocionalnu stabilnost, hladnokrvnost, fleksibilnost, zadovoljstvo sobom i svetom, nizak nivo negativnih emocija i manju verovatnoću da će se doživeti stres. Naslednu komponentu neuroticizma predstavlja neuravnoteženost autonomnog nervnog sistema. Neurotici imaju labilan nervni sistem, na draži reaguju prejako, predimenzionirano. Sredinski faktor ove dimenzije predstavlja stepen izloženosti stresu, što bi značilo da je onima koji su predisponirani dovoljan i manji intenzitet stresa za aktualizaciju genetske predispozicije.

Treća dimenzija – Psihoticizam obuhvata kontinuum od normalnih do duševno obolelih osoba, pri čemu su negde na sredini psihopate. U ranijim radovima psihopatija je bila ekstrem na dimenziji ekstraverzije, a psihopate smatrane ekstravertnijim i od histerika. U tom periodu je ekstraverzija bila prediktivna osobina za kriminalitet (Eysenck and Eysenck, 1976). Po Fulgosijevoj interpretaciji visok skor na ovoj dimenziji čini esencijalnu psihopatiju, a što se naročito ogleda u sferi moralnog i društvenog ponašanja (Fulgosi, 1987). Ova dimenzija se odnosi na nivo konformizma, agresivnosti i empatije. Visok nivo psihoticizma uključuje emocionalnu hladnoću, impulsivnost, snižen nivo empatije, grub odnos prema drugima, nekooperativnost, sklonost ka preuzimanju rizika, agresivnost, usamljenost, slabo poštovanje socijalnih normi ponašanja, kreativnost i originalnost. Klinički nalazi govore da se visok nivo psihoticizma sreće kod psihotičnih pacijenata, poremećaja ličnosti i među kriminogenom populacijom. Nizak nivo psihoticizma upućuje na odgovornost, brigu za druge, poštovanje pravila, altruizam, strpljenje i organizovanost. Fiziološku osnovu ove dimenzije Eysenck nalazi u Grey-evim (Grey and McNaughton, 2003) pretpostavkama o postojanju tri fiziološka sistema koji određuju emocionalno reagovanje, pri čemu je treći sistem „beži i bori se“ povezan sa dimenzijom psihoticizma.

Na temelju teorije ličnosti Eysenck bazira i svoju teoriju kriminaliteta, sugerišući da su sve tri dimenzije ličnosti povezane sa antisocijalnim ponašanjem, u koje spada i agresivno ispoljavanje. Naime, Eysenck hipotezira da osobe koje su sklone delinkventnom ponašanju imaju vioko izražena sva tri faktora ličnosti. Visoka ekstraverzija, zbog smanjene mogućnosti učenja uslovljavanjem, otežava formiranje savesti čija funkcija je inhibiranje antisocijalnog ponašanja. Visok neuroticizam bi bio odgovoran za burne i neodgovarajuće interakcije, direktno prediktujući kriminogeno ponašanje (Eysenck, 1996) ali i u interakciji sa Ekstraverzijom. Po svojoj definiciji dimenzija psihoticizma bi trebalo da bude najodgovornija za antisocijalno ponašanje jer je, kao što je navedeno, karakterišu agresivnost, smanjena sposobnost empatije i propsihopatske tendencije. Istraživanja nisu u potpunosti potvrdila Eysenck-ove hipoteze o povezanosti dimenzija ličnosti i antisocijalnog ponašanja. Metaanalize su pokazale da u većini slučajeva ne postoji značajna povezanost, odnosno da je povezanost između dimenzije Ekstraverzije i kriminogenog ponašanja mala. Kontradiktorni podaci dobijaju se i po pitanju povezanosti Neuroticizma i antisocijalnog ponašanja, dok se dimenzija Psihoticizma pokazala kao dosledan i stabilan prediktor antisocijalnog ponašanja

4. 1. 4. 2. Crte ličnosti

Rezultati mnogobrojnih istraživanja potvrđuju povezanost između određenih crta ličnosti i agresivnog ponašanja. Metaanalize pokazuju da su najčešće istraživane crte ličnosti sledeće: impulsivnost, narcizam, self-efikasnost, agresivnost i psihopatija (kao osobina ličnosti), iritabilnost, emocionalna vulnerabilnost (Bettencourt, Talley, Benjamin and Valentine, 2006). Neke od navedenih varijabli ujedno predstavljaju i psihološke komponente agresivnosti (Ramirez and Andreau, 2005). Međutim, u stručnoj literaturi nailazi se na mišljenje da ponuđeni modeli agresivnog ponašanja nisu u potpunosti odgovorili na pitanje koje i kako crte ličnosti utiču na agresivno ispoljavanje.

4. 1. 4. 2. 1. Impulsivnost

Impulsivnost predstavlja multidimenzionalni koncept koji uključuje tendenciju da se brzo reaguje, bez razmišljanja, povezana je sa brzinom procesuiranje informacija, traganjem za novinama, i (ne)sposobnošću za odlaganjem gratifikacije. Pre svega nophodno je napraviti razliku između impulsivnog akta i impulsivnosti kao psihološkog procesa, u smislu stabilne crte povezane sa kontrolom misli i ponašanja. Radi se o tenenciji da se reaguje u momentu, bez razmišljanja, planiranja, razmatranja potencijalnih rizika i alternativa (Plutchik and van Praag, 1995). Prema Barattovom modelu impulsivnosti, radi se o tendenciji brzog, neplaniranog reagovanja na interne i eksterne stimuluse, bez razmatranja negativnih posledica po sebe i druge (Barrat and Felthous, 2003)

Impulsivnost je povezana sa deficitom kontrole impulsa što je jedan od najvažnijih elemenata u nekim formama agresivnosti, kao što je impulsivna agresivnost. Barrat i Felthous (2003), objašnjavajući ovu formu agresivnosti, navode da su neki ljudi predisponirani da na određene situacije reaguju besom, što može voditi agresivnom ispoljavanju. Ukoliko je ova predispozicija kombinovana sa visokim nivoom impulsivnosti, teškoće u kontroli impulsa olakšavaju ispoljavanje agresivnosti. Brojna istraživanja pokazuju povezanost između samokontrole, agresivnog i kriminogenog ponašanja (Derefinko, DeWall, Metze, Walsh and Lynam, 2011), što je naročito izraženo u situacijama u kojima postoji provokacija (Netter,

Hennig, Rohrman, Wyhlidal and Hain-Hermann, 1998), dok u neutralnim situacijama impulsivnost ne utiče značajno na agresivno ponašanje.

Dickman (1990) predlaže razlikovanje funkcionalne i disfunkcionalne impulsivnosti, kao dve različite i nezavisne forme. Funkcionalna impulsivnost je povezana sa tendencijom brzog donošenja odluka koje su adekvatne u datoj situaciji. Druga forma je disfunkcionalna impulsivnost koja je povezana sa brzinom donošenja odluka, kao što su odluke donete bez razmišljanja, a što ima negativne posledice po individuu. Ova distinkcija slična je Eysenck-ovom razlikovanju ekstravertne i psihotične impulsivnosti, pri čemu bi se prva odnosila na proces donošenja odluka uzimajući u obzir posledice, dok druga ne uzima u obzir razmatranje konsekvenci i alternativa.

Analizirajući različite mere impulsivnosti, White sa saradnicima zaključuje da se one grupišu oko dve ose, pa se može govoriti o bihejvioralnoj impulsivnosti koja je snažno povezana sa delinkventnim ponašanjem i kognitivnoj impulsivnosti koja negativno korelira sa koeficijentom inteligencije (White, Moffitt, Caspi and Bartusch, 1994).

Brojni su dokazi o povezanosti impulsivnosti i agresivnog ponašanja. Impulsivno agresivno ispoljavanje predstavlja reaktivan i emocionalno zasićen odgovor koji karakteriše nedostatak bihejvioralne kontrole. Međutim, istraživanja pokazuju da je agresivnost sama po sebi insuficijentna, dok u kombinaciji sa osećanjem besa, siromašnim verbalnim procesuiranjem informacija, nedostatkom veština za rešavanje socijalnih problema i disfunkcijom parijetalnog loba, ima značajnu ulogu u ispoljavanju impulsivne agresivnosti. Komparirajući agresivne i neagresivne počiniocce krivičnih dela, Barrat i Feltahous (2003) otkrili su značajnu povezanost između impulsivnosti i agresivnosti. Naime, ustanovili su da se kod agresivnih zatvorenika beleži viši nivo besa i impulsivnosti, kao i slabije postignuće na neuropsihološkim testovima (uključujući i verbalne testove). Uz impulsivnost (koja se posmatra i kao dimenzija psihopatije), snažnu vezu sa agresivnim ponašanjem imaju sledeće karakteristike: problem sa pažnjom, hiperaktivnost, slaba bihejvioralna kontrola, traženje uzbuđenja, niska inteligencija i nisko obrazovanje, slabije razvijene egzekutivne funkcije (Farrington, 2007).

4. 1. 4. 2. 2. Agresivnost kao crta ličnosti

Agresivnost, posmatrana kao crta ličnosti, predstavlja jedan od konstrukata kojim je moguće objasniti individualne razlike u svakodnevnom ponašanju ljudi, u dijapazonu od razmene argumenata, preko hostilnosti, sve do fizičke agresije. Merenjem ove crte ličnosti moguće je razlikovati predispoziciju za agresivno reagovanje rangirano od nanošenja lakih povreda do nasilnih kriminalnih dela. U osnovi agresivnosti su različiti biološki i socijalni faktori, uključujući traumu iz detinjstva (Caspi, McClay, Moffitt, Mill, Marin, Craig, Taylor and Poulton, 2002), izloženost nasilju putem različitih medija (Busman and Heusman, 2006), neurološke varijacije (Siever, 2008) i genetsku predispoziciju (Caspi et al., 2002). Istraživanja potkrepljuju tezu o vremenskoj i situacionoj stabilnosti ove crte ličnosti (Campbell, Bibel, and Muncer, 1985; Heusman and Eron, 1984), pri čemu je pokazano da je agresivnost stabilnija u kontekstu vremena. Tako je na primer, Olweus (1979) na osnovu rezultata longitudinalnih studija koji upućuju na suštinsku stabilnost agresivnosti zaključio da je agresivnost kao crta ličnosti stabilna skoro kao i inteligencija i da stabilnost raste tokom vremena (Trembley and Belchevski, 2004). Manji broj istraživanja bavio se konzistentnošću crte kroz različite situacije. Jedna od takvih studija je studija Campbella i saradnika (1985) čiji rezultati govore o tome da je agresivno ponašanje visoko situaciono specifično. Međutim, visoka konzistentnost se može očekivati u različitim situacijam pod uslovom da su psihološki slične (Shoda, Mischel and Wright, 1993).

Prema Andersonu i Bushmanu (2002) osobe koje imaju izraženu crtu agresivnosti karakteriše uverenost u efikasnost agresivnog ponašanja kao i uverenost u svoju sposobnost izvođenja agresivnog akta, uz pozitivnu evaluaciju. Ove osobe u većoj meri očekuju agresivno ponašanje od strane drugih i spremnije su da dvosmislena ponašanja percipiraju kao hostilna i provocirajuća, odnosno, poseduju tzv. agresivni skript, usvojen učenjem po modelu.

U najvećem broju slučajeva agresivnost kao crta ličnosti ima ulogu moderator varijable, kao na primer između situacionih varijabli i agresivnog ponašanja (Geen, 1998) ili između uticaja medija i osećanja ljutnje (Bushman, 1995).

4. 1. 4. 2. 3. Psihopatija

Psihopatija predstavlja specifičan, ali i kontraverzan konstrukt sa dugom istorijom izučavanja na polju psiholoških i biomedicinskih nauka. Iako postoje mnoge definicije psihopatije, većina njih ističe da psihopatsku ličnost (najčešće muškog pola) karakteriše agresivnost, egocentrizam, bezosećajnost, nedostatak osećanja krivice, impulsivnost, traganje za uzbuđenjem, sklonost ka obmanjivanju, nizak nivo anksioznosti i strahova, težnja ka neposrednom zadovoljenju potreba i snižena mogućnost ostvarivanja dubljih emotivnih veza (Vaughn and Howard, 2005). Dakle, radi se o konstelaciji afektivnih, interpersonalnih i bihejvioralnih crta koje iako služe za opisivanje subgrupe sa antisocijalnim ponašanjem, vrlo često se izjednačavaju sa antisocijalnim (DSM IV), odnosno disocijalnim poremećajem (ICD X) ličnosti kao kategorijama mentalnih poremećaja. Sukob između dimenzionalnog (psihopatija kao crta ličnosti) i kategorijalnog pristupa (psihopatija kao poremećaj ličnosti u važećim klasifikacijama bolesti) ogleda se pre svega u operacionalizaciji ovog konstrukta. Tako, na primer, DSM IV veći akcenat stavlja na bihejvioralnu istoriju pacijenta nego na karakteristične crte ličnosti (Hare, Hart and Harpur, 1991), dok ICD-10, iako nešto bliži dimenzionalnom shvatanju psihopatije, ne obuhvata karakteristike koje se odnose na interpersonalne odnose. Preoklapanje između psihopatije kao crte ličnosti, antisocijalnog i disocijalnog poremećaja ličnosti implicira probleme i konfuziju na praktičnom, istraživačkom planu. Naime, u istraživanjima psihopatija se najčešće meri instrumentima koji se odnose na psihopatiju kao crtu ličnosti i ne može se generalizovati na navedene kategorije poremećaja ličnosti (Biro, Smederevac i Novović, 2008). Razvijajući jedan od najčešće korišćenih instrumenata za merenje psihopatije, PCL-R, autori su na samom početku pošli od taksonomske prirode psihopatije i nakon sprovedene analize na 600 forenzičkih psihijatrijskih pacijenata došli su do zaključka da kategorizacija psihopatije ima opravdanja samo kada se radi o antisocijalnom životnom stilu i problemima u ponašanju u periodu detinjstva. Međutim, kada se radi o interpersonalnim i afektivnim deficitima taksonomska priroda psihopatije nije podržana (Harris, Rice and Quinsey, 1994). Kako problem između dimenzionalnog i kategorijalnog pristupa nije razrešen, psihopatija se može shvatiti kao karakteristika ličnosti koja se normalno distribuira u populaciji, dok antisocijalni poremećaj ličnosti predstavlja poseban, nezavisni entitet. Neka istraživanja pokazuju da je psihopatija kao crta ličnosti u odnosu na psihopatiju kao dijagnostičku kategoriju

bolji prediktor nasilja, nepoštovanja socijalnih normi i recidiva na polju kriminogenog ponašanja (Cunningham and Reidy, 1998; Hart and Hare, 1998).

Pregledom literature, nailazi se na koncept subkliničke psihopatije koja predstavlja manje ekstremnu manifestaciju psihopatije u opštoj populaciji, implicirajući, takođe, normalnu distribuciju. U ovom kontekstu svaka osoba poseduje određen nivo psihopatije, na kontinuumu od normalnog do kliničkog nivoa. Postoji nekoliko modela ličnosti koji obuhvataju ovaj koncept. Tako se Eysenck-ova dimenzija Psihoticizma upravo odnosi na subkliničku psihopatiju, odnosno samo na njen bihejvioralni aspekt. U okviru Harre-ovog modela razvijena je skala za merenje subkliničke psihopatije koja se tretira kao kontinuirana varijabla (Harre, 1985) i koja predstavlja snažan i konzistentan prediktor antisocijalnog ponašanja. Lynam (2002) nudi koncept „uspešnog psihopate“ označavajući one ličnosti u čijoj osnovi su psihopatske crte ali nisu iz kriminalnog miljea.

Između psihopatije i agresivnosti postoji izvestan stepen preklapanja (Forth, Hart and Hare, 1990; Harris, Rice and Cormier, 1991). Istraživanja o povezanosti psihopatije i agresivnosti od velikog su značaja za razvijanje metoda determinisanja osoba koje su pod većim rizikom da počine krivično delo nasilja. Prema nekim istraživačima psihopatija predstavlja jedan od najsnažnijih prediktora ponovljenog krivičnog dela bilo da je povezanosa nasiljem ili ne (Hare and Neumann, 2008). Prestupnici kod kojih dominiraju psihopatske crte više čine krivična dela, ta dela su raznovrsnija i počinjena su sa više nasilja (Porter, Birt, and Boer, 2001). Ispitujući povezanost tipa krivičnog dela i psihopatije Harre i McPherson (1984) utvrđuju da su prestupnici sa izraženim psihopatskim crtama skloniji razbojništvu, fizičkim napadima i korišćenju oružja, a da ih je manje u grupi počinitelja krivičnog dela ubistva. Moguće objašnjenje može se potražiti u terminima motivacije, u smislu da psihopate čine krivična dela povezana sa materijalnom dobiti, dok su ne-psihopate motivisane snažnom emocionalnom pobudenošću (Williamson, Hare and Wong, 1987). Ovo je potvrđeno i u studiji Cornella i saradnika po kojoj se osobe koje su sklone ispoljavanju instrumentalne agresije u odnosu na one koje su sklone ispoljavanju reaktivne agresije razlikuju u nivou psihopatije (Cornell, Warren, Hawk, Stafford, Oram and Pine, 1996). Serin (1991) potvrđuje snažnu povezanost između psihopatije i nasilja, kao i nalaz da su psihopate sklonije instrumentalnoj agresivnosti, upotrebi pretnji i oružja. Međutim, kada se posmatra sama grupa psihopata, istraživanja pokazuju da su oni skloni kako instrumentalnoj tako i reaktivnoj formi agresije, ali u kontekstu tipologizacije koja obuhvata

primarne i sekundarne subtipove psihopatije. Primarni subtip koji karakteriše izražen emocionalni deficit, hladnokrvnost, nizak nivo anksioznosti, izražena potreba za uspostavljanjem kontrole nad drugima, skloniji je instrumentalnim oblicima agresije. Sekundarni subtip je više impulsivan, hostilan, češće nasilan, sa devijantnim bihevioralnim obrascima ponašanja, i kao takav sklon je reaktivnim formama agresije (Schmeelk, Sylvers and Lilienfeld, 2008; Skeem, Johansson, Andershed, Kerr and Loudon, 2007).

4. 1. 4. 2. 4. Self efikasnost i samopoštovanje

Prema Banduri (1997) self efikasnost predstavlja specifičnu uverenost osobe u svoje kapacitete da organizuje i izvrši određene akcije kako bi „izašao na kraj“ sa situacijom u kojoj se nalazi. Osobe sa viokim nivoom self-efikasnosti imaju karakterističan pogled na probleme, kao na zadatke koje treba rešiti, više su zainteresovani za aktivnosti u kojima učestvuju i brzo se oporavljaju nakon nekog neuspeha. Osobe sa niskim samopštovanjem izbegavaju takmičarske zadatke i situacije koje su iznad njihovih kapaciteta i uglavnom su fokusirani na negativne ishode. Pajares (2006) je ustanovio da self efikasnost utiče na mišljenje i emocionalne reakcije. Pretpostavka je da postoji korelacija između niskog nivoa self-efikasnosti i agresivnog ponašanja. Međutim, u kontekstu teorije socijalnog učenja, ukoliko postoji visok nivo self-efikasnosti koji se odnosi na agresivno ponašanje uz nizak nivo očekivanja efikasnog ishoda neagresivnog ponašanja, sklonost ka agresivnom reagovanju se povećava (Okey, 1992).

Brojna istraživanja bavila su se pblemom povezanosti samopoštovanja i agresivnosti, međutim dobijeni rezultati su kontradiktorni. Naime, nalazi nekih studija govore o povezanosti niskog nivoa samopoštovanja i agresivnosti (Buss and Perry, 1992), druge studije upućuju na povezanost visokog nivoa samopoštovanja i agresivnosti (Baumeister, Smart and Boden, 1996), dok postoje i one studije koje ne nalaze značajnu povezanost između saopoštovanja i agresivnosti (Baumeister, Bushman and Campbell, 2000; Bushman and Baumeister, 1998). Jedno od objašnjenja kontradiktornosti može se potražiti u prepoklapanju koncepata samopoštovanja i narcizma u ovim studijama, ali i različitim merama agresivnosti.

4. 1. 5. Kognitivni faktori

Kognitivni faktori su centralni pojam oko koga su se izgradile mnoge medijacione teorije agresivnosti, uz afekat i uzbuđenje kao paralelne značajne mehanizme. Tokom vremena priroda značaja kognitivnih procesa se menjala. Osamdesetih godina kognitivna analiza agresije bazirala se prvenstveno na *atribuiranju* provokativne situacije. Mnogi autori su eksplicitno ili implicitno prepoznali potencijalni značaj atribuiranja na ispoljavanje agresije (Betancourt and Blair, 1992). Od samog početka izučavanja odnosa atribuiranja i agresivnosti postavilo se pitanje koje se odnosi na to da li atribuiranje nepostojanja namere snižava stepen besa i agresivnih impulsa ili dovodi do pojačavanja kontrolnih mehanizama (Krieglmeyer, Wittstadt, Strack, 2009). Prema atribucionim teorijama, pripisivanje namere je neophodno kako bi došlo do osećanja besa, što sugeriše da procena o nepostojanju namere dovodi do smanjenja besa i agresivnih impulsa (Weiner, 1985; Weiner, Graham and Chandler, 1982). Sa druge strane, prema Berkowitz-evom neo-asocijacionističkom modelu agresivnosti, emocija besa i agresivni impulsi mogu se pojaviti nezavisno od atribucija (Berkowitz, 1990). Pripisivanje uzroka nekom ponašanju u socijalnim situacijama, između ostalog, omogućava zaključivanje o motivima tuđeg ponašanja i obezbeđuje informacije koje utiču na kreiranje reakcije. Kod nekih pojedinaca uočava se sklonost ka negativnom interpretiranju socijalnih interakcija, kao i tzv. hostilni atribicioni bias koji se može operacionalizovati kao atribuiranje hostilnih namera kada su one u stvari izvorno benigne ili kada se radi o socijalno neutralnim situacijama (Dodge, 1980; Dodge and Frame, 1982). Ovakav kognitivni stil, preko svog učešća u obradi socijalnih informacija, može voditi reaktivnom ili impulsivnom agresivnom reagovanju, naročito u situacijama intenzivnog uzbuđenja (Crick and Dodge, 1996; Dodge and Coie, 1987; Schwartz, Dodge, Coie, Hubbard, Cillessen et al., 1998). *Hostilnost* shvaćena kao negativna evaluacija ljudi i stvari (Buss, 1961), često je udružena sa jasnom željom da im se nanese šteta. Prema Plutchiku (1980) radi se o negativnim uverenjima koja dovode do kombinacije ljutnje i gađenja. Prema Berkowitzu (1993) hostilnost se reflektuje u neprijateljskoj proceni drugih koji se doživljavaju kao antagonistički i ugrožavajući. Ovaj stav se može ispoljiti kroz verbalnu i motornu formu agresivnosti. Neki drugi autori pod hostilnošću podrazumevaju širok konstrukt koji uključuje afekat, kogniciju i ponašanje. Kognitivna komponenta odnosi se na negativna uverenja o drugima uključujući cinizam, klevetanje, nepoverenje. Kada se ovi kognitivni faktori razmatraju zajedno može se govoriti o hostilnosti

kao crti ličnosti. Hostilnost je usko povezana sa agresivnošću. Hostilnost, kao i bes, ima slične fiziološke efekte na autonomni nervni sistem i predstavlja predispoziciju za agresivno reagovanje, većinom usmereno na uništavanje objekata, napade i nanošenje štete.

Iz teorijskih perspektiva, kao što su kognitivni model Beck-a i Freeman-a (1990), Novacov specifični model ljutnje, teorija socijalnog učenja, kao i iz stavova proizašlih iz bihevioralnih istraživanja, može se derivirati pretpostavka da pojedine *kognicije* predisponiraju agresivnost, dok se pojedine kognicije pojačavaju agresivnim ponašanjem, što sve zajedno održava ciklus nasilja (Walker, 2005). Prema kognitivnoj perspektivi, bes i agresivno ponašanje su samo posledice specifičnih tipova kognitivnih procesa (Beck 1999; Ellis, 1994).

O pozitivnoj povezanosti *agresivnih misli (fantazija)* i *agresivnih stavova* sa agresivnim ponašanjem govore rezultati relativno malobrojnih studija (Nagtegaal, 2008). Tako, na primer, pokazano je da su agresivna uverenja i hostilni odgovori na hipotetički scenario zlostavljanja od strane vršnjaka povezani sa agresivnim ponašanjem kod adolescenata (Bellmore, Witkow, Graham and Juvonen, 2005). Zanimljivi su rezultati istraživanja Archer-a i Haigh-a (1997) koji govore o tome da su tzv. instrumentalna uverenja o agresivnosti (agresivnost kao način kontrole) pozitivno povezana sa ispoljavanjem besa i sa hostilnošću, a da ekspresivna uverenja o agresivnosti (agresivnost kao gubitak kontrole) negativno koreliraju sa ispoljavanjem fizičke agresije. Prisustvo agresivnih fantazija povezano je sa nasilnim aktima, besom, impulsivnošću i psihopatijom (Grisso, Davis, Vesselinov, Appelbaum and Monahan, 2000), kao i sa agresivnim stilom prevazilaženja problema (Greenvald and Harder, 1997).

Istraživanja su pokazala da su obrasci *disfunkcionalnog mišljenja*, kao što su samopravdavanje, pogrešna interpretacija socijalnih stimulusa i neadekvatno moralno rezonovanje povezani sa agresivnošću, besom i nasiljem (Lipsey, Chapman and Landenberger, 2001; Walker, 2005). *Kognitivne distorzije*, u smislu netačnih uverenja, stavova, mišljenja ili racionalizacija koja se tiču sopstvenog ili tuđeg socijalnog ponašanja, ne samo da su povezane sa antisocijalnim, odnosno agresivnim ponašanjem (Chereji, Pinteá and David, 2012), nego, prema nekim autorima, predstavljaju značajnu karakteristiku hroničnih prestupnika (Beck, 1999). Beck (1999) je smatrao da sistem uverenja koji je povezan sa nasiljem nastaje tako što osoba pogrešno interpretira neku konfliktnu socijalnu situaciju i taj sistem uverenja kasnije koristi u budućim situacijama. Neka istraživanja pokazuju da su kognitivni procesi značajniji medijatori nego emocija besa kada se radi o ispoljavanju agresivnog ponašanja (Welsh and Gordon, 1991).

Sa aspekta Racionalno emocionalne bihevioralne terapije, važnu ulogu u formiranju agresivnog ponašanja imaju disfunkcionalne evaluacije događaja koji služe kao „okidači“ (Ellis, 1977). Podsećanja radi, REBT postavlja poznatu ABC shemu, prema kojoj osoba afektivno i bihevioralno reaguje (C) na događaj (A) u zavisnosti od toga da li ih evaluira na osnovu racionalnog ili iracionalnog sistema uverenja (B). Iracionalna uverenja predstavljaju negativne, rigidne i ekstremne evaluacije o sebi i drugima koje determinišu negativne disfunkcionalne emocije, dok su racionalna uverenja logična, sa iskustvenom potvrdom, pragmatična, adaptibilna i funkcionalna (Szentagotai and Jones, 2010). Iracionalna uverenja je moguće podeliti u četiri kategorije: zahtevanje, katastrofiziranje, niska tolerancija na frustracije, obezvređivanje sebe i/ili drugih. Suprotno, racionalna uverenja podrazumevaju preferencije, nekonfuzioniranje, visok nivo tolerancije na frustracije i bezuslovno prihvatanje sebe i/ili drugih. *Iracionalna uverenja* povezana sa besom i agresivnim ponašanjem podrazumevaju da osoba zagovara apsolutističke i rigidne zahteve da ljudi sa kojima je u kontaktu apsolutno moraju, pod bilo kakvim okolnostima i u svako doba dana postupati prema osobi onako kako to ona želi (Brondolo, di Giuseppe and Tafrate, 1997; Ellis, 1977). Ukoliko to ne učine osoba ih percipira kao potpuno loše, bezvredne, smatra da ih treba kazniti i da ne zaslužuju dobar život. Pored apsolutističkih zahteva, u nastanku agresivnog odgovora važna su i uverenja u vidu užasavanja („Apsolutno je užasno da misle da sam slab“) i niske frustracione tolerancije („Ne mogu podenti da misle da sam slab“). Postavka o značaju iracionalnih uverenja u pojavi besa i agresivnog ponašanja dobila je i svoju empirijsku potvrdu kroz brojna istraživanja (David, Schnur and Belloiu 2002; DiGiuseppe and Froh 2002; Jones and Trower, 2004; Harrington, 2006; Martin and Dahlen, 2004; Vukosavljević-Gvozden, Opačić i Marić, 2010).

Ulogu kognitivnih procesa u formiranju agresivnog ponašanja detaljno je elaborirao Huesman, izdvajajući koncept *agresivnog skripta* kao značajnog kognitivno medijacionog faktora (Huesman, 1988). Agresivni skript usvojen je rano u detinjstvu i predisponira agresivnu reakciju. Naime, upamćeni doživljaji iz prošlosti su pohranjeni u vidu brojnih klastera, odnosno skriptova. Ovi skriptovi služe kao vodiči u ponašanju, omogućavajući brzo i adekvatno reagovanje u socijalnim situacijama. Huesman pretpostavlja da su nasilnici stekli agresivne sheme koje u vidu skripta predstavljaju dominantan šablon reagovanja. Postoji nekoliko koraka u pravcu osnaživanja agresivnog skripta. Nakon inicijalnog pohranjivanja određenog iskustva u memoriji, usled ponavljanja kroz prisećanja, ruminacije i fantaziranja dolazi do formiranja i

utvrđivanja skripta. Prema Huesmanovom modelu do agresivnog ponašanja doći će kada se neki od mnogobrojnih agresivnih skriptova (re)aktivira.

Nakon postavljanja paradigme vezane za kontrolu (supresiju) misli (Wegner, 1989) dolazi do ekspanzije istraživanja o različitim *strategijama kontrole misli* i efekata koje te strategije imaju na ponašanje. Supresija neželjenih misli, kao jedna od strategija kontrole misli, definiše se kao „napor“ da se ne misli određena misao. U početku su rezultati istraživanja mahom pokazivali da supresija rezultira povećanjem frekvencije upravo onih misli nad kojima je i sprovedena ova strategija kontrole. Porast frekvencije neželjenih misli nakon supresije može biti neposredan (Salkovskis and Campbell, 1994; Salkovskis and Reynolds, 1994) ili odložen (Clark, Ball and Pape, 1991; Clark, Winton and Thynn, 1993). Kasnija istraživanja, međutim, nisu potvrdila ovaj „odskočni“ efekat supresije neželjenih misli (Abramowitz, Tolin and Street, 2001). Ova kontradiktornost usmerila je istraživače u pravcu traganja za faktorima koji bi doprinosili uspešnoj supresiji (Luciano and Gonzales, 2007). Tako su rezultati potvrdili efikasnost supresije ukoliko se ona kombinuje sa distrakcijom, kao još jednim oblikom kontrole neželjenih misli (Anderson, Ochsner, Kuhl, Cooper, Robertson, et al., 2004). Distrakcija koja predstavlja alternativu ruminaciji odnosi se na pomeranje fokusa pažnje sa uznemiravajućeg sadržaja na sadržaj neutralnog konteksta. Kognitivno reprocenjivanje, takođe, predstavlja alternativu ruminaciji, ali za razliku od distrakcije, pažnja ostaje usmerena na neprijatan ili uznemiravajući sadržaj. Paralelno, odvija se aktivno traganje za alternativnim interpretacijama značenja nekog događaja. Reprocenjivanje, kao strategija emocionalne regulacije prvo je prepoznato od strane Lazarusa (Lazarus and Alfert, 1964) u kontekstu veština prevladavanja stresa. Kognitivnom ponovnom procenom menja se inicijalna procena. Uticaj emocionalnog stimulusa postaje drugačiji, tako što se menja ono što mislimo o situaciji ili o sopstvenim kapacitetima izleženja na kraj sa zahtevima te situacije. Ponovno procenjivanje može da uključi razmatranje novih informacija o stimulusu i/ili preuzimanje novih perspektiva značajnih za ostvarenje nekog cilja (Ray, Wilhelm and Gross, 2008).

Sposobnost da se prepoznaju, razumeju i interpretiraju socijalni znaci je u osnovi svakog ponašanja koje se odvija u socijalnom kontekstu (Argyle, 1983), pa su tako *socijalna percepcija*, *socijalna kognicija* prepoznati kao faktori povezani sa agresivnim ponašanjem. Postoje brojni nalazi koji sugerišu da maloletni delinkventi koji preferiraju agresivno ponašanje imaju poteškoća u selekciji i interpretaciji socijalnih stimulusa, kao i u prepoznavanju emocija

predstavljenih različitim facijalnim ekspresijama (McCown, Johnson and Austin, 1986). Mispercepcija socijalnihh stimulusa može da vodi pogrešnom atribuiranju namere, tako da se akcija druge osobe pogrešno tumači kao hostilna i preteća (Crick and Dodge, 1996; Lochman and Dodge, 1994; Slaby and Guerra, 1988). Iako postoje podaci o povezanosti između nedostatka socijalnih veština i prestupništva, ne može se napraviti generalizacija, jer je kriminogena grupa vrlo heterogena i postoje prestupnici sa veoma izraženim socijalnim veštinama.

U poslednje vreme, sve je više istraživanja koja potkrepljuju pretpostavku o povezanosti socio-kognitivnih procesa i agresivnog ponašanja. Obrasci *procesuiranja socijalnih informacija* (kao što su hostilni atribucioni bias, ciljevi usmereni na samoodbranu, postojanje agresivnih odgovora u memoriji, donošenje agresivnih odluka) kao medijatori između uticaja genetskih i sredinskih faktora na agresivno ponašanje (Dodge, 2010), koreliraju sa individualnim razlikama na planu agresivnog ponašanja i omogućavaju predikciju porasta agresije tokom razvoja. Model procesuiranja socijalnih informacija Crick-a i Dodge-a (1994) predstavlja konceptualni okvir za razumevanje uloge medijatora koju imaju socio-kognitivni procesi na planu agresivnosti i maladaptivnog ponašanja, kao i za razumevanja doprinosa ovih procesa kontinuitetu antisocijalnog ponašanja koje se shvata kao funkcija deficita kognitivnog procesuiranja socijalnih informacija. Prema ovom modelu, agresivnom ponašanju doprinose stabilni kognitivni obrasci obrade informacija koji su razvijeni pod uticajem sredinskih i bioloških faktora, kao i faktora specifičnih za socijalnu situaciju. Crick i Dodge smatraju da se procesuiranje socijalnih informacija odvija kroz šest, logički povezanih, sekvenci (Dodge, 2010). Prvih nekoliko sekvenci odnosi se na doživljaj i interpretaciju stimulusa, dok poslednje sekvence opisuju bihevioralni odgovor na donetu odluku. Prvi korak predstavlja usmeravanje pažnje na stimulus. S obzirom na veliki broj stimulusa od posebnog je značaja selektivna pažnja. Brojni su faktori koji utiču na to da se pažnja usmeri na hostilan stimulus a ne na neki drugi. To su, na primer, postojanje neke ranije pretnje, bol, stres. Sticanje navike usmeravanja selektivne pažnje na hostilne stimuluse povezano je sa hroničnim agresivnim ponašanjem (Dodge, Pettit, McClaskey and Brown, 1986). Nakon doživljaja stimulusa sledi mentalna reprezentacija koja često uključuje i interpretaciju namere druge osobe. Proces mentalne reprezentacije odvija se na nesvesnom nivou, tokom perioda od mikrosekunde i može biti ažuriran tokom odvijanja socijalne interakcije. Ovaj proces uključuje aktivnost nervnog sistema koja je uslovljena iskustvom. Treći

korak podrazumeva klarifikaciju ciljeva, tokom kojeg se mentalna reprezentacija stimulusa povezuje sa emocionalnom reakcijom i izabranim ciljem. Na primer, oni koji osećaju bes i biraju instrumentalne i samoodbrambene ciljeve imaju više šansi da se ponašaju agresivno u odnosu na one osobe koje biraju prosocijalne ciljeve. Prema autorima modela, ovaj korak kao i prethodni, dešava se na polju nesvesnog funkcionisanja. Sledeći korak je faza donošenja odluke, u smislu da mentalne reprezentacije i izabrani cilj predstavljaju okidače za jednu ili više potencijalnih reakcija kao što su, na primer, napad, povlačenje, preusmeravanje. Generisanje agresivnog odgovora ne vodi neminovno agresivnom ponašanju jer se u sledećem koraku odvija i evaluacija datih odgovora. U poslednjoj fazi dolazi do ispoljavanja izabranog odgovora na bihevioralnom nivou. Istraživanja sprovedena u kontekstu ovog modela pokazuju da individue razvijaju karakteristične stilove procesuiranja socijalnih informacija u specifičnim socijalnim situacijama. Ovi stilovi se mogu shvatiti i kao stečene osobine ličnosti.

4. 1. 6. Emocionalni faktori

4. 1. 6. 1. Emocija besa

Za sveobuhvatnije razumevanje agresivnog ponašanja neophodno je utvrditi i objasniti ulogu emocija, naročito ljutnje (ili/i besa). Bes predstavlja afektivnu komponentu agresivnog ponašanja, preciznije samo nekih tipova agresivnosti. Bes, kao stanje, definišese kao psihobiološki subjektivni doživljaj, stanje koje varira u intenzitetu od slabe iritacije do intenzivnog besa i mržnje (Spielberger, Reheiser and Sydeman, 1995; Van Goozen, Fridja, Kindt and Van de Poll, 1994). Ovo stanje je uklopljeno u specifičan situacioni kontekst i može da fluktuiru u zavisnosti od doživljene nepravde ili frustracije. Lazarus (1991) bes definiše kao odgovor na pretnju ili percepciju pretnje u odnosu na individuu ili grupu. Tipovi pretnje koji predstavljaju okidače za ovu emociju uključuju fizičku i psihološku pretnju, kao i pretnju ponosu i dostojanstvu. Bes se može generisati iz empatije ili doživljaja nepravde i povezana je sa kognitivnim faktorima kao što je hostilnost i cinizam. Bes, odnsno, ljutnja može biti adaptibilna u smislu da mobilise i povećava kognitivno osvešćenje u pravcu preduzimanja akcije protiv pretećih sadržaja. Bes je emocija koju je ponekad teško kontrolisati zbog intenziteta fizioloških reakcija koje su uključene. Nekontrolisano osećanje besa često se povezuje sa eksternalizujućim bihevioralnim problemima kao što je agresivnost. Bes kao crta ličnosti može se shvatiti u

kontekstu temperamenta pri čemu osećanje besa predstavlja reakciju na širok dijapazon različitih situacija koje mogu biti od krajnje bezopasnih do specifičnih stimulusa kao što su odbacivanje, kompetitivnost, percipirana nepravda.

Silvan Tomkins (1991) smatra da postoji direktna povezanost između doživljaja besa i agresivnog ponašanja. Što se tiče empirijske podrške ovoj postavci nalazi su kontradiktorni. Bes ne mora nužno voditi agresivnom ponašanju. Najverovatnije na povezanost između besa i agresivnosti utiču i neke druge varijable (Hortensius, Schutter and Harmon-Jones, 2012). Berkowitz (2001) smatra da bes ima nekoliko značajnih kauzalnih uloga u odnosu na agresivnost. Prvo, bes redukuje inhibiciju agresivnog ispoljavanja na dva načina - ponekad obezbeđuje opravdanje za osvetu, što bi bio deo donošenja odluka unutar agresivnog skripta u kontekstu sociokognitivnih modela, a ponekad može da ometa više kognitivne procese, uključujući one koji su karakteristični za moralno rasuđivanje. Drugo, bes omogućava osobi da zadrži agresivne namere tokom nekog vremena. Bes utiče na porast pažnje na provocirajući događaj i na ponovno prisećanje i na taj način omogućava osobi da se u sadašnjosti zadrži u provocirajućoj situaciji. Treće, bes kao i druge emocije može se koristiti kao informacija, u smislu da informiše o uzrocima, krivici, mogućim načinima reagovanja. Četvrto, bes je povezan sa agresivnim mislima, skriptom i odgovarajućim motornim ispoljavanjem. I peto, bes podstiče ponašanje tako što dovodi do porasta pobuđenosti.

4. 1. 6. 2. Emocionalna regulacija

Termin emocionalna regulacija je dvosmislen, može da se odnosi na to kako emocije regulišu nešto drugo kao što su kognicije, fiziološki procesi, ponašanje, a može i da se odnosi na regulaciju samih emocija. U kontekstu razmatrane teme, preferiramo drugo značenje termina. Emocionalna regulacija može biti automatska ili kontrolisana, svesna ili nesvesna. Emocionalna regulacija uključuje promenu u dinamici emocija, u latenci, trajanju, na planu doživljanog ili fiziološkog nivoa. Ishod ovog procesa može biti u odbacivanju, intenziviranju ili održavanju emocije u zavisnosti od cilja. Jedan od istaknutijih modela emocionalne regulacije koji je empirijski potvrđen je Gross-ov model (2001, 2002) po kome postoji distinkcija između strategija koje se preduzimaju pre nego što dođe do emocionalnog (agresivnog) odgovora i strategija usmerenih na odgovor, a koje se iniciraju nakon ispoljene agresivne reakcije. Prema

ovom modelu postoji pet grupa procesa emocionalne regulacije: selekcija situacije, modifikacija situacije, usmeravanje pažnje, promene na planu mišljenja i modulacija odgovora. Selekcija situacije odnosi se na preduzimanje određenih mera kako bismo sebe doveli u situaciju u kojoj ćemo doživeti željene ili neželjene emocije. Ljudi se međusobno razlikuju u odnosu na izbor situacije i u odnosu na način emocionalnog reagovanja. Od karakteristika ličnosti zavisi kakve će situacije osoba birati. Ekstraverti će birati socijalne situacije, jer one kod njih izazivaju pozitivne emocije, dok će agresivne osobe birati situacije u kojima se mogu konfrontirati sa drugima. Modifikacija situacije predstavlja aktivan napor da se situacija promeni. Kognitivna promena se odnosi na promenu subjektivnog definisanja (značenja) same situacije, a usmeravanje na planu pažnje uključuje distrakciju, koncentraciju i ruminaciju. Modulacija emocionalnog odgovora, odnosno regulacija emocionalne reakcije odvija se kasnije u odnosu na regulaciju situacije, najčešće sa ciljem smanjenja fiziološkog odgovora i neadekvatne bihevioralne reakcije.

Veza između agresivnog ponašanja i emocionalne regulacije je posredna, u smislu da je emocionalna regulacija naročito važna pri kontroli ljutnje i besa, koji, ako nisu kontrolisani, mogu voditi verbalnom, fizičkom ili seksualnom napadu. Međutim, mali broj strogo metodološki sprovedenih istraživanja na temu regulacije besa nudi kontradiktorne podatke o efektima emocionalne regulacije na agresivno ispoljavanje (Memedovic, Grisham, Denson and Moulds, 2010). Gross i saradnici predlažu distinkciju između strategija usmerenih na uzroke agresivnosti i strategija usmerenih na sam emocionalni odgovor (Gross, 2001). Smatra se da su strategije usmerene na uzroke najefikasnije u redukciji besa i agresivnosti jer prethode afektivnom ispoljavanju. Kognitivna ponovna procena spada u ovu grupu strategija i odnosi se na (re)interpretaciju potencijalne emocionalne situacije na objektivan, ne-emocionalan način, kako bi se umanjila eskalacija intenziteta agresivnog reagovanja. Strategije usmerene na emocionalni odgovor usmerene su na ispoljenu agresivnu reakciju. Uključuju emocionalnu supresiju, kao što je ulaganje napora da se suzbije intenzitet agresivnog odgovora i ruminaciju koja se sastoji od ponovnog preživljavanja događaja, fokusiranja na agresivne misli i planiranja osвете. U kontekstu agresivnosti, ruminacija se može shvatiti kao usmeravanje pažnje „ka sebi“ i sopstvenim negativnim emocijama. Faktorskom analizom je ustanovljeno da ruminacija povezana sa besom sadrži dve komponente: a) razmišljanje i ponovno proživljavanje situacije i b) ponavljanje osвете na mentalnom planu (Denson, Pedersen and Miller, 2006). Veliki je broj eksperimentalnih istraživanja koja potvrđuju da ruminiranje agresivnih sadržaja, kao proces koji

služi pogoršanju negativnih emocija, može da dovede do povećanja besa i agresivnog ispoljavanja (Bushman, 2002).

Ponovna procena i supresija spadaju u strategije emocionalne regulacije koje su najčešće bile u fokusu brojnih istraživanja. Obe strategije omogućavaju osobi da modifikuje svoju emociju. Kognitivna preformulacija spada u strategiju koja prethodi odgovoru i uključuje promenu načina mišljenja o situaciji koja podstiče emocionalni odgovor, a što rezultira redukovanjem emocionalnog upliva. Suprotno, strategija supresije ispoljavanja emocija je usmerena na odgovor i uključuje inhibiciju emocionalne ekspresije tokom njenog trajanja. Afektivni profil osoba koje u većoj meri koriste ponovnu procenu karakteriše češće doživljavanje pozitivnih emocija, a ređe negativnih, dok je obrnuta u slučaju češćeg korišćenja supresije (Ross, 2008).

4. 1. 7. Mentalni poremećaji

Iako istraživanja potvrđuju tezu da stopa počinjenih zločina od strane osoba sa dijagnozom mentalnog poremećajnije veća u odnosu na opštu populaciju, postoje razlozi zbog kojih je važno etablirati pitanje povezanosti mentalnih poremećaja i violentnih krivičnih dela. Prvi razlog je javna bezbednost, drugi se odnosi na posledice po počinioca krivičnih dela (penalne ustanove naspram kliničkih), a treći razlog se tiče dobrobiti mentalno poremećenih osoba.

Novija istraživanja ipak su usmerena na zaključak da je nasilni kriminalitet među osobama s tzv. teškim mentalnim poremećajima u porastu, pri čemu se pod težim mentalnim poremećajima najčešće podrazumevaju psihotični poremećaji, depresija, bipolarni poremećaji i poremećaji ishrane. Na osnovu velike epidemiološke studije kojom su obuhvaćeni svih rođeni 1953. godine u Stockholmu, dobijeni su rezultati da je među počiniocima kaznenih dela veći broj osoba sa mentalnim poremećajima i/ili zloupotrebom psihoaktivnih supstanci. Tri su hipoteze kojima se ovaj nalaz objašnjava. Prva je da osobe s težim duševnim poremećajima nisu češći počinitelji kaznenih dela od onih bez poremećaja, ali ih policija lakše otkrije. Drugo, politika deinstitutionalizacije u području mentalnog zdravlja u mnogome dovodi do situacije u kojoj mnoge osobe s težim mentalnim poremećajima dobijaju odgovarajući tretman u zajednici i nedovoljnu ili neadekvatnu negu, pa je ovaj izostanak povezan sa počinjenjem nelegalnih radnji. Treća hipoteza je uloga opšte psihijatrije u dijagnostici i preventivi, čime bi se pravovremeno

mogle detektovati osobe koje rano počinju da pokazuju specifične poremećaje i nasilno ponašanje, u literaturi nazivane tzv. „early starters“ (Hodgins and Janson, 2002).

U odeljcima koji slede prikazane su tri grupe mentalnih poremećaja koje su u najvećoj meri bile u fokusu pažnje istraživača. To su poremećaji ličnosti, psihotični poremećaji i poremećaji vezani za upotrebu alkohola i psihoaktivnih supstanci.

4. 1. 7. 1. Poremećaji ličnosti

Prema epidemiološkim studijama, osobe sa poremećajem ličnosti zastupljene su u opštoj populaciji između 10% i 15% (Torgersen, Kringlen and Cramer, 2001). Međutim, prevalenca poremećaja ličnosti u penalnim ustanovama je veoma visoka u poređenju sa opštom populacijom. Sistematska analiza kojom je obuhvaćeno šezdeset i dva istraživanja pokazuje da oko 65% zatvorenika muškog pola ima dijagnostikovani poremećaj ličnosti, od čega 45% pripada antisocijalnom poremećaju ličnosti, dok se kod žena koje su na izvršavanju kazne poremećaj ličnosti registruje kod 42%, od čega se 21% odnosi na antisocijalni poremećaj ličnosti (Fazel and Danesh, 2002). Prema istraživanju koje su sproveli Arroyo i Ortega (2009) među zatvorskom populacijom beleži se 30% osoba sa nekim od poremećaja ličnosti. Najzastupljeniji su antisocijalni poremećaj ličnosti i emocionalno nestabilni poremećaj ličnosti sa 12%, paranoidni poremećaj ličnosti sa 3% i na kraju narcistički i shizoidni poremećaj ličnosti sa 2%.

Iako brojne studije potvrđuju povezanost između poremećaja ličnosti i violentnih krivičnih dela, neki autori smatraju da je ispravno posmatrati povezanost poremećaja ličnosti i nasilja kroz sledeće dimenzije ličnosti: a) kontrolu impulsa, b) emocionalnu regulaciju, c) potencijalnu pretnju egoizmu ili narcizmu i d) paranoidni kognitivni stil. Drugačije rečeno, određene karakteristike poremećaja ličnosti su značajnije povezane sa agresivnim ponašanjem nego poremećaj ličnosti per se (Esbec and Echeburua, 2010). Prema ovim autorima, relaciju između poremećaja ličnosti i nasilja karakteriše sledeće: poremećaji ličnosti su ego-sintoni, često postoji komorbidni poremećaj, najčešće zlou(upotreba) psihoaktivnih supstanci.

Iako je agresivno ponašanje povezano sa većim brojem psihijatrijskih dijagnoza, najčešće je povezano sa antisocijalnim poremećajem ličnosti, koji se u najvećoj meri i definiše antisocijalnim ponašanjem. Istraživanja pokazuju da je antisocijalni poremećaj ličnosti značajan prediktor agresivnog ponašanja (Hodgins and Côte, 1993; Rasmussen i Levander, 1995).

Osobine ličnosti kao što su impulsivnost i hostilnost su karakteristike i drugih poremećaja ličnosti tako da postoje potvrde o povećanom riziku za nasilno ponašanje i među drugim tipovima poremećaja ličnosti, kao što su emocionalno nestabilni, granični i impulsivni tip (Raine, 1993), kao i narcistički poremećaj ličnosti (Coid, 1998).

4. 1. 7. 2. Psihotični poremećaji

Istraživanja pokazuju da su osobe koje imaju dijagnostikovan neki od “težih mentalnih poremećaja”, u koje spadaju psihotični poremećaji, više skloni nasilju nego osobe sa nekim drugim poremećajem (Hodgins, 1992; Hodgins, Mednick, Brennan, Schulsinger and Engberg, 1996). Postoji nekoliko modela koji rasvetljavaju povezanost između težih mentalnih poremećaja i nasilja. Prvi model nudi jednostavno objašnjenje koji se odnosi na postojanje direktne veze između psihijatrijskog poremećaja i nasilja. Prema ovom modelu psihotični simptomi predstavljaju intervenišuće varijable kroz koje osobe sa mentalnim poremećajem aktiviraju svoje agresivno ponašanje. Međutim, tu se ne radi o tome da iluzije, halucinacije, dezorganizacija ličnosti direktno vode agresivnom ponašanju, nego se ovaj model zasniva na ideji da je nasilje kod osoba sa mentalnim poremećajem prouzrokovano onim simptomima koji uključuju pretnju ličnosti, tj. onim mislima koje prevazilaze mogućnost samokontrole. Sledeći model uključuje interpersonalne procese, u smislu da simptomi mogu da kreiraju tenzičnu situaciju između osobe sa mentalnim poremećajem i okoline. Stvorena tenzija može eskalirati u vidu optužbi, besa, udaranja, tuče, naročito u okruženju gde je fizičko nasilje uobičajeno tokom konflikata. Konfliktna situacija koja vodi nasilju može biti produkovana nekim negativnim stresnim događajima (gubitak posla, razvod braka, smrt bliske osobe), što se najčešće dešava u siromašnijim društvima, gde kroz viktimizaciju, učestaliju zloupotrebu alkohola i psihoaktivnih supstanci i povećan rizik od razvoja antisocijalnog ponašanja dolazi do ispoljavanja agresivnog ponašanja (Steadman, 1982).

Iako osobe sa dijagnostikovanim shizofrenim poremećajima imaju veću šansu da budu žrtve nasilja (Brekke, Prindle, Bae and Long, 2001), brojne studije potvrđuju vezu između shizofrenije i agresivnog ponašanja (Eronen, Hakola and Tiihonen 1996; Wallace, Mullen, Burgess, Palmer, Ruschena and Browne, 1998). Ukoliko postoji komorbiditet sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci ili sa nekim od poremećaja ličnosti, uz neadekvatnu komplijansu,

povećava se rizik za nasilno ponašanje. Ispitivanja koja se tiču povezanosti između pojedinačnih pozitivnih psihotičnih simptoma i agresivnosti pokazuju da se kod onih shizofrenih pacijenta koji počine nasilni akt javljaju i teži oblici psihotičnih simptoma (Fresán, Apiquian, Fuente-Sandoval, Löyzaga, Garcia-Anaya, et al. 2005; Hodgins, Hiscoke, Freese, 2003; Krakowski, Czobor and Chou, 1999). Pozitivni simptomi koji su u najvećoj meri povezani sa ekstremnim ispoljavanjem agresivnosti, kao što je ubistvo, odnose se na persekutivne sumanute ideje i religiozne sumanutosti (Joyal, Putkonen, Paavola and Tiihonen, 2004; Shore, Filson, Johnson, Rae, Muehrer, et al. 1989). Prisustvo straha, anksioznosti, i/ili besa može imati ulogu faktora distresa naročito ako je u kombinaciji sa persekutivnim sumanutostima, što povećava verovatnoću agresivnog reagovanja (Appelbaum, Robins and Roth, 1999; Buchanan, Reed, Wessely, Garety, Taylor et al. 1993; Kennedy, Kemp and Dyer, 1992). Iako kliničari smatraju da postoji povezanost između halucinacija i agresivnog ponašanja, rezultati postojećih istraživanja nisu konzistentni. Specifičnije, neki autori smatraju da agresivnost eskalira ukoliko halucinacije i sumanute ideje egzistiraju istovremeno, pri čemu se rizik povećava ukoliko između njih postoji konzistentnost (Swanson, Borum, Swartz and Monahan, 1996) Prema nekim istraživanjima same halucinacije retko predstavljaju okidač za agresiju (Beck-Sander, Birchwood and Chadwick, 1997; Junginger, 1990).

Iako su istraživanja pokazala da uzroci agresivnosti imaju i druge izvore, a ne samo psihijatrijski poremećaj, medicinski model “nepravedno” agresivnost pripisuje mentalnim poremećajima.

4. 1. 7. 3. Zloupotreba i zavisnost od alkohola i psihoaktivnih supstanci

Poremećaji povezani sa upotrebom psihoaktivnih supstanci, uključujući i akutne intoksikacije, predstavljaju snažne prediktore nasilnog ponašanja, kako u opštoj populaciji tako i među psihijatrijskim pacijentima (Steadman, Mulvey, Monahan, Robbins, Appelbaum et al., 1998). Povezanost između upotrebe alkohola i agresivnog ponašanja je široko istraživana (Busman and Cooper, 1990). Stanje akutne alkoholisanosti karakteriše impulsivnost, iritabilnost i iznenadni bihevioralni ispadi udruženi sa oslabljenim inhibitornim mehanizmima i slabom kontrolom. Po uticajem alkohola dolazi do promene ponašanja, senzibilnost i samokontrola su u padu, raste nivo lažnog samopouzdanja, snage i stremljenja, kao i mogućnost potencijalne

opasnosti. Sa druge strane, hronični alkoholizam vodi socijalnoj i etičkoj degradaciji, što uz osiromašene postencijale može voditi ponašanju rangiranom od banalnih krimena do krivičnih dela kao što su napadi, tuče i nanošenje fizičkih povreda (Dodig, Glavina, Janović, Romac i Ugle, 2001).

Kada se radi o ostalim psihoaktivnim supstancama, kao što su benzodijazepini, kanabis, psihostimulansi (kokain, amfetamini), opijati (heroin, metadon), metaamfetamini (ekstazi), postoji najmanje četiri različita, ali ne i međusobno isključiva razloga u osnovi povezanosti između upotrebe psihoaktivnih supstanci i nasilja. Nasilni kriminalni akti mogu biti izvršavani u cilju nabavke supstanci ili sredstava za plaćanje supstanci. Nasilje je često sredstvo rešavanja problema u kontekstu ilegalnih aktivnosti i poslova. Dalje, agresivno ponašanje i upotreba supstanci mogu biti rezultat istih faktora, kao što je na primer, težnja za stimulacijom. I kao poslednja ideja o povezanosti agresivnog ponašanja i supstanci u literaturi se ističe pretpostavka o tome da pojedine supstance povećavaju verovatnoću za agresivnim reagovanjem, utičući direktno na individuu. Uticaj psihoaktivnih supstanci na čoveka može se podeliti u tri kategorije: direktni farmakološki uticaj (intoksikacija), neurotoksični efekti (štetni efekti usled dugotrajne upotrebe) i efekti apstinencijalne krize.

4. 2. Porodični faktori

Pregledom literature uočava se veliki broj istraživanja sprovedenih u cilju utvrđivanja rizičnih faktora koji pripadaju porodici. Istraživanja su se u najvećem broju odnosila na kriminogeno, antisocijalno i nasilničko ponašanje, pri čemu je agresivnost samo jedan njihov segment. S obzirom na to da je obuhvaćen veoma veliki broj različitih strukturalnih i funkcionalnih porodičnih konstrukata, radi bolje preglednosti, ovi faktori se mogu podeliti u nekoliko kategorija: a) kriminogeno i antisocijalno ponašanje roditelja i sibringa, b) brojčana porodica, c) stil vaspitanja dece (slab nadzor, nedisciplina, hladan i odbacujuć stil, slaba uključenost roditelja u svakodnevni život deteta), d) zanemarivanje i zlostavljanje (fizičko, seksualno) i e) druga ispoljavanja (zloupotreba psihoaktivnih supstanci, stres ili depresija, mladi roditelji, zaposlene majke). Ovo grupisanje je arbitrarno i reflektuje glavne teme istraživanja nasilja i delinkventnog ponašanja u kontekstu porodičnog funkcionisanja.

4. 2. 1. Porodična istorija kriminogenog i antisocijalnog ponašanja

Porodična istorija kriminogenog i antisocijalnog ponašanja predstavlja klaster ponašanja koji obuhvata agresivnost, neposlušnost, laganje, krađu, nasilje. Prema studijama sprovedenim u Evropi i Americi, dete, odnosno, adolescent, ima veće šanse da razvije antisocijalno ponašanje ukoliko je ovakvo ponašanje registrovano kod jednog, oba roditelja ili strijeg sibringa (Farrington, 1995). Izloženost antisocijalnom ponašanju tokom formativnog perioda predstavlja snažan prediktor delinkventnog ponašanja tokom adolescencije i kriminogenog ponašanja u odraslom dobu (Kohlberg, Ricks and Snarey, 1984; Serbin and Karp, 2003). Takođe, oni koji su tokom detinjstva i rane adolescencije bili uključeni u kriminogene aktivnosti imaju veću šansu da sa ovakvim ponašanjem nastave i kasnije tokom života (Moffit, 1993). Antisocijalno ponašanje jednog ili oba roditelja, nije jedini prediktor antisocijalnog ponašanja deteta, ono predstavlja kontekst funkcionisanja porodice. Sa aspekta socio-kognitivnih teorija, dete koje je izloženo antisocijalnim modelima, kroz učenje usvaja ovaj oblik ponašanja, ali i uverenja da je nasilje opravdano i legitimno (Farrington, 1996). Farrington i saradnici razmatrali su nekoliko mogućih objašnjenja zašto je antisocijalno ponašanje koncentrisano u porodici i zašto se međugeneracijski prenosi (Farrington, Jolliffe, Loeber, Stouthamer-Loeber and Kalb, 2001). Prvo, postoji međugeneracijski kontinuitet u izloženosti multiplim rizičnim faktorima, kao što je siromaštvo, sindrom rasturene porodice, život u depriviranom okruženju. Drugo, postoji tendencija da se međusobno biraju partnerisa antisocijalnim karakteristikama (Rowe and Farrington, 1997), što doprinosi međugeneracijskom transferu. Treće, članovi porodice utiču jedni na druge, u smislu ohrabrivanja i podsticanja određenog ponašanja. Četvrto, uticaj antisocijalnog roditelja na detetovo antisocijalno ponašanje može biti posredovano slabim roditeljskim nadzorom i nedoslednom disciplinom. Kao peti mehanizam autori navode uticaj genetskih faktora na međugeneracijsku transmisiju. I kao šesto, navodi se etiketiranje ovih porodica, što doprinosi antisocijalnom ponašanju.

4. 2. 2. Porodice sa velikim brojem članova

Porodice sa velikim brojem članova, takođe, predstavljaju faktor rizika za antisocijalno ponašanje (Ellis, 1988). Postoji mnogo razloga zašto veći broj sibliinga vodi porastu antisocijalnog ponašanja. Prvo, po nekim autorima kako raste broj dece u porodici srazmerno opada roditeljska pažnja svakom od njih ponaosob. Drugo, sa porastom broja članova porodice usled smanjenog životnog prostora može doći do povećanja iritabilnosti, frustracije i konflikata. Prema nekim istraživanjima ukoliko je mesto boravka velike porodice optimalno i adekvatno, ovaj faktor se ne pojavljuje kao rizičan (Farrington, 2010). Brownfield i Sorenson (1994), takođe, su ponudili nekoliko objašnjenja povezanosti velikih porodica i delinkvencije koja uključuju ulogu roditelja (samohrani roditelj, maladaptivni roditelj, roditelj sa istorijom kriminaliteta), ulogu roditeljstva (nedostatak nadzora, nepotpune porodice) i socio-ekonomska deprivacija porodice. Postoji i pretpostavka o redu rođenja deteta kao ključnom faktoru. U velikim porodicama kasnije rođena deca imaju više sklonosti ka delinkventnom ponašanju. U kontekstu teorije socijalnog učenja, velike porodice mogu da imaju i više antisocijalnih modela.

4. 2. 3. Stilovi vaspitanja dece

Najznačajnije dimenzije u predikciji antisocijalnog ponašanja, uključujući i nasilje, u kontekstu stilova odgoja i vaspitanja dece su nedovoljan i slab nadzor koji roditelji vrše nad decom (Farrington and Loeber, 1999; Gorman-Smith, Tolan, Zelli and Huesmann, 1996; Smith and Stern, 1997), kažnjavanje kao metod vaspitavanja (Malinosky-Rummell and Hansen, 1993; Newson and Newson, 1989), nedoslednost u vaspitanju (West and Farrington, 1973), hladan emocionalni stil (McCord, 1979) i slaba uključenost i manjak angažovanosti roditelja oko dece (Luis, Newson and Newson, 1982).

Kada se posmatra faktor fizičkog kažnjavanja i uticaj koji ima na razvoj deteta među teoretičarima postoje kontraverze i neslaganja. Sprovedena istraživanja podjednako potkrepljuju dve suprotstavljene strane- za i protiv fizičkog kažnjavanja dece. O povezanosti fizičkog kažnjavanja i agresivnog ponašanja dece svedoče brojne studije. Pretpostavlja se da je fiziko kažnjavanje dobar prediktor porasta agresivnosti kod dece jer fiziko kažnjavanje

modelira agresivnost, obezbeđuje hostile atribucije i inicira prinudan ciklus averzivnog ponašanja između roditelja i deteta (Thompson Gershoff, 2002).

4. 2. 4. Zlostavljanje i zanemarivanje dece

Deca koja su tokom detinjstva bila fizički zlostavljana i zanemarivana, u odraslom dobu sklonija su ispoljavanju antisocijalnog i nasilničkog ponašanja u odnosu na kontrolnu grupu (Maxfield and Widom, 1996; Widom, 1989). Pokazalo se da je zlostavljanje u detinjstvu dobar prediktor agresivnog ispoljavanja, uz kontrolisanje ostalih prediktora kao što su pol, nacionalnost, uzrast. Prediktibilnost ovog faktora bila je veća kod ženskog pola u odnosu na muški (Widom and White, 1997). Widom (1994) je razradila potencijalne sredinske mehanizme koji utiču na povezanost viktimizacije dece i njihovo kasnije agresivno ponašanje. Prvo, fizičko zlostavljanje može imati neposredne, ali i dugotrajne posledice (npr. povreda mozga). Dalje, može da uzrokuje neke telesne promene (neosetljivost na bol) koje podstiču nasilno ponašanje. Treće, zlostavljanje može uticati na razvijanje siromašnih veština prevladavanja problema. Četvrto, viktimizacija može uticati na promene na planu samopoštovanja ili na planu obrazaca procesuiranja socijalnih informacija, a što podstiče kasnije ispoljavanje nasilja. Takođe, zlostavljanje može dovesti do izmeštanja deteta iz porodice, etiketiranje, odvajanje od prosocijalno orijentisanih vršnjaka, a što vodi kasnijem antisocijalnom ponašanju.

Brojna su objašnjenja o povezanosti zlostavljanja u formativnom periodu i agresivnog i nasilnog ponašanja tokom kasnijeg života. Sa aspekta teorija socijalnog učenja, dete uči i usvaja obrasce ponašanja koji su osnovi zlostavljanja, kroz imitaciju, modelovanje i potkrepljivanje. Teorije afektivnog vezivanja smatraju da zlostavljanje dece rezultira nesigurnom vezanošću sa roditeljima i niskim samopoštovanjem. A pojedini autori smataju da negativan tretman generiše negativne emocije, kao što su bes i frustracija koji vode želji za osvetom i doprinose povećanju agresivnosti. Međutim, ove teorije nisu u potpunosti potkrepljene empirijskim nalazima.

4. 2. 5. Konflikti između roditelja i nepotpuna porodica

Još je John Bowlbi pedesetih godina prošlog veka popularizovao teoriju da nepotpuna porodica („broken home”) uzrokuje agresivnost. Ukoliko dete tokom prvih pet godina života bude bez majčinske figure to će na njega ostaviti ireverzibilan negativan efekat, uključujući mogućnost da se razvije u hladnu, bezosećajnu osobu i delinkventa. Međutim, kasnije studije koje su se bavile nepotpunom porodicom fokusirale su se na izostanak oca, jer je to bio mnogo češći slučaj. Prvenstveno, ustanovljeno je da ukoliko je dete odvojeno od svog biološkog roditelja ima veće šanse za kriminogeno ponašanje nego deca odrasla u potpunim porodicama. Ukoliko se uključi i faktor konflikta među roditeljima, nalazi sugerišu da nepotpuna porodica nije faktor koji determiniše antisocijalno ponašanje, nego konflikt između roditelja koji prozurokuje nepotpunu porodicu tj. razvod. U slučajevima nepotpune porodice u kojoj nema konflikta među supružnicima prevalenca delinkventnog ponašanja je manja u odnosu na one u kojima postoji konflikt. Konflikt između supružnika koji podrazumeva i nasilje, takođe, predstavlja značajan prediktor antisocijalnog ponašanja deteta (Buehler, Anthony, Krishnakumar, Stone, Gerard, et al., 1997; Gerard, Kirshnakumar and Buehler, 2006) i značajan je prediktor partnerskog nasilja u odraslom životnom periodu (Franklin and Menaker, Kercher, 2012). Objašnjenja o povezanosti konflikta između roditelja i nepotpune porodice sa antisocijalnim ponašanjem deteta mogu se svrstati u tri grupe. Prvo, gubitak roditelja predstavlja traumatsko iskustvo i ima štetan uticaj na dete, naročito na polju atačmenta u odnosu na roditelja koji nije prisutan. Druga grupa objašnjenja fokusira se na uticaj stresnih događaja, kao što je separacija, konflikti među roditeljima, roditelji koji skloni antisocijalnom ponašanju, siromašne metode vaspitanja isl. Prema trećoj grupi objašnjenja akcenat je na razlikama u rizičnim faktorima koj su i ranije postojale. Studije potvrđuju hipotezu o povezanosti stresnih događaja i agresivnog ponašanja (Haas, Farrington, Killias and Sattar, 2004; Juby and Farrington, 2001). Iz ovoga sledi da je konflikt značajniji prediktor agresivnog ponašanja u poređenju sa strukturom porodičnog sistema.

4. 2. 6. Drugi porodični faktori

Postoje još brojni drugi porodični faktori povezani sa agresivnim i antisocijalnim ponašanjem dece. Neki od njih su roditeljstvo u ranoj mladosti, odnosno mlade majke (Morash and Rucker, 1989). Kao medijatori između mladih majki i delinkventnog ponašanja dece istakle su se sledeće karakteristike: karakteristike majke (inteligencija, kriminalitet) i karakteristike porodice (veličina porodice, nepotpuna porodica).

Deca čiji roditelji upotrebljavaju psihoaktivne supstance, uključujući i alkohol, pod velikim su rizikom da razviju problematična ponašanja i emocionalne probleme tokom adolescentnog perioda (Barnard i Barlow, 2003; Hawkins, Catalano and Miller, 1992; West and Prinz, 1987). Istraživanja pokazuju da ova deca, u odnosu na opštu populaciju, ne samo što ranije počinju sa antisocijalnim i delinkventni ponašanjem, već je to ponašanje izraženije. Ova deca izložena su višestrukim rizicima. Upotreba supstanci je samo jedan rizičan faktor koji često biva udružen i sa drugim rizičnim faktorima. Mnoga deca čiji roditelji zloupotrebljavaju supstance ili su zavisnici žive u depriviranim uslovima, socijalnoj izolaciji, lošim ekonomskim i životnim uslovima. Pored nasilnih obrazaca ponašanja kod ove dece moguć je razvoj mentalnih i emocionalni poremećaja (West and Prinz, 1987). Za ove porodice karakteristični su problemi sa zakonom, zdravstveni problemi, konfliktno situacije (Hogan, 1998). Roditelji koji malo vremena provode sa decom, imaju siromašno iskustvo u roditeljstvu i mnogo više problema u raznim segmentima života (Tarter, Blackson, Loeber and Moss, 1993).

4. 3. Socio-demografski faktori i uticaj vršnjaka

U okviru sociodemografskih karakteristika kao prediktori agresivnog ponašanja i nasilja detektovani su pripadnost nižem soci-ekonomskom statusu, siromaštvo, nezaposlenost, život u urbanim mestima (Farrington, 2007; Laing, 2004).

Prema konzistentnim rezultatima nekoliko studija postoji značajna povezanost između pripadnosti delinkventnoj vršnjačkoj grupi i delinkventnog ponašanja (Farrington, 2007). Najnovija istraživanja pokazuju da postoji interakcija faktora porodice i vršnjačke grupe u odnosu na nasilno i delinkventno ponašanje, odnosno što je porodica adekvatnija uticaj vršnjačke grupe je manji (Weatherburn, 2001).

4. 4. Kratak završni komentar

Svi opisani prediktori (rizični faktori) – biološki, individualni, porodični, vršnjački, sociodemografski u suštini utiču na razvoj potencijala za agresivno ponašanje. Ovi faktori doprinose razjašnjenju pitanja postojanja individualnih razlika, daju odgovor na pitanje zašto su neki ljudi više agresivni od drugih u sličnim situacijama i povećavaju verovatnoću ka agresivnom ponašanju. Drugi set faktora- situacioni faktori objašnjavaju kako se potencijal za nasilje i agresivno ponašanje aktualizuje u nekoj situaciji. Situacioni faktori mogu biti specifični za određenu vrstu kriminalnih radnji: pljačka naspram silovanja ili ulična pljačka naspam pljačke banke.

Da bi se odredilo da li je rizičan faktor zaista i prediktor agresivnosti, ovaj faktor bi trebalo da se meri pre nego što dođe do ispoljavanja, pa je stoga najbolje sprovoditi longitudinalne studije. U svakom slučaju, pri zaključivanju neophodno je imati u vidu činjenicu da prediktori ne uzrokuju, nego povećavaju verovatnoću agresivnog ponašanja.

Takođe, uzimajući u obzir kompleksnost fenomena agresivnosti, neophodno je ispitati ne samo pojedinačan doprinos prediktora, nego i doprinos koji interakcija između prediktora ostvaruje na agresivno ponašanje. U fokusu ovog istraživanja je upravo interakcija između personalno-dispozicionih, kognitivnih, emocionalnih, proodičnih i sociodemografskih faktora agresivnosti koja se u ovom slučaju ogleda u izvršenju violentnog krivičnog dela.

5. PREDIKCIJA AGRESIVNOSTI

Mogućnost predikcije nekog ponašanja ili događaja predstavlja fundamentalni izazov naučnog saznanja. Pojednostavljeno, predikcija podrazumeva korišćenje podataka, pojedinačno ili u kombinaciji, u cilju procene verovatnoće nekog budućeg događaja ili ponašanja (kriterij). U stručnoj literaturi koja se bavi nasiljem i agresivnošću posvećuje se značajna pažnja odnosu između kliničke i statističke predikcije koje se, pre svega, razlikuju po metodologiji korišćenja podataka (intuitivno, subjektivno - kliničko ili tačno, precizno - statističko). Tačnost predikcije agresivnog ponašanja zavisi od reprezentativnosti uzorka, načina upotrebe informacija i pouzdanosti informacija (prediktora) i kriterija.

Zagovornici statističkog metoda smatraju da ovaj metod karakteriše operacionalnost, dostupnost, u smislu da je javan, proverljivost, testabilnost, naučnost, preciznost, eksperimentalnost i kvantitativnost, dok kritičari ističu rigidnost, sterilnost, arbitrarnost, trivijalnost, preteranu pojednostavljenost. Klinički metod, sa stanovišta onih koji ga prihvataju, karakteriše dinamičnost, suptilnost, sofisticiranost, sveobuhvatnost, saosećajnost, istinitost, saglasnost sa realitetom, prirodnost, razumljivost, dok kritičari ovaj metod vide kao subjektivan, mističan, metafizičan, nenaučni, kvalitativan, primitivan, nekontrolabilan, intuitivan i konfuzan. Klinička procena agresivnog ponašanja tradicionalno se zasniva na individualnoj osnovi, po principu studije slučaja. Kliničar na intuitivan i neformalan način kombinuje i integriše podatke, koristi se kliničkim metodom procene, dok njegovo iskustvo, senzitivnost, i/ili teorijska perspektiva utiču na sintezu i interpretaciju podataka. Sa druge strane, u istraživačkom kontekstu fokus se usmerava na tačnost, odnosno, preciznost predikcije koja se odnosi na veliku, najčešće heterogenu populaciju, korišćenjem statičkih, relativno preciznih varijabli. Intuitivni nivo zaključivanja je značajno redukovan u statističkom modelu predikcije koji, u užem smislu, podrazumeva kombinovanje prediktorskih varijabli korišćenjem nekog statističkog modela, kao što je npr. multipla regresija.

Debata o značaju kliničkog naspram statističkog, između ostalog rezultirala je razvojem instrumenata za procenu rizika, odnosno procenu opasnosti, u čijoj osnovi je kombinacija ova

dva naizgled nepomirljiva pristupa (Gottfredson and Gottfredson, 1988). To su, između ostalog, Violence Risk Appraisal Guide (VRAG - Quinsey, Harris, Rice and Cormier, 1998), Violence Prediction Scheme (VPS - Webster, Harris, Rice, Cormier and Quinsey, 1994), Violence Risk Scale (VRS - Wong i Gordon, 2006) i Historical, Clinical and Risk Management Violence Risk Assessment Scheme (HCR-20; Webster, Douglas, Eaves and Hart, 1997). Postoje i instrumenti za predikciju specifičnih formi agresije, kao što su Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA - Kropp, Hart, Webster and Eaves, 1995) za procenu partnerskog nasilja ili Sexual Violence Risk-20 (SVR-20; Boer, Hart, Kropp and Webster, 1997) za predikciju recidiva seksualnog nasilja. Takođe, istraživanja pokazuju da su neki instrumenti, kao što su Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R; Hare, 2003) za procenu psihopatije i Level of Supervision Inventory-Revised (LSI-R; Andrews and Bonta, 1995) za opštu procenu recidiva, korisni u predikciji nasilja, iako nisu konstruisani u te svrhe. Upravo psiholozi koji svoju delatnost obavljaju u forenzičkom kontekstu, pri proceni mogu da koriste ove instrumente, zasnovane na statističkom modelu. Postavlja se pitanje u kojoj se meri precizni instrumenti, zasnovani na statističkom modelu i klinička procena koriste u forenzičkom kontekstu.

5. 1. Klinička predikcija u kontekstu forenzičke psihologije

Predikcija nasilja i ponovnog izvršenja krivičnog dela (recidiv) predstavlja značajan doprinos forenzičke psihologije (i psihijatrije) prevenciji budućih kriminalnih dela. Međutim, postoje brojne kontraverze. Argumenti koji podržavaju forenzičku predikciju zasnivaju se na benefitu društvene zajednice usled mogućnosti da se preveniraju brojna agresivna krivična dela. Sa druge strane, protivnici ovakvog pristupa iznose sledeće argumente: a) ne postoji ni jedan dokaz da kliničari – forenzičari mogu pouzdano i tačno da predvide agresivno ponašanje, odnosno nasilje, b) predikcija predstavlja „napad“ na slobodu građana, u smislu da mnogi mogu biti kažnjeni (ili izopšteni) ne zbog dela koje su počinili nego zbog dela koje bi mogli da počine, c) predikcija negativno utiče na profesionalnu ulogu psihologa koja se odnosi na to da pomaže klijentima, a ne da radi u službi socijalne kontrole i d) sa etičkog aspekta nije prikladno predviđati agresivno ponašanje (Loza, 2004).

Brojni su problemi koji utiču na tačnost kliničke predikcije. Pre svega, pošto su agresivna krivična dela retka, osnova za predikciju je veoma niska, a što rezultira visokim procentom

grešaka u predikciji (veliki broj falš pozitiva i falš negativa). Takođe, ne postoji slaganje između kliničara u definisanju agresivnosti i nasilja. Ovaj problem se dodatno komplikuje uvođenjem „predikcije opasnosti“ kao pravnog termina. Dalje, prilikom predikcije koriste se instrumenti koji su dizajnirani u druge svrhe, a veliki broj psihologa i psihijatara nije obučen za predikciju agresivnog ponašanja. Vrlo često se dešava da, u kontekstu medicinskog modela, na osnovu malog broja dominantnih karakteristika, donose odluke, po principu izbegavanja „falš negativa“. Na tačnost procene utiču i stavovi, uverenja, osećanja kliničara prema počiniocima krivičnog dela, bilo da se radi o pozitivnom ili negativnom kontratransferu. Prema nekim istraživanjima ustanovljene su veoma male razlike u tačnosti predikcije između psihijatara, sudija i neobučениh procenjivača (Hilton, 2001).

Kao poseban faktor ograničenja ističe se fenomen vremena. Postavlja se pitanje o kom vremenskom okviru se radi – da li je u pitanju narednih 24 do 72 sata, ili se radi o periodu od deset godina, ili se procenjuje da li će neko npr. do svoje 65 godine počiniti neki akt nasilja. Pokazalo se da su kratkoročne predikcije preciznije. Metanalitička studija koju je sprovela Ægisdóttir sa saradnicima (Ægisdóttir, White, Spengler, Maugherman, Anderson, et al., 2006) pokazuje superiornost statističkog metoda u odnosu na klinički. Naime, od 1000 izvedenih pojedinačnih predikcija nasilja, statističkim metodom se može prevideti 90 nasilnika više nego kliničkim metodom. Takođe, ukazali su na to da čak i kada se kliničarima da mnogo više informacija u odnosu na informacije koje su obrađene strističkim formulama, ishod, u smislu tačnosti predikcije, je bolji kada se zaključuje matematičkim putem.

U kontekstu razmatranja distinkcije između istraživačkog i kliničkog metoda, procena verovatnoće koja se odnosi na to da li će individua ispoljavati nasilje u budućnosti zahteva dva konceptualno različita zadatka. Prvi podrazumeva selektovanje faktora ličnosti ili situacije koji vode nasilju. Statistički metod svoju selekciju bazira na jednoj ili nekoliko dobro dizajniranih studija kojima je identifikovano koji faktori su povezani sa agresivnim ponašanjem. Ovo dozvoljava selektovanje optimalnog seta faktora na bazi povećanja inkrementalne valjanosti (koliko konstrukti objašnjavaju kriterijum na osnovu već ranije dokazanih prediktora), što bi značilo selektovanje prvo najznačajnijeg prediktora, a potom dodavanje onih ajtema koji poboljšavaju predikciju. U poslednje vreme istraživanja su pokazala da su neklinički faktori (uzrast, ranije nasilje) značajni prediktori nasilničkog ponašanja. Klinički metod svoju selekciju bazira na intuiciji, neempirijskim podacima, na (sa)znanju o empirijskim rezultatima i na proceni

psihijatrijskih simptoma i dijagnoza (Hilton and Simmons, 2001). Drugi zadatak odnosi se na to kako se faktori rizikakombinuju, a što rezultira interpretacijom. Klinička procena ne podrazumeva uporebu pravila kombinovanja faktora, dok kombinovanje faktora rizika na osnovu emirijski zasnovanih relacija i interpretacija bazirana na normama predstavlja prototip statističkog (preciznog) metoda.

U poslednje vreme, trend tačnosti procene budućeg agresivnog ponašanja bazirane na statističkom metodu sve više raste. Hilton i saradnici (2001) smatraju da je razlog ovome to što se empirijskim pristupom otkrivaju bolji prediktori, bolji načini kombinovanja i određivanja značja varijabli, a predstavlja i bolji način poboljšanja pouzdanosti.

Iako postoji veliki broj specifičnih instrumenta za procenu rizika agresivnog ponašanja, kliničari i pripadnici pravosuđa još uvek ne odbacuju kliničku procenu i ne prihvataju u potpunosti statistički metod zaključivanja. Jedino, pomak postoji utoliko što neki kliničari koriste ove instrumente procene, ali samo u sklopu ostalih instrumenata i tehnika za procenu rizika. Prema nekim autorima, ovakva kombinacija može čak i smanjiti tačnost predikcije (Setto, 2005). Hilton i Simons (2001) su kroz svoju studiju pokazali štetnost asimilacije statističkog metoda zaključivanja u svakodnevnu kliničku praksu. Naime, ni preporuke od strane psihijatra, niti odluke suda, nisu bile povezane sa skorom dobijenim instrumentom za procenu rizika, odnosno, nije bilo razlike u proceni rizika kod pacijenata koji su zadržani i onih kojima je prestala mera bezbednosti. Drugačije rečeno, dostupnost statističkih informacija ne doprinosi tačnosti kliničke procene. Recidivizam je bio značajno povezan sa dobijenim skorom, ali nije bio povezan sa mišljenjem psihijatra.

Uprkos brojnim zaključcima o tome da je statistički model predikcije tačniji i precizniji od kliničke predikcije, nalazi studija imaju veoma mali uticaj na kliničku praksu. Jedan od razloga može biti to što praktičari ili nisu dovoljno upoznati sa diskrepancom između kliničke i statističke predikcije, ili su skeptični prema rezultatima istraživanja ili, pak, veruju da prilikom analize rezultata i kompariranja postoji naklonost prema stističkom modelu. Takođe, moguće je da edukativna osnova, teorijska orijentacija i sistem vrednosti utiču na odbijanje da se prepoznaju prednosti statističkog metoda predikcije. Tako npr. mnogi kliničari visoko vrednuju interpersonalnu senzitivnost i smatraju da korišćenje prediktivnih formula pojednostavljuje i dehumanizuje pojedinca. Uprkos, zaista brojnim nalazima koji potvrđuju superiornost statističkog modela bar kada je u pitanju tačnost predikcije, sa praktičnog aspekta (pravnog i

forenzičkog), postavlja se pitanje šta se podrazumeva pod terminom „tačnost“ predikcije i da li među suprotstavljenim stranama postoji slaganje oko ovog koncepta.

Jedan od načina kojim bi se moderirala veza između statističke i kliničke predikcije je pojava instrumenata baziranih na strukturiranim profesionalnim procenama. Instrumenti sadrže empirijski derivirane rizične faktore agresivnog ponašanja, kako statične tako i dinamičke. Statični rizični faktori koriste se za dugoročni procenu da li će neko počiniti neko specifično antisocijalno ponašanje. Promene u dinamičkim rizičnim faktorima predstavljaju znak da li verovatnoća neposrednog antisocijalnog ponašanja raste, smanjuje se ili ostaje ista (Quinsey, Jones, Book and Barr, 2006). Ove instrumente mogu primenjivati forenzički psiholozi i psihijatri jednostavnim korišćenjem prosečnih vrednosti standardizovane ček liste. Osnovna razlika između ovih instrumenata i isključivo statističkih je način na koji se izvodi zaključak. Kod statističkih radi se o nepromenljivom matematičkom algoritmu, dok se kod instrumenata baziranih na profesionalnoj proceni zaključuje na osnovu procesa donošenja odluka za koje je zadužen čovek (de Vogel and de Rutier, 2006). Iako neka istraživanja pokazuju da nije došlo do značajnog poboljšanja tačnosti kliničke procene, u poslednje vreme u obuci kliničara sve više mesta zauzimaju saznanja potekla iz statističkog modela. Takođe, prilikom edukacije i treninga za rad u praksi mogla bi se podsticati upotreba statističkog modela u cilju povećanja tačnosti procene. Cutt-off skorovi, izračunavanje stope ili “drvo odluke” su statističke strategije koje se mogu primeniti u kliničkoj praksi, a tokom edukacije i sami kliničari se mogu uveriti u poboljšanje tačnosti predikcije. Adekvatan trening iz oblasti statistike i teorije verovatnoće (Nisbett and Ross, 1980), kao i demistifikacija statistike, mogu da povećaju tačnost procene. Kroz edukaciju praktičari bi trebalo da savladaju konstruisanje jednostavnih regresionih modela.

Iako ne postoje opšte prihvaćene, jedinstvene smernice za što preciznije zaključivanje na osnovu različitih kombinacija rizičnih faktora, od pomoći je proces donošenja odluke koji se sastoji od nekoliko koraka: specifikovanje liste rizičnih faktora koji su empirijski potvrđeni, operacionalizacija tih rizičnih faktora, konstruisanje sistema skorovanja ovih faktora, obezbeđivanje konačnih smernica koje bi se odnosile na donošenje odluke o tome da li se radi o niskom, srednjem ili visokom stepenu rizika (Douglas, Ogloff and Hart, 2003).

Ne bi se smelo zaključivati o verovatnoći izvršenja nasilnog akta na osnovu jedne izolovane osobine ili faktora, čak i ako ima konotaciju opasnosti. Ne sme se zaboraviti da su nasilni agresivni činovi u kontekstu krivičnog dela, relativno nefrekventni, da se dešavaju u specifičnom

individualnom i situacionom kontekstu, da mogu biti povezani sa uticajem supstanci i da ne moraju predstavljati za individuu tipično ponašanje.

Sa aspekta javnog zdravlja, odnosno, javnog dobra, krajnji cilj je prevencija nasilja i agresivnog ponašanja. U kontekstu prevencije traga se za rizičnim oblastima, rizičnim situacijama, visoko rizičnim grupama i visoko rizičnim pojedincima, kako bi se osmislile različite strategije i intervencije.

EMPIRIJSKI DEO

6. PROBLEM, CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA

6. 1. Problem istraživanja

Sa forenzičkog aspekta, ispitivanje agresivnosti, kao sastavnog elementa brojnih krivičnih dela, je od posebnog interesa. Kroz različite teorijske perspektive i sprovedena istraživanja prepoznat je veliki broj faktora kojima se objašnjava agresivno ponašanje. Međutim, u najvećem broju slučajeva ovi faktori su se ispitivali izolovano, dok se zanemarivala interakcija sa drugim potencijalnim prediktorima. U skladu sa navedenim, zanimalo nas je da li su faktori koji su od ranije prepoznati kao prediktori agresivnog čina nezavisni, odnosno da li ostvaruju glavni, nezavisniefekat ili njihov prediktivni doprinos zavisi od nekih dodatnih uslova, kao što je relacija sa drugim potencijalnim prediktorima. Zanimalo nas je da li se na osnovu personalno-dispozicionih, demografsko-socijalnih i kognitivno-emocionalnih prediktora mogu razlikovati osobe koje su počinile krivično delo povezano sa agresijom od onih koji nisu počinili takvo krivično delo. Zatim, zanimalo nas je koji faktori ostvaruju glavni prediktivni efekat, a čiji doprinos zavisi od nivoa izraženosti drugih faktora, što otvara pitanje postojanja moderacije. Kao glavna moderator varijabla izabrana je psihopatija, kao crta ličnosti, uzimajući u obzir da su kontradiktorni rezultati istraživanja u čijem fokusu je ispitivanje povezanosti personalno-dispozicionih varijabli, kao što su Eysenck-ove dimenzije ličnosti, sa izvršenjem agresivnih krivičnih dela.

6. 2. Ciljevi i zadaci istraživanja

Uzimajući u obzir multivarijatan pristup ispitivanju potencijalnih prediktora agresivnog ponašanja, osnovni cilj se odnosi na rasvetljavanje njihovog glavnog i interaktivnog efekta, a što doprinosi boljem razumevanju uslova pod kojima se povećava ili smanjuje verovatnoća realizacije agresivnog ponašanja, u kontekstu krivičnih dela. Ukoliko se kognitivno-emocionalni faktori koji su podložni promeni izdvoje kao značajni prediktori, praktičan cilj istraživanja bi se

ogledao u primeni nalaza istraživanja na proces rehabilitacije počinitelaca agresivnih krivičnih dela.

Kako bismo ostvarili navedene ciljeve, postavili smo sledeće zadatke:

- Ispitivanje postojanja razlika na nivou pretpostavljenih prediktora između grupe počinitelaca krivičnog dela i kontrolne grupe;
- Ispitivanje glavnih doprinosa pretpostavljenih prediktorskih varijabli u predikciji agresivnosti;
- Ispitivanje interaktivnog efekta pretpostavljenih prediktora i moderator varijable u predikciji agresivnosti.

7. NACRT I PROCEDURA ISTRAŽIVANJA

7. 1. Varijable istraživanja

U skladu sa navedenim problemom istraživanja izdvojili smo tri grupe varijabli. Prva grupa varijabli sastoji se od prediktorskih varijabli čiji su izbor i operacionalizacija proistekli iz relevantnih psiholoških teorija i modela agresivnosti. Obuhvata personalno-dispozicione varijable, kognitivno-emocionalne i sociodemografske varijable. Moderator varijablu predstavlja mera psihopatije, odnosno njene četiri dimenzije (antisocijalno ponašanje, psihopatski afekat, interpersonalni odnosi i životni stil) kako bi se utvrdio uticaj ove varijable na povezanost ispitivanih prediktora i agresivnog ponašanja. U skladu sa rezultatima dosadašnjih istraživanja, mentalni poremećaji i pol su prepoznati kao faktori rizika za agresivno ponašanje i u našem istraživanju ovi faktori će biti kontrolisani, odnosno pripadaju grupi kontrolnih varijabli. Kriterijska varijabla predstavlja meru ponašanja, odnosno izvršenje violentnog krivičnog dela. Sledi spisak varijabli koje smo izdvojili i pratili ovim istraživanjem:

1. Prediktorske varijable

a) Personološko-dispozicione varijable

- Dimenzije ličnosti – ekstraverzija-introverzija, neuroticizam, psihoticizam, kao tri osnovne dimenzije ličnosti koncipirane u Ajzenkovoju faktorskoju teoriji ličnosti. *Ekstraverzija-introverzija* je dimenzija ličnosti koja predstavlja kontinuum od prevashodne okrenutosti ličnosti ka spolja i prema drugima do prvenstvene okrenutosti ka sebi i sopstvenim unutrašnjim doživljavanjima. Crte ličnosti koje su u osnovi ekstraverzije su socijabilnost, impulsivnost, težnja ka promenama, aktivnost, otvorenost, komunikativnost, optimizam, površnost, dok se crte kojima se određuje introverzija odnose na povučensost, rezervisanost u kontaktima, introspektivnost, pouzdanost, savesnost, pesimizam. Neuroticizam je dimenzija koja se odnosi na stepen uravnoteženosti emocionalnog ispoljavanja, u rasponu od emocionalne nestabilnosti, podložnosti promenama raspoloženja i sklonosti ka burnom reagovanju do emocionalne

stabilnosti u smislu adekvatnog ispoljavanja i kontrolisanja emocija, uz izostanak kolebanja osnovnog raspoloženja. *Psihoticizam* se odnosi na pro-psihotične crte ličnosti kao što su neempatičnost, agresivnost, emocionalna hladnoća, egocentrizam, impulsivnost i sklonost ka antisocijalnim ponašanjima.

- Psihopatija – predstavljena je preko skupa karakteristika koje se mogu svrstati u četiri dimenzije: *interpersonalni odnosi* (loša kontrola agresivnosti, beskrupuloznost, manipulativnost), *psihopatski afekat* (hladnokrvnost, površan afekat, nedostatak krivice i kajanja), *životni stil* (izražena potreba za stimulacijom, neodgovornost, sklonost ka zloupotrebi psihoaktivnih supstanci), *antisocijalno ponašanje* (fizička agresivnost, sukobi sa zakonom, sklonost kriminogenom ponašanju, postojanje problematičnih odnosa u detinjstvu).
- Agresivnost kao crta ličnosti – operacionalizovana je preko bihevioralne, afektivne i kognitivne komponente. Bihevioralna komponenta se odnosi na *fizičku i verbalnu agresivnost*, afektivna na *osećanje besa*, a kognitivna na *hostilnost*.
- Samopoštovanje – odnosi se na procenu sopstvene vrednosti i poštovanja prema sebi.

b) Kognitivno-emocionalne varijable

- Kognitivni stil – podrazumeva faktor racionalnih uverenja s jedne strane i iracionalna uverenja kao što su *apsolutistički zahtev za prihvatanjem i ličnim postignućem, obezvređivanje drugih, samoobezvređivanje, netoleranciju životnih teškoća i problema*, sa druge.
- Strategije kontrole misli – operacionalizovane su kroz pet dimenzija: *distrakcija* (usmeravanje misli i ponašanja na nešto drugo), *socijalna kontrola* (uključivanje drugih osoba), *zabrinutost* (usmeravanje na manje loše sadržaje), *kažnjavanje* (verbalno ili fizičko samokažnjavanje), *ponovno procenjivanje* (kognitivno restrukturiranje u smislu promene načina razmišljanja).
- Agresivne misli (fantazije) – predstavljene su preko sledećih karakteristika: *recentnost, učestalost javljanja, hronicitet, različitost/sličnost u odnosu na tip povrede, objekat, težina, distanca (udaljenost od objekta)*
- Emocionalna regulacija – predstavljena je preko dve različite strategije: (kognitivna) *ponovna procena* koja podrazumeva kognitivno konstruisanje situacije na način da menja

njen emocionalni uticaj i *supresija ispoljavanja* koja uključuje inhibiciju aktuelne emocionalne ekspresije.

c) Socio-demografske varijable

- Starost
- Roditeljski alkoholizam
- Izloženost nasilju u formativnom periodu
- Step en obrazovanja
- Bračni status
- Zaposlenost
- Ranija krivična dela
- Maloletnička delinkvencija

2. Kriterijska varijabla – odnosi se na izvršenje krivičnog dela povezanog sa agresijom. Kriterijska varijabla je dihotomna, u odnosu na izvršeno ili neizvršeno krivično delo nasilja (ubistvo, pokušaj ubistva, nanošenje telesnih povreda, razbojništvo, silovanje). U jednoj grupi su počinioci krivičnog dela na izdržavanju zatvorske kazne, dok je druga grupa kontrolna i obuhvata ispitanike kod kojih ne postoji istorija kriminogenog ponašanja. Uzimajući u obzir podatke da jedna trećina počinitelaca krivičnog dela koje nije povezano sa nasiljem izvrši minimum jedno violentno krivično delo (Durose and Mumola, 2004), kriterijum isključivanja iz kontrolne grupe predstavlja izostanak delikventnog ponašanja, bilo kog tipa.

3. Kontrolne varijable

- Pol- uzimajući u obzir rezultate brojnih istraživanja koja pokazuju da je pol faktor rizika, odnosno da postoje specifične razlike između polova po pitanju agresivnosti i agresivnog ponašanja varijabla pola je kontrolisana, tako što je uzorkom obuhvaćen samo muški pol kako bi se izbegao mogući uticaj polno specifičnih karakteristika.
- Mentalni poremećaji - psihijatrijski poremećaji su, takođe, od ranije prepoznati kao faktori rizika za agresivno ponašanje. Pored toga, uzimajući u obzir heterogenost

psihijatrijskih dijagnoza, kao i specifičnosti povezanih sa agresijom, ova varijabla, u našem istraživanju ima status kontrolne varijable.

7. 2. Instrumenti za prikupljanje podataka

Za registrovanje navedenih varijabli korišćene su samoopisne tehnike tipa upitnika i skala procene. Neki od instrumenata konstruisani su, odnosno, adaptirani po uzoru na postojeće instrumente dok su preostali instrumenti preuzeti iz dostupne literature, prevedeni i kao takvi primenjeni na aktuelno istraživanje.

7. 2. 1. Merenje personološko dispozicionih varijabli

7. 2. 1. 1. Merenje dimenzija ličnosti

Za merenje dimenzija ličnosti koristili smo Eysenck Personality Questionnaire (EPQ - Eysenck i Eysenck, 1991). Upitnik sadrži četiri subskale - Neuroticizam (N), Ekstraverzija (E), Psihoticizam (P) i skalu laganja (L), koje ujedno predstavljaju operacionalizaciju Ajzenkove teorije ličnosti. Originalni EPQ sadržao je 90 ajtema, da bi nakon deset godina autori revidirali skalu, između ostalog, zbog niske relijabilnosti P skale. Revidiran EPQ-R (Eysenck, Eysenck i Barrett, 1985) sadržao je 100 ajtema. Međutim, iako je došlo do povećanja pouzdanosti P skale i dalje je ovaj nivo bio ispod pouzdanosti ostalih skala, što autori objašnjavaju time da P skala obuhvata različite aspekte (hostilnost, svirepost, nedostatak empatije, antikonformizam), a što može doprinosti nižem nivou pouzdanosti u odnosu na npr. skalu Ekstraverzije koja u velikoj meri uključuje samo ajteme vezane za socijabilnost i aktivnost.

U našem istraživanju koristili smo verziju koja se sastoji 102 stavke (adaptacija i prevod Momirović, Ignjatović i Šipka) od čega N skala obuhvata 23 ajtema, E skala 21 ajtem, P skalu čini 37 ajtema, dok je L skalu čini 21 ajtem. Format odgovora je binaran. L skala predstavlja najnejasniju skalu, iako je faktorskom analizom potvrđeno da ajtemi L skale čine poseban faktor. Ajzenk govori o dvojnoj prirodi L skale. Prvo, u situacijama kada ne postoji motiv za disimulacijom ova skala ukazuje na konformizam kao bazičnu crtu ličnosti, dok u situacijama

kada postoji pritisak za prikazivanjem u boljem svetlu (ili konformističnije) L skala postaje mera disimulacije.

Istorijski gledano, sve tri skale (N, E, P) imaju zadovoljavajući nivo interne konzistentnosti. U inicijalnoj prezentaciji EPQ-R Eysenck, Eysenck i Barret (1985) predstavili su pouzdanost urasponu od .85 do .90 za Ekstraverziju, od .85 do .88 za Neuroticizam i od .73 do .81 za Psihoticizam.

U našem istraživanju za skalu Neuroticizma koeficijent interne konzistencije iznosi .88, za skalu ekstraverzije .79, za skalu psihoticizma .70, dok za L skalu iznosi .79.

7. 2. 1. 2. Merenje psihopatske devijacije

Za merenje psihopatije koristili smo Upitnik za merenje psihopatske devijacije (PAQ), u čijoj osnovi su Cleckley-Hare-ovi kriterijumi psihopatije (Novović, Smederevac i Biro, 2010). Cleckley je definisao psihopatsku ličnost na osnovu 16 glavnih karakteristika (Cleckley, 1976) kao što su impulsivnost, nestrpljivost, neiskrenost, neodgovornost, nedostatak krivice, odsustvo anksioznosti itd. Ovi kriterijumi predstavljali su osnovu konstrukcije najpoznatijeg instrumenta za procenu psihopatije Hare-ove (1991) ček liste (PCL). Konačna verzija upitnika koju smo koristili u našem istraživanju sastoji se od 40 stavki sa binarnim formatom odgovora. Na osnovu faktorizacije stavki identifikovana su četiri faktora koji predstavljaju četiri (Hare-ove) dimenzije psihopatije od kojih je svaka operacionalizovana sa po deset ajtema. Dimenzija *Interpersonalni odnosi* obuhvata stavke koje korespondiraju sa lošom kontrolom agresivnosti, beskrupuloznošću, verom u sopstveni šarm i manipulativnošću. Dimenzija *Psihopatski afekat* obuhvata indikatore hladnokrvnosti, površnog afekta, nedostatka krivice i kajanja. Dimenzija *Životni stil* sadrži stavke koje upućuju na visoko izraženu potrebu za stimulacijom, neodgovornost, sklonost ka zloupotrebi psihoaktivnih supstanci. Dimenzija *Antisocijalno ponašanje* odnosi se na stavke koje ukazuju na fizičku agresivnost, sukobe sa zakonom, problematične porodične odnose i sklonost ka kriminogenom ponašanju.

Skala ima binarni format odgovaranja. Maksimalan broj bodova za celu skalu je 80 za, a za subskale 20, dok je minimalan skor za celu skalu 40, a za pojedinačne subskale je 10. Rezultat je moguće izraziti i kao profil, na osnovu normi koje omogućavaju prebacivanje sirovih skorova u T skorove (u poduzorku kriminalaca prosečan T skor je 51,65 (SD=10,26), a u opštoj

populaciji muškaraca je 52,21 (SD=10,36)) Koeficijent interne konzistencije za celu skalu iznosi .76, dok koeficijenti interne konzistencije nisu zadovoljavajući za sve pojedinačne subskale: subskala antisocijalno ponašanje .70, subskala Životni stil .69, subskala Psihopatski afekat .20, subskala Interpersonalni odnosi .69.

7. 2. 1. 3. Merenje agresivnosti

Za merenje agresivnosti kao crte ličnosti, odnosno sklonosti (dispozicije) ka agresivnom ponašanju koristili smo upitnik agresivnosti BPAQ (Buss and Perry, 1992) preveden i psihometrijski evaluiran na našoj populaciji (Dinić i Jančić, 2012). Upitnik se sastoji od 29 ajtema i operacionalizuje četiri modaliteta agresivnosti - fizička i verbalna agresivnost (instrumentalna, motorna komponenta ponašanja), bes (afektivna komponenta ponašanja) i hostilnost (kognitivna komponenta). Ispitanici na petostepenoj skali izražavaju stepen slaganja u odnosu na ajteme. Pored dobijenih skorova za svaku subskalu moguće je izračunati i ukupan skor. Koeficijenti interne konzistentnosti originalnog upitnika kreću se u rasponu od .72 do .89. U našem istraživanju za skalu fizičke agresije koeficijent interne konzistencije iznosi .77, za verbalnu agresiju .56, za bes .63, dok za skalu hostilnosti iznosi .81. Koeficijent interne konzistentnosti za celu skalu iznosi .89.

7. 2. 1. 4. Merenje samopoštovanja

Za merenje samopoštovanja koristili smo preveden i prilagođen upitnik Rosenberg Self-Esteem Scale – RSE (Rosenberg, 1979). Upitnik je konstruisan za potrebe merenja samopoštovanja adolescenata, međutim ubrzo je naišao na široku primenu, uključujući i populaciju odraslih. Upitnik se sastoji od deset ajtema u odnosu na koje ispitanik izražava stepen slaganja na četvorostepenoj skali. Relijabilnost testa prema Gutmanovoj skali iznosi .92. U našem istraživanju koeficijent interne konzistencije iznosi .82.

7. 2. 2. Merenje kognitivno -emocionalnih varijabli

7. 2. 2. 1. Merenje kognitivnog stila (iracionalnih uverenja)

Skala opštih stavova i uverenja (General Attitude and Belief Scale) je skala namenjena proceni konstrukata iracionalnih i racionalnih uverenja u okviru REBT-a. Kod nas je Marić (2002) prevela i validirala skalu, svodeći je prvo na 37 ajtema, a kasnije je preradom i slobodnijim prevodom nekih tvrdnji konstruisala Skalu evaluativnih kognicija koja sadrži 28 ajtema (Marić, 2003), a koja je korišćena u našem istraživanju. Dvadeset tri tvrdnje formulisane su na način da izražavaju iracionalna uverenja, dok je pet tvrdnji formulisano na način da izražavaju racionalna uverenja. Faktorskom analizom izolovano je pet interpretabilnih komponenti, koje zajedno objašnjavaju 57% ukupne varijanse. Dobijeni faktori koji korespondiraju sa subskalama su: *apsolutistički zahtev za prihvatanjem i ličnim postignućem* (primer ajtema: “Ja apsolutno moram, uvek i u svim okolnostima, ostaviti dobar utisak i suštinski mi je važan utisak”), *obezvredivanje drugih* (primer ajtema: “Svako ko se prema meni ponaša onako kao ne zaslužujem je grozan i zaslužuje sve najgore”), *netolerancija životnih teškoća i problema* (primer ajtema: “Ne mogu da podnesem život sa problemima i za mene je potpuno neizdrživo ako moram da vodim takav život”), *negativna procena/obezvredivanje sebe* (primer ajtema: “Ako o meni imaju loše mišljenje ljudi koji su mi značajni, znači da sam bezvredna osoba”) i *racionalna uverenja* (primer ajtema: „Ako nešto ne uradim dovoljno dobro, verujem da i dalje vredim dovoljno da mogu da prihvatim sebe”). Skala sadrži 28 tvrdnji koje izražavaju evaluativna uverenja o ličnom postignuću, ličnoj vrednosti, vrednosti drugih ljudi, životnim teškoćama i stepenu lične tolerancije teškoća. U odnosu na ajteme ispitanici iznose stepen slaganja na petostepenoj skali (1= izrazito se ne slažem, 5= izrazito se slažem). Više vrednosti na subskalama iracionalnih uverenja pokazuju veću izraženost disfunkcionalnih evaluacija, a viši skorovi na subskali racionalnih označavaju izraženije racionalne kognitivne procese. Ukoliko se prihvati stav da iracionalna i racionalna uverenja ne predstavljaju dva pola jednog kontinuuma, već dve dimenzije (Bernard, 1998), nije opravdano shvatati niže nivoe racionalnih uverenja kao više nivoe iracionalnih, i obrnuto (Popov i Novović, 2007). Koeficijenti interne konzistencije u našem istraživanju su sledeći: za subskalu Apsolutistički zahtev za prihvatanjem i ličnim postignućem (APS) iznosi .81, za subskalu Obezvredivanje drugih (OD) .78, za subskalu Netolerancija životnih događaja i problema (LFT) .78, za subskalu Obezvredivanje sebe (OS)

.86, a za subskalu Racionalnih uverenja (RU) iznosi .58. Koeficijent interne konzistencije za skalu iracionalnih uverenja kada se ona posmatra kao jedna skala iznosi .89.

7. 2. 2. 2. Merenje strategija kontrole misli

Za merenje individualnih razlika po pitanju upotrebe strategija kontrole neželjenih misli koristili smo preveden i prilagođen upitnik Thought Control Questionnaire - TCQ (Wells and Davies, 1994). Upitnik sadrži 30 ajtema u odnosu na koje ispitanik izražava stepen slaganja na četvorostepenoj skali (1= nikad, 4= skoro uvek). Faktorskom analizom izdvojene su sledeće strategije: distrakcija, socijalna kontrola, zabrinutost, kažnjavanje i ponovno procenjivanje. Dobijeni skor za svaku strategiju (min=6, max=24) odražava tendenciju ispitanika za korišćenjem određene strategije za kontrolu neželjenih misli. Unutrašnja konzistentnost za pojedinačne skale je sledeća: za distrakciju iznosi .72, za socijalnu kontrolu .79, za zabrinutost .71, za kažnjavanje .64, a za ponovno procenjivanje .67 (Wells and Davies, 1994). U našem istraživanju koeficijenti interne konzistencije su nešto niži -za skalu distrakcije iznosi .79, za socijalnu kontrolu .60, za zabrinutost .66, za kažnjavanje .69, a za ponovno procenjivanje .64.

7. 2. 2. 3. Merenje agresivnih fantazija (misli)

Za merenje prisustva agresivnih fantazija (misli) koristili smo preveden upitnik pod nazivom Schedule of Imagined Violence (SIV) koji je Grisso sa saradnicima (Grisso, Davis, Vesselinov, Appelbaum and Monahan, 2000) konstruisao za potrebe MacArturove studije. Reč je o projektu čija svrha je bila utvrđivanje prevalence i rizičnih faktora nasilja u zajednici, na uzorku dehospitalizovanih psihijatrijskih pacijenata. Upitnik sadrži osam strukturiranih setova pitanja, sa kodiranim kategorijama mogućih odgovora. Neophodno je da ispitanici na prvo pitanje (“Da li ste ikada razmišljali ilisanjarili (maštali) o tome kako fizički napadate ili povređujete neku osobu?”) odgovore potvrdno kako bi mogli da nastave sa odgovaranjem na preostala pitanja kojima se dobijaju informacije o prirodi agresivnih kognicija, odnosno o skorašnjosti, učestalosti i hroničnosti agresivnih ideja, kao i o tome da li postoji sličnost/različitost po pitanju zamišljenih vidova povređivanja, koliki je nivo fokusiranosti na “metu”, da li se nivo ozbiljnosti povreda menja tokom vremena i kolika je prostorna udaljenost u

odnosu na osobu na koju su usmerene agresivne misli. Autori instrumenta sugeriraju mogućnost određivanja pozitivnog ili negativnog SIV statusa (SIV+ i SIV-) na osnovu prva dva pitanja u upitniku. Pozitivan SIV status bi imali oni ispitanici koji su potvrdno odgovorili na prvo pitanje - "Da li ste ikada razmišljali ili sanjarili (maštali) o tome kako fizički napadate ili povređujete neku osobu?", kao i da su se takve misli javile tokom protekla dva meseca (Pitanje br. 2: "Kada ste poslednji put razmišljali na takav način?" a koje je rangirano od "danas" do pre više od dva meseca"). Ukoliko ne zadovoljavaju ova dva kriterijuma ispitanici bi bili svrstani u negativan SIV status. Istraživanja pokazuju da je pozitivan SIV status u korelaciji sa budućim agresivnim ponašanjem, što je u skladu sa socijalno-kognitivnim modelima agresivnosti. Takođe, postoji pozitivna korelacija između pozitivnog SIV statusa sa jedne i agresivnog ponašanja, impulsivnosti i psihopatije, sa druge strane (Grisso, et al., 2000). Pouzdanost skale u našem istraživanju iznosi .91.

7. 2. 1. 5. Merenje emocionalne regulacije

Za merenje emocionalne regulacije koristili smo preveden upitnik Emotion Regulation Questionnaire – ERQ (Gross and John, 2003) kojim se meri tendencija osobe za korišćenjem strategija ponovnog procenjivanja i supresije u kontroli emocija. Skala sadrži 10 ajtema, a ispitanici stepen slaganja sa stavkama iznose na sedmostepenoj skali (1= potpuno se ne slažem, 7= potpuno se slažem). Subskala ponovnog procenjivanja predstavljena je sa šest ajtema, dok subskala supresije sadrži četiri ajtema. Koeficijent interne konzistencije za skalu supresije iznosi .73, a za skalu ponovnog procenjivanja .79. U našem istraživanju koeficijent interne konzistencije za supresiju je .66, za skalu ponovnog procenjivanja je .61 dok za celu skalu iznosi .72.

7. 2. 3. Praćenje socio-demografskih varijabli

Podaci o demografskim i drugim relevantnim karakteristikama dobijeni su od samih ispitanika. Pitanja o ličnim podacima, o upotrebi alkohola i psihoaktivnih supstanci, o kriminogenom ponašanju, o fizičkom kaznjavanju i zlostavljanju u formativnom periodu, o

korišćenju alkohola i psihoaktivnih supstanci od strane roditelja, kao i podaci o psihijatrijskim poremećajima nalazili su se na prve dve strane korišćene baterije.

Primeri svih korišćenih instrumenata nalaze se u prilogu br. 2

7. 3. Hipoteze istraživanja

1. Globalno očekivanje je da osobe koje su počinile krivično delo povezano sa agresijom poseduju specifičnu strukturu ličnosti koja ih predisponira za agresivno ponašanje, u smislu da pokazuju veći stepen Ekstraverzije, Neuroticizma i Psihoticizma, više izraženu psihopatiju, povišenu sklonost ka agresivnom reagovanju i ekstremne vrednosti samopoštovanja.

Pretpostavka o postojanju specifičnih dispozicionih karakteristika počilaca violentnih krivičnih dela proističe iz Eysenck-ove teorije kriminaliteta po kojoj su sve tri dimenzije ličnosti (Neuroticizam, Ekstraverzija, Psihoticizam) visoko izražene kod osoba koje su sklone antisocijalnom, odnosno agresivnom ponašanju. O značajno višem stepenu izraženosti psihopatije i agresivnosti, kao crte ličnosti, kod počilaca krivičnog dela nasilja svedoče brojna istraživanja (Brennan, Moore and Shepherd, 2010; Harre and Neuman, 2008; Serrin, 1991; Porter, Birt and Boer, 2001), dok očekivanje o ekstremnim vrednostima samopoštovanja proizilazi iz nekonzistentnih rezultata koji ili potkrepljuju povezanost između višeg stepena samopoštovanja i agresivnog ponašanja (Baumeister, Smart and Boden, 1996) ili upućuju na povezanost niskog samopoštovanja i agresivnosti (Buss and Perry, 1992).

2. Takođe, očekujemo da ove osobe potiču iz porodica sa većim stepenom roditeljskog alkoholizma, da su više bile izložene nasilju u formativnom periodu, da su postigle niži stepen obrazovanja, da ređe imaju stalno zaposlenje i da su ređe u braku.

Sa aspekta teorije socijalnog učenja deca koja su bila izložena nasilju, odnosno zlostavljanju, putem modelovanja, imitacije i potkrepljivanja usvajaju agresivne obrasce ponašanja, a empirijski je potvrđena veza između roditeljskog alkoholizma u formativnom period i

agresivnog, odnosno delinkventnog ponašanja tokom kasnijeg života (Alterman, Bedrick, Cacciola, Rutherford, Searles, McKayandCook, 1998; Giancola, Moss, Martin, Kirisciand and Tarter, 1996). Očekivanje da su počinioci krivičnog dela nasilja nižeg brazovnog nivoa, da su ređe u braku, kao i da ređe imaju stalno zaposlenje potkrepljeno je brojnim istraživanjima kojima se rasvetljavaju sociodemografske karakteristike počinitelja violentnih krivičnih dela (Cristoffersen, Francisand and Soothill, 2003; Lochnerand and Moretti, 2003).

3. Razvijamo i očekivanje da ove osobe poseduju specifičan kognitivni stil koji je obeležen većim prisustvom agresivnih fantazija, neefikasnom kontrolom agresivnih i neprijatnih misli, većim prisustvom iracionalnih uverenja, kao i da pokazuju neadekvatnu emocionalnu regulaciju, u smislu da češće koriste supresiju kao strategiju emocionalne regulacije.

U kontekstu Opšteg modela agresivnosti (Anderson and Bushman, 2002), pored personoloških i situacionih, kognitivni i emocionalni faktori, takođe, ostvaruju relaciju sa agresivnim ponašanjem. Veliki broj istraživanja potvrđuje postojanje specifičnih kognitivnih procesa koji su u osnovi agresivnog ponašanja (Nagtegaal, 2008). Prema Grossovom (2001) modelu emocionalne regulacije, supresija, u odnosu na kognitivno reprocenjivanje, predstavlja manje adaptivnu strategiju kontrole emocionalnog odgovora i povezana je sa češćim doživljavanjem negativnih emocija, kao što su ljutnja i bes.

4. Očekujemo i da antisocijalno ponašanje, psihopatski afekat, interpersonalni odnosi i životni stil, kao dimenzije psihopatije, imaju ulogu moderatora.

Očekivanje da psihopatija ima ulogu moderator varijable proističe iz kontradiktornih rezultata koji se odnose na povezanost između Eysenck-ovih dimenzija ličnosti i agresivnog ponašanja. Kao moguće objašnjenje nekonzistentnosti rezultata nameće se pretpostavka da se stepen izraženosti antisocijalnog ponašanja, psihopatskog afekta, interpersonalnih odnosa i psihopatskog životnog stila, kao dimenzija psihopatije, može shvatiti kao uslov pod kojim faktori ličnosti ostvaruju svoj prediktivni doprinos izvršenju krivičnog dela nasilja.

7. 4. Opis uzorka i procedure istraživanja

Istraživanje je sprovedeno po neeksperimentalnom nacrtu, sa kontrolnom grupom. Grupu koja je u fokusu našeg istraživanja čine ispitanici koji su počinili krivično delo nasilja (ubistvo, ubistvo u pokušaju, nanošenje lakih i teških telesnih povreda, silovanje, nasilje u porodici, razbojništvo), dok kontrolna grupa obuhvata ispitanike kod kojih ne postoji istorija delinkventnog ponašanja. Grupe su ujednačene po polu, u smislu da je uzorkom obuhvaćen samo muški pol i po postojanju mentalnog poremećaja, tako što postoje parovi ispitanika, izjednačeni po psihijatrijskoj dijagnozi. Ujednačavanjem grupa po polu i po psihijatrijskim dijagnozama postiže se kontrola ove dve varijable.

Tabela 1.

Demografske karakteristike uzorka

	AGG	KG	χ^2	df	p
OBRAZOVANJE					
Nezavršena OŠ	2	0			
OŠ	30	2	50.91	3	.00000
SŠ	63	61			
VSS	5	37			
ZAPOSLENJE					
Nezaposlen	62	37	12.77	2	.00169
Zaposlen	37	60			
Penzioner	1	3			
BRAČNI STATUS					
Nije u baraku	54	57	.823	2	.66256
Bračna/vanbračnazajednica	33	34			
Razveden/udovac	13	9			

AGG – grupa počinitelaca krivičnog dela, KG – kontrolna grupa

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 2010 – 2011. god. Ispitivanje grupe koja se sastoji od počinitelaca krivičnog dela sprovedeno je u Kazneno popravnom zatvoru u Sremskoj Mitrovici i u Centru za sudsku psihijatriju, Klinički centar Vojvodine. S obzirom na potrebe

ujednačavanja grupa po postojanju psihijatrijske dijagnoze jedan deo kontrolne grupe činili su pacijenti Klinike za psihijatriju, Klinički centar Vojvodine. Ispitivanje preostalih članova kontrolne grupe sprovedeno je u radnim organizacijama „Dnevnik Vojvodina Pres“, Radio-Televizija Vojvodine, Klinika za psihijatriju. Problemi na koje smo nailazili uglavnom su se ticali saradnje, u smislu nemotivisanog, neadekvatnog i površnog ispunjavanja upitnika, uglavnom ispitanika koji su pripadali grupi počinitelaca krivičnog dela. Možemo reći da je ozbiljan propust korišćene baterije testova što ne obezbeđuje kontrolu načina odgovaranja. Najčešće žalbe ispitanika prilikom ispitivanja odnosile su se na dužinu baterije, ali je bilo primedbi i na sadržaj ajtema, naročito kada je u pitanju upitnik kojim se meri postojanje agresivnih misli, odnosno fantazija. U cilju pospešivanja validnosti podataka iz uzorka su isključeni oni ispitanici koji su delimično popunili upitnike i oni koji su iskazivali isti stepen slaganja sa svakim pojedinačnim ajtemom u korišćenoj bateriji testova. Uzorak čini 200 ispitanika muškog pola, prosečne starosti 34,6 godina, podeljenih u dve grupe. Prvu grupu ispitanika koja je u fokusu našeg istraživanja čini 100 počinitelaca krivičnog dela povezanog sa agresijom, dok kontrolnu grupu čini 100 ispitanika bez krivičnog dela agresivnog karaktera. U tabeli br. 1 prikazane su demografske karakteristike uzorka.

Ispitanici su ujednačeni po psihijatrijskim dijagnozama. Iz tabele br. 2 se vidi da po 73 ispitanika iz obe grupe nije imalo ni jednu psihijatrijsku dijagnozu. U grupi dijagnostikovanih mentalnih poremećaja najveći broj (63%) zadovoljava kriterijume *poremećaja zbog upotrebe psihoaktivnih supstanci*, dok su ostali poremećaji daleko manje zastupljeni.

Tabela br. 2

Distribucija frekvencija psihijatrijskih dijagnoza

	AGG	KG
Bez dijagnoze	73	73
Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja zbog upotrebe opijata	17	17
Postrumatski stresni poremećaj	1	1
Anksiozno-depresivni poremećaj	4	4
Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja zbog upotrebe alkohola	1	1
Patološko kockanje	1	1
Emocionalno nestabilni poremećaj ličnosti	1	1
Depresivni poremećaj	2	2
Ukupno	100	100

AGG – grupa počinitelaca krivičnog dela, KG – kontrolna grupa

U grupi počinitelaca krivičnog dela, distribucija krivičnih dela predstavljena je u tabeli br. 3 na osnovu koje se vidi da dominira krivično delo razbojništva, zatim slede izvršena ubistva, dok je daleko manje nanošenja telesnih povreda, nasilja u porodici i silovanja.

Da li je krivično delo bilo počinjeno pod dejstvom alkohola, psihoaktivnih supstanci ili u stanju apstinencijalne krize, pojedinačno posmatrano, više je ispitanika koji tempore criminis nisu bili pod dejstvom alkohola i psihoaktivnih supstanci, niti je značajan broj ispitanika počinio krivično delo u stanju apstinencijalne krize (tabela br. 4).

Tabela br. 3

Disribucija frekvencija izvršenih krivičnih dela

<i>Izvršena krivična dela</i>	
Ubistvo	26
Ubistvo u pokušaju	6
Nanošenje teških telesnih povreda	8
Nanošenje lakih telesnih povreda	3
Silovanje	2
Nasilje u porodici	6
Razbojništvo	45
Drugo	4
Ukupno	100

Međutim, kada se ukrste podaci dobija se nešto drugačija slika. Vidi se da je nešto više od polovine krivičnih dela imalo veze sa upotrebom alkohola i psihoaktivnih supstanci, odnosno sa stanjem apstinencijalne krize (55%). U vreme počinjenja krivičnog dela 16% ispitanika bilo je isključivo pod dejstvom alkohola, 22% ispitanika bilo je pod dejstvom PAS, dok je kombinacija alkohola i psihoaktivnih supstanci registrovana kod 9% ispitanika. U stanju apstinencijalne krize bilo je 6% ispitanika, dok je po jedan ispitanik bio u stanju apstinencijalne krize u kombinaciji sa alkoholom ili drugim psihoaktivnim supstancama ($\chi^2=2.82$, $df=1$, $p=.093$).

Tabela br. 4

Distribucija izvršenih krivičnih dela u odnosu na dejstvo alkohola, psihoaktivnih supstanci i apstinencijalne krize

	DA	NE	χ^2	p
Pod dejstvom alkohola	27	73	11.17	.008
Pod dejstvom PAS	32	68	6.70	.009
U stanju apstinencijalne krize	8	92	42.84	.000

U odnosu na tip počinjenog krivičnog dela, 15% ispitanika koji su bili pod dejstvom PAS i 8% ispitanika koji su kombinovali alkohol i psihoaktivne supstance počinili su krivično delo razbojništva. Drugačije rečeno u 51% počinjenih razbojništava ispitanici su bili pod uticajem psihoaktivnih supstanci. U kategoriji počinjenih ubistava najviše je onih ispitanika koji nisu bili pod dejstvom alkohola, niti psihoaktivnih supstanci (61,5%) dok je zabeleženo sedam ubistava (26,9%) u vreme čijeg izvršenja su ispitanici bili pod dejstvom isključivo alkohola.

Maloletnička delinkvencija zabeležena je kod 30% ispitanika koji su počinili krivično delo, dok je 66% ispitanika iz ove grupe već imalo neko krivično delo u svojoj istoriji.

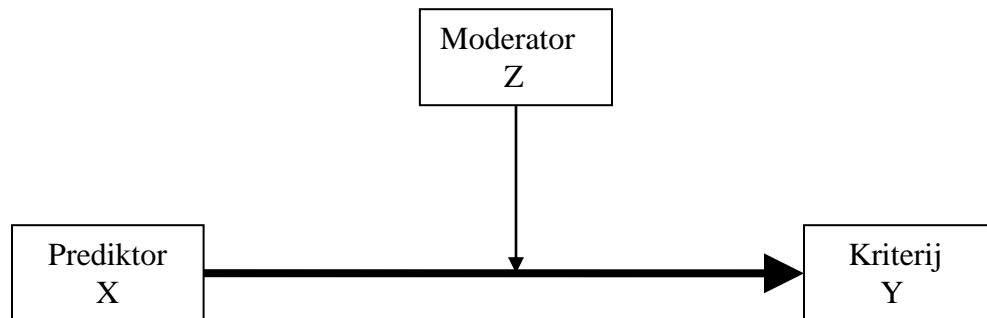
7. 5. Metode obrade podataka

Statistička obrada podataka sprovedena je putem statističkog paketa SPSS 20. Korišćene su sledeće statističke metode:

- Deskriptivna statistika
- Multivarijatna i univarijatna analiza varijanse
- Binarna logistička regresija

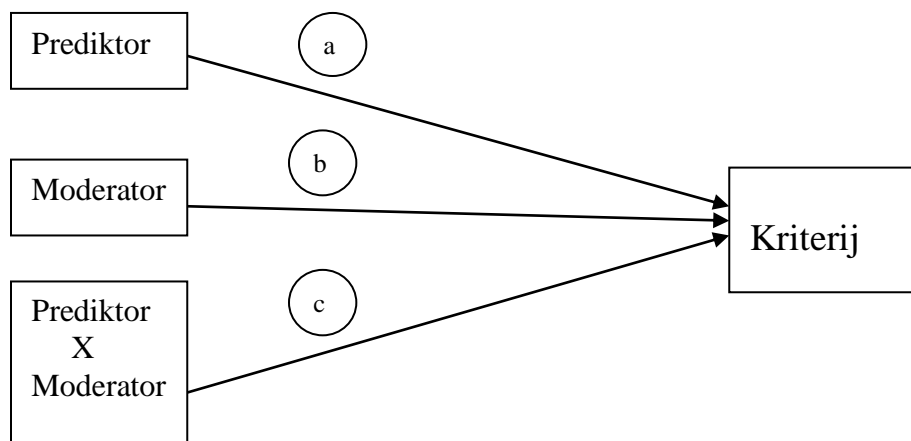
Ispitivanje interaktivnog uticaja prediktorskih varijabli sprovedeno je putem ispitivanja moderacije. Efekat moderacije može se shvatiti kao interakcijau kojoj efekat jedne varijable zavisi od nivoa druge varijable (slika br. 6). Drugačije rečeno, moderator varijabla je varijabla koja menja smer ili jačinu relacije između prediktorske i kriterijske varijable (Baron and Kenny, 1986; James and Brett, 1984). Moderacijom dobijamo odgovor na pitanje “kada/u kojim situacijama...?” ili “za koga/koju grupu?” varijabla najsnažnije prediktuje ishod. U zavisnostiodnivoa merenja prediktorskih varijabli, moderatora i kriterijske varijable, odgovarajućom statističkom analizom vrši se merenje i testiranje efekta koji ostvaruje nezavisna varijabla na zavisnu, kao funkcija moderator varijable (Baron and Kenny, 1986).

Slika br. 6

U našem istraživanju, kriterijska varijabla je kategorijalna, odnosno dihotomna, dok su prediktorske varijable (sem sociodemografskih koje su nominalnog nivoa merenja) i moderator varijabla kontinuirane, što je impliciralo upotrebu binarne logičke regresije u cilju utvrđivanja efekata moderacije. Da bi se utvrdio efekat moderacije, pre sprovođenja binarne logističke regresije neophodno je centrirati (kontinuirane) varijable čiju interakciju ispitujemo regresionim modelom. Centriranje varijabli se vrši tako što se od aritmetičke sredine varijable oduzme sirovi skor svakog ispitanika. Nakon ove transformacije aritmetička sredina centrirane varijable je 0, dok standardna devijacija ostaje kao i kod originalne varijable. Centriranje prediktora smanjuje multikolinearnost u osnovnom prediktorskom skupu, kao i kovariranje između prediktora i njihovih interakcija (Robinson and Schumacher, 2009). Nakon centriranja, nezavisne varijable mogu da se unose postepeno ili istovremeno, uključujući i njihovu interakciju, izraženu kroz njihov proizvod. Ukoliko je interakcija nezavisnih varijabli značajna (nivo značajnosti 95%) sledi interpretacija glavnih doprinosa prediktora i efekta interakcije. Na slici br. 7 prikazane su tri moguće kauzalne veze između varijabli. Put *a* predstavlja uticaj prediktora na kriterijsku varijablu, put *b* se odnosi na uticaj moderator varijable na kriterij, dok put *c* označava interakciju, odnosno produkt ove dve varijable. Ukoliko je put *c* značajan može se govoriti o postojanju efekta moderacije. Glavni efekti prediktora i moderatora (putevi *a* i *b*) takođe mogu biti značajni, međutim njihova značajnost nije relevantna za testiranje moderacije (Baron and Kenny, 1986).

Slika br. 7

Mogućnost grafičkog prikazivanja olakšava interpretaciju i razumevanje interakcije između prediktora, pri čemu se po preporuci Aiken-a i West-a (1991) odabiraju četiri stanja koja predstavljaju kombinacije ovih prediktora. To su: visok skor na oba prediktora; visok skor na prvom, a nizak na drugom prediktoru; nizak skor na prvom, a visok na drugom prediktoru i nizak skor na oba prediktora. Pomoću programa za izračunavanje regresionih jednačina za svaku kombinaciju dobija se grafički prikaz efekta moderacije (Jose, 2013).

8. REZULTATI

Rezultati istraživanja su predstavljani kroz tri celine, a u skladu sa postavljenim zadacima istraživanja. U prvom delu prikazane su karakteristike pretpostavljenih prediktorskih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu. Drugi deo se odnosi na rezultate koji se tiču ispitivanja glavnog doprinosa pretpostavljenih prediktorskih varijabli u predikciji agresivnog ponašanja, a u trećem delu prikazani su rezultati ispitivanja interaktivnog efekta pretpostavljenih prediktora i moderator varijable na verovatnoću izvršenja krivičnog dela sa nasiljem.

8.1. Karakteristike pretpostavljenih prediktorskih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu

8.1.1. Karakteristike personološko-dispozicionih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu

8. 1. 1. 1. Eysenck-ove dimenzije ličnosti

Kao referentni okvir za razumevanje i ispitivanje agresivnog ponašanja poslužila nam je Eysenck-ova teorija ličnosti, čije su dimenzije u velikoj meri ispitivane u kontekstu agresivnog i antisocijalnog ponašanja. Posmatrajući normalnost distribucije dimenzija ličnosti na našem uzorku, vidi se da dimenzije Ekstraverzije i Psihoticizma u izvesnoj meri odstupaju od normalne distribucije, u obe grupe (tabela br. 5). U odnosu na norme utvrđene za našu populaciju, između ostalog, može se reći da ispitanici iz kontrolne grupe ispoljavaju niži stepen Ekstraverzije, odnosno više ispoljavaju introvertne osobine kao što su okrenutost ka sebi, pouzdanost, savesnost, povučenost, ozbiljnost, rezervisanost u interpersonalnim odnosima. Prosečan skor dimenzija Neuroticizma i Psihoticizma, u obe grupe, je nešto viši u odnosu na norme (za polovinu SD), dok je skala laganja u očekivanom prosečnom opsegu (tabela br. 5).

Tabela br. 5

Prosečne vrednosti Eysenck-ovih dimenzija i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
Ekstraverzija	11.64	5.23	0,00	22,00	-0,843	0,224	.19**
Neuroticizam	13.34	3,47	3,00	19,00	-0,081	-0,919	.11
Psihoticizam	21.50	2,66	8,00	27,00	-1,362	5,754	.14*
Skala laganja	13.02	3,62	6,00	25,00	0,141	0,697	.13
KG							
Ekstraverzija	9.20	6,56	0,00	23,00	-0,792	0,192	.15*
Neuroticizam	12.18	3,56	1,00	18,00	0,412	-1,104	.13
Psihoticizam	20.00	3,85	0,00	27,00	-1,941	9,010	.15*
Skala laganja	11.20	3,37	0,00	18,00	-0,243	0,389	.09

AGG grupa = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, * p< .05, ** p< .01

Korelacije između dimenzija predstavljene su na celom uzorku, s obzirom da nema statistički značajnih razlika između korelacija u odnosu na posmatrane grupe (tabela br. 6). Između dimenzija Neuroticizma i Ekstraverzije ne postoji povezanost. Međusobne korelacije ostalih dimenzija su niskog do srednjeg stepena i sve su statistički značajne, što nije neuobičajen rezultat kada su uzorkom obuhvaćene osobe koje su počinile krivična dela (Tenibijale, 2008).

Tabela 6.

Međusobne korelacije Eysenck-ovih dimenzija

	Ekstraverzija	Neuroticizam	Psihoticizam	Lay skala
Ekstraverzija	1,00	-0,13	0,48**	0,33**
Neuroticizam		1,00	0,27**	0,31**
Psihoticizam			1,00	0,37**
Lay skala				1,00

** p< .01

U cilju proveravanja pretpostavke o postojanju specifične strukture ličnosti kod osoba koje su počinile krivično delo, u smislu da se kod njih registruje viši nivo Ekstraverzije, Neuroticizma i Psihoticizma, ispitivali smo postojanje razlika između kontrolne i kriterijumske grupe. U tabeli br. 7 predstavljeni su rezultati multivarijatne analize varijanse i rezultati univarijatnih analiza. Vidi se da postoje statistički značajne razlike između grupa u odnosu na dimenzije ličnosti. Univarijatne analize pokazuju da postoje statistički značajne razlike po

pitanju svih dimenzija ličnosti. Ispitanici koji su počinili krivično delo sa nasiljem pokazuju viši stepen Ekstraverzije, Neuroticizma, Psihoticizma i više su skloni davanju socijalno poželjnih odgovora u odnosu na kontrolnu grupu.

Tabela br. 7.

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na Eysenck-ove dimenzije

Wilks λ	F		Značajnost F	
.900	.3823		.000**	
	AGG	KG	F	p
Ekstraverzija	11.64	9.11	8.5351	.003**
Neuroticizam	13.34	12.17	5.517	.019*
Psihoticizam	21.49	20.00	10.161	.001**
Skala laganja	13.02	11.19	13.659	.000**

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa,

* $p < .05$, ** $p < .01$

Dobijeni rezultati su u skladu sa Eysenck-ovom pretpostavkom da će skorovi na svim dimenzijama biti izraženiji kod kriminogene populacije u odnosu na populaciju koja nije počinila nijedno krivično delo (Eysenck and Eysenck, 1977).

8. 1. 1. 2. Agresivnost kao crta ličnosti

Agresivnost kao crtu ličnosti registrovali smo upitnikom BPAQ kojim smo dobili podatke o sklonosti ispitanika ka fizičkoj i verbalnoj agresivnosti, kao i podatke o pratećim afektivnim i kognitivnim komponentama agresivnosti – o besu i hostilnosti.

Sve pojedinačne skale, uključujući i ukupnu agresivnost, posmatrano po grupama, zadovoljavaju kriterijume normalne distribucije. Standardna devijacija je izrazito visoka kad se radi o ukupnom skorom agresivnosti, što upućuje na to da verovatno postoje pojedinci koji su postizali izrazito niske odnosno visoke skorove (tabela br. 8).

Tabela br. 8

Prosečne vrednosti skale agresivnosti i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
Fiz.agresija	25.08	8.07	9.00	40.00	0.0461	-1.1067	.0964
Verb.agresija	16.08	3.66	5.00	25.00	0.2371	0.0598	.1305
Bes	20.48	5.36	9.00	31.00	0.1189	-0.6105	.0649
Hostilnost	25.30	7.04	8.00	36.00	-0.2977	-0.6090	.0904
Agresivnost- ukupan skor	86.94	20.27	9.00	40.00	0.0680	-0.5476	.0648
KG							
Fiz.agresija	21.06	6.29	9.00	40.00	0.644	0.345	.1068
Verb.agresija	14.48	3.62	5.00	25.00	0.207	0.683	.0918
Bes	18.93	4.80	9.00	31.00	0.227	-0.611	.160
Hostilnost	21.68	7.01	8.00	36.00	0.053	-0.728	.0793
Agresivnost- ukupan skor	76.23	17.7	39.00	40.00	-0.048	-0.60	.0576

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

U odnosu na standardizovan uzorak (Buss and Perry, 1992), počinioci krivičnih dela postižu više prosečne skorove na svim modalitetima agresivnosti, dok rezultati kontrolne grupe ne odstupaju u značajnoj meri od rezultata standardizovanog uzorka. Kao što je i očekivano, korelacije između pojedinačnih skala su visoke i statistički značajne, uz napomenu da između grupa ne postoje razlike u odnosu na dobijene korelacije (tabela br. 9).

Tabela br. 9

Međusobne korelacije subskala agresivnosti

	Fiz. agresija	Verb. agresija	Bes	Hostilnost
Fiz.agresija	1.00	.49**	.61**	.55**
Verb.agresija		1.00	.64**	.58**
Bes			1.00	.68**
Hostilnost				1.00

** p<.01

U svrhu ispitivanja postojanja razlika između kriterijumske i kontrolne grupe sprovedi smo multivarijatnu analizu varijanse (tabela br. 10) čiji rezultat potvrđuje da se grupa počinitelaca krivičnog dela razlikuje od kontrolne grupe kada je u pitanju agresivnost shvaćena kao crta

ličnosti. Rezultati svih univarijantnih analiza su značajni, što znači da se grupe razlikuju u odnosu na sve modalitete agresivnosti (tabela br. 10) Počinioci krivičnih dela skloniji su aktivnim, manifestnim ispoljavanjima agresivnosti, odnosno u većoj meri ispoljavaju fizičku i verbalnu agresiju u poređenju sa kontrolnom grupom. Afektivna i kognitivna komponenta, bes i hostilnost, izraženiji su kod počinitelja krivičnih dela. Kada se posmatra ukupni skor agresivnosti, takođe postoji statistički značajna razlika između kontrolne i kriterijske grupe ($t=-3.964$, $df=197$, $p=.000$).

Tabela br. 10

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na dimenzije subdimenzije agresivnosti

Wilks λ	F			Značajnost F
	AGG	KG	F	p
.895			.567	.000**
Fizička agres	25.08	21.10	14.997	.000**
Verbalna agres	16.08	14.47	9.646	.002**
Bes	20.47	18.98	4.278	.003**
Hostilnost	25.30	21.68	13.227	.000**

** $p < .01$

8. 1. 1. 3. Merenje psihopatije

Za registrovanje psihopatije, shvaćene kao dimenzionalni konstrukt koji se normalno distribuira u populaciji, koristili smo upitnik PAQ, instrument za procenu psihopatske devijacije. Statističke karakteristike pojedinačnih dimenzija i celokupne skale predstavljene su u tabeli br . 11. Sve subskale, uključujući i ukupni skor odstupaju od normalne distribucije. Zakrivljenost distribucija ka nižim skorovima može biti posledica davanja socijalno poželjnih odgovora. Prosečne vrednosti koje su postigle obe grupe na pojedinačnim subskalama, kao i na celoj skali odgovaraju standardizovanim normama (Novović, et al., 2010). Prosečan skor na subskali Psihopatski afekat značajno je viši u odnosu na ostale prosečne skorove, posmatrano u obe grupe. Sličan rezultat dobijen je prilikom konstruisanja, odnosno proveravanja, upitnika pri čemu su autori dali dva moguća objašnjenja. Prvo, moguće je da ova subskala sadrži ajteme koje

ispitanici ne prepoznaju kao one koje bi trebalo disimulirati, ili kao drugo, da ova skala sadrži ajteme koji se u većoj meri sreću u normalnoj populaciji (Novović, et al., 2010).

Tabela br. 11

Prosečne vrednosti subdimenzija Psihopatije i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
Antisocijalno ponašanje	12.70	1.70	10.00	17.00	0.6136	-0.1811	.157*
Životni stil	12.98	1.33	10.00	18.00	0.6214	1.3032	.18**
Psihopatski afekat	14.12	1.78	10.00	20.00	0.4764	0.5445	.15*
Interpersonalni odnosi	13.72	2.54	10.00	20.00	0.4563	-0.6390	.15*
Psihopatija – uk. skor	53.52	5.54	45.00	72.00	0.7434	0.2550	.15*
KG							
Antisocijalno ponašanje	11.40	1,13	10,00	16,00	1,8262	3,8732	.37**
Životni stil	12.46	1.62	10.00	16.00	0.8176	0.0099	.26**
Psihopatski afekat	13.86	1.69	11.00	23.00	1.7292	7.9437	.22**
Interpersonalni odnosi	12.72	1.79	10.00	19.00	0.4260	0.1509	.15*
Psihopatija – uk. skor	50.42	3.98	43.00	64.00	0.6779	0.4450	.13*

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, * p< .05, ** p< .01

Korelacije između subskala predstavljene su posebno za svaku grupu, jer postoje statistički značajne razlike između registrovanih korelacija. Statističku značajnost razlika između korelacija računali smo tako što su koeficijenti korelacije prvo konvertovani u z vrednosti, a zatim je pomoću odgovarajuće jednačine izračunata vrednost *zobs*. Ukoliko se *zobs* nalazi unutar raspona -1.96 i +1.96 može se reći da nema statistički značajne razlike između koeficijenata korelacije i obrnuto, ukoliko je vrednost *zobs* van ovog raspona postoji osnov za tvrdnju da je razlika između koeficijenata korelacije statistički značajna (Pallant, 2009). U tabeli br. 12 predstavljene su korelacije između subskala Psihopatije u grupi počinitelaca krivičnih dela, dok tabela br. 13 prikazuje korelacije između subskala dobijenih u kontrolnoj grupi.

Tabela br. 12

Međusobne korelacije subdimenzija Psihopatije u kriterijskoj grupi

	Antisoc.pon	Život.stil	Psihop.afekat	Interp.odnosi
Antisoc.pon.	1.00	0,17	0,40*	0,45*
Životni stil		1.00	0,41*	0,34*
Psihop.afekat			1.00	0,56*
Interp.odnosi				1.00

* p< .05

Korelacije između subskala unutar grupe počinitelaca krivičnih dela nešto su više u odnosu na korelacije unutar kontrolne grupe. Subskala Psihopatskog afekta ne korelira ni sa jednom od preostalih subskala kada se posmatra kontrolna grupa.

Tabela br. 13

Međusobne korelacije subdimenzija Psihopatije u kontrolnoj grupi

	Antisoc.pon	Život.stil	Psihop.afekat	Interp.odnosi
Antisoc.pon.	1,00	0,24*	-0,08	0,34*
Životni stil		1,00	0,11	0,42*
Psihop.afekat			1,00	0,15
Interp.odnosi				1,00

* p< .05

Multivarijatnom analizom varijanse dobijen je rezultat koji upućuje na postojanje statistički značajne razlike između kriterijske i kontrolne grupe po pitanju izraženosti psihopatije. Sve univarijatne analize, sem kada se radi o psihopatskom afektu, takođe su značajne (tabela br. 14). Kada se grupe porede u odnosu na ukupan skor kojim se izražava stepen izraženosti psihopatske devijacije, takođe se dobija statistički značajna razlika (t-test= -4.54, df=198, p=.000).

Tabela br. 14

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na dimenzije subdimenzije

<i>Psihopatije</i>				
Wilks λ	F		Značajnost F	
.824	10.43		.000**	
	AS AGG	AS KG	F	p
Antisocijalno ponašanje	12.49	11.40	40.05	.000**
Životni stil	12.98	12.45	6.46	.011*
Psihopatski afekat	14.12	13.86	1.13	.290
Interpersonalni odnosi	13.72	12.71	10.53	.001**

AS AGG= aritmetička sredina grupe počinilaca krivičnog dela,
AS KG= aritmetička sredina kontrolne grupe, * p< .05, ** p< .01

Dakle, grupu počinilaca krivičnih dela karakteriše lošija kontrola agresivnosti, beskrupuloznost, manipulativnost (skala interpersonalni odnosi), izraženija potreba za stimulacijom, neodgovornost, sklonost ka zloupotrebi psihoaktivnih supstanci (skala životni stil) i, kao što je i očekivano, skloniji su fizičkoj agresiji i kriminogenom ponašanju (skala antisocijalno ponašanje).

U svrhu boljeg upoređivanja, moguće je preko tablica (Novović et al., 2010), sirove skorove pretvoriti u T-skorove. Prosečan T-skor za kriterijumsku grupu je 56.68, dok za kontrolnu iznosi 51.80. Na osnovu predložene klasifikacije (cut-off skor= 53 i više) naša kontrolna grupa spada u kategoriju koja upućuje na slabije, ispodprosečno prisustvo psihopatskih karakteristika, odnosno, radi se o neupadljivim, normalno socijalizovanim, neagresivnim osobama, bez problema sa zakonom i autoritetima. Zanimljivo je da se naša grupa počinilaca krivičnih dela, po visini T-skora, svrstava u opseg koji obuhvata predloženi cut-off skor, kao i prosečan rezultat za mušku opštu populaciju (Novović et al., 2010), što bi sugerisalo da predloženi cut-off skor nije idealan za razlikovanje psihopata od nepsihopata u opštoj populaciji, nego je optimalan za razlikovanje psihopata od nepsihopata u kriminogenoj populaciji. Pošto se u našem istraživanju radi o počinioćima krivičnog dela, prosečan T-skor koji su ostvarili upućuje na to da ovu grupu karakteriše postojanje psihopatske devijacije.

8. 1. 1. 4. Procena samopoštovanja

Za procenu samopoštovanja koristili smo preveden Rozenbergov upitnik samopoštovanja (RSE) na osnovu kojeg smo stekli uvid u nivo samopoštovanja ispitanika. Iz tabele br. 15 se vidi da su distribucije obe grupe ispitanika malo pomerene u desno, ka višim skorovima, iako prema Kolmogorov-Smirnov testu distribucije ne odstupaju od kriterijuma normalnosti. U odnosu na stepen samopoštovanja ne postoji statistički značajna razlika između počinitelaca krivičnih dela i kontrolne grupe (t -test= .803, df = 198, p =.422). Prosečan skor koji postižu obe grupe nešto je niži od prosečnog skora utvrđenog na našoj populaciji, a koji iznosi 33.59 (Schmitt and Allik, 2005).

Tabela br. 15

Prosečne vrednosti Samopoštovanja i parametri normalnosti distribucija

Samopoštovanje	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG	30.42	4.41	18.00	40.00	-.286	.090	.08
KG	30.98	5.41	14.00	40.00	-.544	.429	.07

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

Uprkos tome što su prosečni skorovi obe grupe ispitanika niži od normativnog skora, vidi se tendencija pozitivnog samovrednovanja.

8. 1. 2. Karakteristike kognitivno-emocionalnih varijabli u odnosu na kriterijsku i kontrolnu grupu

8. 1. 2. 1. Karakteristike kognitivnog stila

U svrhu utvrđivanja specifičnog kognitivnog stila počinitelaca krivičnog dela povezanog sa agresijom primenili smo Skalu evaluiranih kognicija (Marić, 2003) koja nam je pružila uvid u evaluativna uverenja o ličnom postignuću, ličnoj vrednosti, vrednosti drugih, životnim teškoćama i stepenu lične tolerancije teškoća.

Tabela br.16.

Prosečne vrednosti iracionalnih uverenja i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
APS	18,86	5,00	6,00	30,00	4,9978	-0,1422	.072
OD	20,92	4,81	7,00	34,00	4,8088	0,1447	.010
LFT	13,34	3,04	6,00	24,00	3,0392	0,3978	.011
OS	7,94	3,27	4,00	20,00	3,2699	1,1054	.161*
RU	20,72	2,75	9,00	25,00	2,7528	-1,2668	.131
KG							
APS	16,68	4,88	7,00	28,00	-0,0050	-0,8925	.104
OD	18,70	4,99	8,00	31,00	0,4365	-0,1156	.115
LFT	12,08	2,53	6,00	19,00	0,1724	0,0648	.151*
OS	7,26	2,97	4,00	16,00	1,0959	0,9951	.200**
RU	20,06	2,94	8,00	25,00	-1,4274	3,7377	.180**

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, APS – Apsolutistički zahtevi za prihvatanjem i ličnim postignućem, OD - Obezvredivanje drugih, LFT – Netolerancija životnih teškoća, OS – Obezvredivanje sebe, RU – faktor racionalnih uverenja, * $p < .05$, ** $p < .01$

Kada se posmatra kriterijska grupa vidimo da od normalne distribucije odstupa jedino subskala Obezvredivanje sebe, u pravcu nižih skorova. Što se tiče kontrolne grupe od normalne distribucije odstupaju subskala Netolerancija životnih događaja i subskala koja meri racionalna uverenja, pri čemu je zakrivljenje u levo u pravcu viših skorova, dok je distribucija subskale Obezvredivanje sebe zakrivljena u desno, u pravcu nižih skorova (tabela br. 16).

Korelacija između subskala predstavljena je u tabeli br. 17. Kao što je i očekivano, subskale koje mere iracionalna uverenja međusobno su povezane. Korelacije su uglavnom niskog do srednjeg intenziteta, pozitivnog smera. Jedino se između subskale Obezvredivanje drugih i subskale Apsolutni zahtevi za prihvatanjem i postignućem registruje korelacija visokog stepena. Faktor racionalnih uverenja nije povezan sa subskalama iracionalnih uverenja, sem u slučaju subskale Obezvredivanja sebe gde se uočava niska povezanost, negativnog smera. Dakle, oni ispitanici koji su postizali više skorove na skali Racionalnih uverenja manje su skloni obezvredivanju sebe. Važno je napomenuti da racionalna i iracionalna uverenja nisu bipolarni konstrukti (viši nivo iracionalnih uverenja ne podrazumeva niži nivo racionalnih). Njihov odnos može se opisati kao ortogonalan, ali i vrlo kompleksan (Ellis, David and Lynn, 2010).

Tabela br. 17

Međusobne korelacije iracionalnih uverenja

	APS	OD	LFT	OS	RU
APS	1.00	0.54**	0.21**	0,36**	.009
OD		1.00	0.16**	0.36**	.002
LFT			1.00	0.20**	.007
OS				1.00	-0.27**
RU					1.00

APS – Apsolutistički zahtevi za prihvatanjem i ličnim postignućem, OD - Obezvredivanje drugih, LFT – Netolerancija životnih teškoća, OS – Obezvredivanje sebe, RU – faktor racionalnih uverenja, ** p< .01

Multivarijatnom analizom varijanse utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika između počinitelaca krivičnog dela i kontrolne grupe u odnosu na ispoljavanje iracionalnih uverenja. Ovoj razlici doprinose sve univarijatne analize, sem u slučaju racionalnih uverenja i sklonosti ispitanika ka samoobezvredivanju. Obe grupe supostigle niske skorove na skali obezvredivanja sebe i visoke skorove na skali racionalnih uverenja (tabela br. 18).

Tabela br. 18

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na prisustvo iracionalnih uverenja

	Wilksλ	F	Značajnost F
	.898	4.427	.0001**

	AGG	KG	F	p
APS	18.86	16.68	9.747	.002**
OD	20.92	18.70	10.341	.001**
LFT	13.34	12.08	10.322	.002**
OS	7.94	7.26	2.370	.125
RU	20.72	20.05	2.77	.09

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, APS – Apsolutistički zahtevi za prihvatanjem i ličnim postignućem, OD - Obezvredivanje drugih, LFT – Netolerancija životnih teškoća, OS – Obezvredivanje sebe, RU – faktor racionalnih uverenja, * p< .05, ** p< .01

Može se reći da je grupa počinitelaca krivičnog dela, u globalu, u većem stepenu sklona pribegavanju iracionalnim uverenjima koje odlikuje disfunkcionalnost, maladaptivnost i apragmatičnost.

8. 1. 2. 2. Agresivne misli

Za procenjivanje agresivnih misli koristili smo preveden upitnik SIV (Grisso et al., 2000) koji nam je pružio podatke o recentnosti, učestalosti i hronicitetu agresivnih misli, kao i o tome da li postoji sličnost, odnosno različitost po pitanju povređivanja koje se zamišlja, o tome da li je imaginarna agresija fokusirana (na “metu”) ili je uopštena. Takođe, dobijaju se podaci o tome da li se težina zamišljenog povređivanja menja tokom vremena i podaci o distanci ispitanika u odnosu na osobu prema kojoj se javljaju agresivne fantazije.

Na osnovu kombinacije odgovora na prvo pitanje (“Da li ste ikada razmišljali (maštali) o tome kako fizički napadate ili povređujete neku osobu?”) i drugo pitanje koje se odnosi na recentnost (“Kada ste poslednji put tako razmišljali?”) autori predlažu određivanje tzv. SIV statusa, koji može biti pozitivan ili negativan. Oni ispitanici koji su na prvo pitanje dali potvrđan odgovor, dok odgovor na drugo pitanje nije prelazio vremenski okvir od dva meseca unazad pripadaju kategoriji SIV+, dok oni koji ne zadovoljavaju ovaj kriterijum imaju negativan SIV status (SIV-). Pregledom literature uočava se da postoji i modifikovan način određivanja SIV statusa i to kombinacijom odgovora na pitanje recentnosti i učestalosti (Nagtegaal, Rassin and Muris, 2006). U našem istraživanju primenili smo originalnu verziju određivanja SIV statusa. Jedna trećina ispitanika iz grupe počinitelaca krivičnog dela prema zadatim kriterijumima svrstana je u SIV+ status, a utvrđivanjem značajnosti razlika između frekvencija ustanovljeno je da između kriterijske i kontrolne grupe postoji statistički značajna razlika na nivou .05 u raspodeli frekvencija u odnosu na SIV status ($\chi^2= 4.147$, $df= 1$, $p=.042$). Odnosno, kod počinitelaca krivičnog dela u značajno više slučajeva se registruje prisustvo agresivnih fantazija (tabela br. 19).

Tabela br. 19

Distribucija frekvencija SIV statusa

	SIV+	SIV-	Ukupno
AGG	35	65	100
KG	22	78	100
Ukupno	57	143	200

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, SIV+ pozitivan SIV status, SIV- negativan SIV status

U odnosu na to da li su ikada zamišljali da nekoga fizički napadaju i povređuju postoji značajna razlika između kriterijske i kontrolne grupe ($\chi^2=5.785$, $df= 1$, $p=.02$), u smislu da je u kriterijskoj grupi, kao što je i očekivano, zabeleženo veće prisustvo agresivnih misli i fantazija (tabela br. 20).

Tabela br. 20

Distribucija frekvencija prisustva agresivnih misli

	DA agresivne misli	NE agresivne misli	Ukupno
AGG	57	43	100
KG	40	60	100
Ukupno	97	103	200

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

Detaljnim pregledom frekvencija odgovora u odnosu na različite parametre agresivnih misli (tabela br. 1 u prilogu br.1) vidi se da određen broj ćelija sadrži 0, odnosno očekivane frekvencije bi bile manje od 5, što ograničava upotrebu χ^2 testa. Međutim, moguće je utvrditi da li postoji povezanost između različitih aspekata agresivnih misli i izvršenja krivičnog dela na osnovu koeficijenta kontingencija (C) i utvrđivanja njegove značajnosti. Iz tabele br. 21 vidi se da između recentnosti, učestalosti i hroniciteta agresivnih misli, kao i izbora mete s jedne strane i izvršenja, odnosno, neizvršenja krivičnog dela postoji povezanost, niskog stepena. Drugačije rečeno, počinioci krivičnog dela su češće i u skorije vreme imali agresivne fantazije, a koje su pretežno bile usmerene na istu osobu.

Tabela br. 21

Korelacija između različitih parametara agresivnih misli i izvršenja krivičnog dela

	C	Aprox. p
Recentnost	.262	.039*
Učestalost	.283	.026*
Hronicitet	.263	.021*
Sličnost načina	.130	.332
Meta	.243	.006**
Intenz.povrede	.127	.511
Udaljenost	.134	.304

* $p < .05$, ** $p < .01$

Dobijeni rezultati su u skladu sa istraživanjima koje je sproveo Grissosa saradnicima (2000) po kojima postoje razlike između počinitelja nasilnih krivičnih dela, počinitelja nenasilnih krivičnih dela i opšte populacije po pitanju prisustva i ostalih karakteristika agresivnih misli. Međutim, istraživanje koje je sproveo Naagtegal (2008) u kome je upoređivala krivično osuđene i opštu populaciju ne potvrđuje ove rezultate. Naime, nisu dobijene razlike u odnosu na SIV status niti u odnosu na ostale parametre agresivnih fantazija.

8. 1. 2. 3. Strategije kontrole (neželjenih) misli

Za procenjivanje strategija kontrole mišljenja koristili smo preveden upitnik TQC - Thought Control Questionnaire (Wells and Davies, 2004), na osnovu kojeg smo dobili podatke o individualnim razlikama po pitanju upotrebe različitih strategija kontrole neželjenih misli. Takođe, dobili smo podatke o tome u kojoj meri ispitanici preferiraju različite strategije kontrole kao što su distrakcija (usmeravanje pažnje na nešto drugo) socijalna kontrola (razgovor o neželjenim mislima), kažnjavanje (samokažnjavanje zato što ima neželjenu misao), reprocenjivanje (ponovna interpretacija) i zabrinutost (izjednačavanje misli sa teretom).

Tabela br. 22

Prosečne vrednosti strategija kontrole neželjenih misli i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
Distrakcija	16,98	3,377	8,00	24,00	0,1739	-0,2531	.09
Soc.kontrola	13,28	3,195	6,00	23,00	0,2906	0,9946	.09
Zabrinutost	12,69	2,693	7,00	19,00	0,4989	-0,2451	.10
Kažnjavanje	11,48	2,924	6,00	19,00	0,9765	0,7819	.11
Reprocenjiv	14,49	2,745	9,00	22,00	0,0167	-0,2126	.11
KG							
Distrakcija	15,81	3,378	8,00	24,00	0,1739	-0,2531	.11
Soc.kontrola	13,34	3,195	6,00	23,00	0,2906	0,9947	.11
Zabrinutost	11,67	2,693	7,00	19,00	0,4989	-0,2451	.14*
Kažnjavanje	9,91	2,924	6,00	19,00	0,9765	0,7819	.18**
Reprocenjiv	15,35	2,745	9,00	22,00	0,0167	-0,2126	.087

AGG = grupa počinitelja krivičnog dela, KG = kontrolna grupa,* p< .05, ** p< .01

U odnosu na kriterijume normalnosti distribucije može se reći da ni jedna subskala u kriterijskoj grupi ne odstupa od normalne distribucije. Posmatrajući kontrolnu grupu vidimo da postoji zakrivljenje distribucije na subskalama zabrinutosti i kažnjavanja, tako što je distribucija pomerenjena u levo ka nižim skorovima (tabela br. 22).

Korelacija između subskala predstavljena je na celom uzorku, pošto nema značajne razlike između korelacija u odnosu na posmatrane grupe. Dobijene korelacije između subskala nisu u skladu sa korelacijama dobijenim prilikom konstrukcije upitnika, gde se osim u slučaju povezanosti distrakcije i kažnjavanja ne registruju značajne korelacije. U našem istraživanju jedino skala socijalne kontrole ne korelira sa ostalim subskalama, dok su ostale korelacije značajne, niskog do srednjeg stepena (tabela br. 23).

Tabela br. 23

Međusobne korelacije strategija kontrole neželjenih misli

	Soc. kontrola	Zabrinutost	Kažnjavanje	Reprocenjivanje
Distrakcija	0,10	0,43*	0,32*	0,37*
Soc.kontrola		0,00	-0,02	0,04
Zabrinutost			0,54*	0,38*
Kažnjavanje				0,21*

* $p < .05$

Između kriterijske i kontrolne grupe postoji značajna razlika u pogledu preferencije različitih strategija kontrole misli, što je prikazano u tabeli br. 24.

Sve univarijatne analize, sem u slučaju socijalne kontrole, doprinose ovoj značajnosti. Može se reći da počinioci krivičnog dela u većoj meri preferiraju distrakciju, zabrinutost i samokažnjavanje, dok kontrolna grupa u većoj meri u odnosu na kriterijsku koristi reprocenjivanje kao strategiju kontrole neželjenih misli.

Tabela br. 24

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na strategije kontrole neželjenih misli

	Wilksλ	F	Značajnost F	
	.850	6.804	.000**	
	AGG	KG	F	p
Distrakcija	16.98	15.81	5.309	.022*
Soc.kontrola	13.28	13.30	.002	.960
Zabrinutost	12.70	11.60	6.714	.01**
Kažnjavanje	11.48	9.82	14.292	.000**
Reprocenjivanje	14.49	15.35	4.993	.03*

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, * p< .05, ** p< .01

8. 1. 2. 4. Emocionalna regulacija

Za procenu emocionalne regulacije, kao sposobnosti da se menja emocionalna reakcija u svrhu postizanja cilja, koristili smo preveden upitnik ERQ- Emotional Regulation Questionnaire na osnovu kojeg smo dobili podatke o preferiranim procesima samoregulacije emocija.

Tabela br. 25

Prosečne vrednosti strategija kontrole neželjenih misli i parametri normalnosti distribucija

	AS	SD	Min	Max	Skjunis	Kurtosis	K-S
AGG							
Pon.proc.	28,64	7,85	6,00	42,00	-0,3338	-0,2208	.10
Supresija	18,00	5,38	7,00	28,00	0,3546	-0,4132	.12
KG							
Pon.proc.	26,83	7,07	9,00	42,00	-0,0912	-0,4969	.06
Supresija	14,82	5,19	4,00	25,00	-0,0905	-0,7120	.09

AGG = grupa počinitelaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

Iz tabele br. 25 se vidi da ni jedna od subskala ne odstupa od normalne distribucije. Rezultat koji nije u skladu sa postavkama samih autora upitnika odnosi se na korelaciju između subskala. U našem istraživanju ona je značajna, srednjeg stepena i pozitivnog smera ($r=.37$), dok u originalnom istraživanju, a koje je sprovedeno na četiri različita uzorka nisu registrovane

korelacije (Gross and John, 2003). Preferirana strategija među počinocima krivičnog dela (t -test=14.02, $df=98$, $p=.000$) ali i u kontrolnoj grupi je kognitivno ponovno procenjivanje (t -test=16.21, $df=98$, $p=.000$).

Kada poredimo kontrolnu i kriterijsku grupu u odnosu na mehanizme regulacije, rezultati multivarijatne analize varijanse upućuju na statistički značajne razlike između grupa (tabela br.26). Grupe se razlikuju po pitanju upotrebe supresije, u smislu da ovu strategiju značajno češće koriste počinoci krivičnog dela, dok se po pitanju upotrebe kognitivne preformulacije ne beleže značajne razlike.

Tabela br. 26

Značajnost razlika između kriterijske i kontrolne grupe u odnosu na strategije emocionalne regulacije

	Wilks λ	F	Značajnost F	
	.916	9.023	.000**	
	AGG	KG	F	p
Pon.procena	28,64	26,83	2.936	.08
Supresija	18,00	14,82	18.075	.000**

AGG = grupa počinilaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa, ** $p < .01$

8. 1. 3. Socio-demografske varijable

Kao što je u odeljku koji se tiče opisa uzorka navedeno, svi ispitanici su muškog pola, prosečne starosti 34,6 godina. U odnosu na stepen obrazovanja i zaposlenost kriterijska i kontrolna grupa se razlikuju, u smislu da ispitanici u kontrolnoj grupi imaju viši stepen obrazovanja i veći broj je zaposlen. U odnosu na bračni status, između grupa nema razlike, najveći broj ispitanika nije u braku.

Formativni period, posebno, disfunkcionalni obrasci porodičnog funkcionisanja pokazali su se kao prediktori antisocijalnog i agresivnog ponašanja. U tabeli br. 27 predstavljeni su rezultati o fizičkom kažnjavanju od strane roditelja tokom perioda detinjstva. Testiranjem značajnosti razlika između opaženih frekvencija utvrđeno je da se kontrolna i kriterijumska grupa ne razlikuju po pitanju kažnjavanja od strane roditelja ($\chi^2= 4.08$, $df= 3$, $p=.252$).

Tabela br. 27

Distribucija frekvencija fizičkog kažnjavanja od strane roditelja u formativnom periodu

	NE	DA-manje	DA-isto	DA-više	Ukupno
AGG	51	13	28	8	100
KG	46	24	23	7	100
Ukupno	97	37	51	15	200

AGG = grupa počinilaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

Međutim, kada se radi o fizičkom zlostavljanju (tabela br. 28), grupa počinilaca krivičnog dela je značajno više trpela fizičko zlostavljanje tokom formativnog perioda ($\chi^2= 9.13$, $df= 3$, $p=.02$), a u najvećem broju slučajeva zlostavljač je bio otac (48.5%).

Tabela br. 28

Distribucija frekvencija fizičkog zlostavljanja u formativnom periodu

	NE	DA nekoliko puta	DA povremeno	DA više	Ukupno
AGG	64	7	17	12	100
KG	82	5	6	7	100
Ukupno	146	12	23	19	200

AGG = grupa počinilaca krivičnog dela, KG = kontrolna grupa

Grupe se međusobno ne razlikuju kada je u pitanju konzumiranje alkohola oba roditelja, razlika postoji jedino kada je u pitanju učestalost opijanja očeva. Očevi počinilaca krivičnog dela češće su se opijali na nedeljnom i mesečnom nivou u odnosu na očeve ispitanika iz kontrolne grupe (tabela br. 29).

Tabela br. 29

Razlike između kontrolne i kriterijske grupe u pogledu konzumiranja alkohola od strane roditelja

	χ^2	p
OTAC- učestalost upotrebe alkohola	3.04	.55
OTAC- učestalost opijanja	13.36	.01**
MAJKA- učestalost upotrebe alkohola	4.42	.35
MAJKA- učestalost opijanja	3.35	.34

** $p < .01$

Slični rezultati se dobijaju kada se posmatra konzumiranje alkohola samih ispitanika. Ne registruju se značajne razlike između grupa u odnosu na učestalost pijenja ($\chi^2= 7.24$, $df= 4$,

$p=.12$), dok po pitanju učestalosti opijanja ($\chi^2= 20.44$, $df= 4$, $p=.00$) i učestalosti konzumiranja psihoaktivnih supstanci ($\chi^2= 22.00$, $df= 3$, $p=.00$) postoji značajna razlika. Počinioči krivičnog dela značajno češće piju do opijanja i u većoj meri konzumiraju psihoaktivne supstance.

8. 2. Ispitivanje glavnih doprinosa pretpostavljenih prediktorskih varijabli u predikciji agresivnog ponašanja

U kontekstu Eysenck-ovog modela ličnosti i pretpostavki koje se odnose na povezanost Neuroticizma, Ekstraverzije i Psihoticizma i agresivnog, odnosno antisocijalnog ponašanja, zanimalo nas je da li navedene dimenzije, uključujući i Psihopatiju i sklonost ka agresivnosti predstavljaju prediktore agresivnog ponašanja. Takođe, zanimalo nas je da li se pored stabilnih dispozicionih varijabli, kao prediktorske varijable izdvajaju specifičan kognitivni stil, specifične strategije emocionalne regulacije i sociodemografske karakteristike.

Uzimajući u obzir da je kriterijska varijabla dihotomna, kao i da su prediktorske varijable i kontinuirane i kategorijalne, sproveli smo logističku regresiju. Ova statistička metoda omogućava proveru prediktorskih modela koji uključuju navedene tipove varijabli. U ovom istraživanju kriterijska varijabla ima dva nivoa – pripadnost grupi počinitelja krivičnog dela sa aktom nasilja, odnosno pripadnost kontrolnoj grupi. Logistička regresija omogućava ispitivanje višestrukih relacija između različitih prediktora i kriterijske varijable. U osnovi modela logističke regresije je pretpostavka da odnos između prediktora i kriterijuma nije linearan. Cilj ove statističke analize odnosi se na predikciju verovatnoće da opservirana varijabla pripada jednom ili drugom nivou kriterijuma. Prednost logističkog modela je u tome što se vrednost predikcije može interpretirati kao verovatnoća. Takođe, logističkom regresijom se može ispitati priroda odnosa između prediktora i kriterijske varijable. Ukoliko je taj odnos pozitivan moglo bi se govoriti o rizičnim faktorima, dok bi negativan odnos sugerisao postojanje protektivnih faktora. U ovom istraživanju svrha korišćenja logističke regresije je u predikciji verovatnoće da će neko u zavisnosti od vrednosti personološko-dispozicionih, kognitivno-emocionalnih i socio-demografskih faktora pripadati grupi počinitelja krivičnog dela. Da bi se sprovela logistička regresija, neophodno je proveriti da li postoje visoke međukorelacije prediktorskih varijabli. Bilo bi idealno da su prediktorske varijable jako povezane sa zavisnom promenljivom, ali ne i međusobno (Pallant, 2009). Međusobne korelacije bi trebalo da budu ispod $r = .70$ (Belesley, Kuh

and Welsch, 1980). U slučaju da neka promenljiva ostvaruje visoke korelacije trebalo bi je izbaciti iz modela. Nakon provere međusobne povezanosti, a u cilju namerne selekcije varijabli koje će ući u model predikcije, za svaku pojedinačnu prediktorsku varijablu sprovodi se univarijatna logistička regresija. Prema preporukama Hosmer-a i Lemeshov-a (2000), za izbor pojedinačnih varijabli u model, arbitrarno se uzima statistička značajnost Wald koeficijenta $p < .25$. Ukoliko bi se koristila tradicionalna granica statističke značajnosti od $.05$ u ovom slučaju bi moglo doći do toga da se eliminišu važne i značajne varijable (Bursac, Gauss, Williams and Hosmer, 2008).

8. 2. 1. Ispitivanje glavnog doprinosa personološko-dispozicionih varijabli

Proveravanjem multikolinearnosti utvrđeno je da nijedna od prediktorskih varijabli ne ostvaruje visoke korelacije sa ostalim prediktorskim varijablama, kao i da sve prediktorske varijable ostvaruju značajnu korelaciju sa kriterijumom ($r > .30$). Prema rezultatima univarijatnih logističkih regresija, Ekstraverzija (Wald = 5.270, $p = .022$), Neuroticizam (Wald = 8.048, $p = .005$), Psihoticizam (Wald = 8.860, $p = .003$), Psihopatija (Wald = 16.954, $p = .000$), odnosno Antisocijalno ponašanje (Wald = 27.528, $p = .000$), Životni stil (Wald = 6.108, $p = .013$), Psihopatski afekat (Wald = 8.860, $p = .25$) i Interpersonalni odnosi (Wald = 9.609, $p = .002$), kao i Agresivnost - ukupan skor (Wald = 13.787, $p = .000$), odnosno Fizička agresivnost (Wald = 13.656, $p = .00$), Verbalna agresivnost (Wald = 8.958, $p = .003$) i Hostilnost (Wald = 11.929, $p = .001$) zadovoljavaju kriterijume za ulazak u model predikcije. Jedino Bes, kao dimenzija Agresivnosti, ne zadovoljava kriterijum značajnosti (Wald = 4.499, $p = .34$) i nije obuhvaćena modelom predikcije. U cilju ispitivanja glavnog prediktorskog doprinosa personoloških varijabli sproveli smo (hijerarhijsku) logističku regresiju. U prvom koraku, ispitivan je glavni doprinos Eysenck-ovih dimenzija (tabela br. 35). Model koji uključuje Neuroticizam, Ekstraverziju i Psihoticizam dobro predviđa da li će neko počiniti krivično delo ili ne (Omnibus test: $\chi^2 = 18.105$, $df = 3$, $p = .000$), a što je potvrđeno i Hosmer – Lemeshow-im testom ($\chi^2 = 10.768$, $df = 8$, $p = .215$). Neophodno je napomenuti da se značajnost Hosmer – Lemeshow-og testa tumači drugačije od Omnibus testa. Naime, indikator slabog predviđanja predstavlja značajnost koja je manja od $.05$., dakle model je podržan ako je značajnost veća od $.05$. Međutim, kada se razmatra upotrebljivost modela, rezultati pokazuju da model objašnjava između $8,8\%$ i $11,7\%$ varijanse

(Cox & Snell $R^2 = .088$, Nagelkerke $R^2 = .117$). Tačnost predviđanja modela iznosi 62.5%, senzitivnost ili osetljivost modela, odnosno, procentualni udeo grupe koja je počinila krivično delo, a koje je model stvarno prepoznao (stvarno pozitivni) iznosi 64%, dok specifičnost modela koja se odnosi na procentualni udeo grupe koja nije počinila krivično delo, a koje je model stvarno prepoznao (stvarno negativni) iznosi 60%.

Tabela br. 30

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: Eysenck-ove dimenzije ličnosti

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
E	.110	.047	5.487	1	.019*	1.116	1.018	1.219
N	.063	.030	4.531	1	.033*	1.065	1.005	1.129
P	.076	.062	1.477	1	.224	1.079	.955	1.219
Const.	-3.6	1.247	8.513	1	.004**	.026		

E = Ekstraverzija, N = Neuroticizam, P = Psihoticizam, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * $p < .05$

U tabeli br. 30 prikazani su rezultati koji se tiču prediktorskog doprinosa Eysenck-ovih dimenzija ličnosti. Dimenzije Ekstraverzije i Neuroticizma predstavljaju značajne faktore koji određuju pripadnost grupi počinitelja krivičnog dela, dok dimenzija Psihoticizma nije značajno doprinela modelu predikcije. Na osnovu pozitivnog smera B koeficijenta možemo zaključiti da oni koji imaju viši nivo Neuroticizma i Ekstraverzije imaju veću verovatnoću da pripadaju grupi počinitelja krivičnog dela. Na osnovu količnika verovatnoće za dimenziju Neuroticizma vidimo da ukoliko dođe do promene na dimenziji Neuroticizma za jedan skor verovatnoća da će neko pripasti grupi počinitelja krivičnog dela je za 1.065 puta veća u odnosu na nekog ko bi postigao jedan skor manje, pri čemu su svi ostali faktori jednaki. Slično je i sa dimenzijom Ekstraverzije, gde svaki skor više znači i 1.11 puta veću verovatnoću da neko pripadne grupi počinitelja krivičnog dela.

Uvođenjem dimenzija Psihopatije dolazi do promene u odnosu na glavni efekat Eysenck-ovih dimenzija (tabela br. 31). Na osnovu pokazatelja performansi modela (Omnibus test: $\chi^2 = 44.129$, $df = 7$, $p = .000$) i vrednosti Hosmer – Lemeshow-og testa ($\chi^2 = 10.768$, $df = 8$, $p = .215$) može se reći da je model dobar u predikciji agresivnog ponašanja. Blok, odnosno korak, kojim se uvode subdimenzije Psihopatije je takođe značajan ($\chi^2 = 26.024$, $df = 4$, $p = .000$). Model

objašnjava između 19.9% i 26.5% varijanse (Cox & Snell $R^2 = .199$, Nagelkerke $R^2 = .265$), a tačnost predikcije modela iznosi 69.8%. Najznačajniji prediktivni doprinos ostvaruje Antisocijalno ponašanje, kao dimenzija Psihopatije. Po pitanju Eysenck-ovih dimenzija jedino Ekstraverzija ostvaruje glavni efekat, dok se efekat Neuroticizma izgubio, odnosno može se pretpostaviti da je posredovan.

Tabela br. 31

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: Eysenck-ove dimenzije ličnosti i subdimenzije Psihopatije

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
E	.108	.053	4.115	1	.043*	1.114	1.004	1.236
N	.022	.034	.429	1	.512	1.022	.957	1.093
P	.039	.065	.359	1	.549	1.039	.916	1.180
ASP	.623	.142	19.127	1	.000**	1.864	1.410	2.464
ŽSTIL	.049	.122	.163	1	.687	1.050	.827	1.334
PSAF	-.09	.108	.695	1	.404	.914	.740	1.129
INTOD	-.02	-.095	.034	1	.853	.983	.816	1.184
Const.	-8.9	2.232	16.164	1	.000**	.000		

E = Ekstraverzija, N = Neuroticizam, P = Psihoticizam, ASP = Antisocijalno ponašanje, ŽSTIL = Životni stil, PSAF = Psihopatski afekat, INTOD = Interpersonalni odnosi, B = Beta koeficijent, Const. = Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Kada se u model predikcije, u sledećem koraku, uvedu dimenzije Agresivnosti, performanse modela (Omnibus test: $\chi^2 = 46.982$, $df = 10$, $p = .000$) i vrednosti Hosmer – Lemeshow-og testa ($\chi^2 = 4.642$, $df = 8$, $p = .795$) pokazuju da je model predikcije agresivnog ponašanja dobar, međutim, u pređenju sa prethodnim blokom, ovaj blok ne zadovoljava kriterijum značajnosti ($\chi^2 = 7.074$, $df = 4$, $p = .132$), odnosno, ni jedna subdimenzija Agresivnosti ne ostvaruje značajan prediktivni doprinos. U ovom modelu, jedino Ekstraverzija i Antisocijalno ponašanje imaju glavni, značajan, efekat u predikciji agresivnog ponašanja, dok se ostale varijable drže pod kontrolom (tabela br. 32). Model objašnjava između 21% i 28% varijanse (Cox & Snell $R^2 = .210$, Nagelkerke $R^2 = .280$). Tačnost predikcije modela iznosi 73.9%.

Tabela br. 32

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: Eysenck-ove dimenzije ličnosti, subdimenzije Psihopatije i subdimenzije Agresivnosti

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
E	.116	.056	4.319	1	.038*	1.123	1.007	1.252
N	-.01	.041	.103	1	.748	.987	.912	1.069
P	.023	.066	.117	1	.732	1.023	.898	1.165
ASP	.606	.146	17.271	1	.000**	1.834	1.378	2.441
ŽSTIL	.089	.127	.487	1	.485	1.093	.852	1.401
PSAF	-.12	.111	1.190	1	.275	.886	.712	1.102
INTOD	-.09	.109	.810	1	.368	.907	.733	1.122
FIZAG	.020	.030	.462	1	.497	1.021	.962	1.083
VERAG	.009	.058	.023	1	.879	1.009	.900	1.130
HOST	.046	.037	1.482	1	.223	1.047	.973	1.126
Const.	-8.7	2.256	15.413	1	.000**	.000		

E = Ekstraverzija, N =Neuroticizam, P =Psihoticizam, ASP = Antisocijalno ponašanje, ŽSTIL = Životni stil, PSAF = Psihopatski afekat, INTOD = Interpersonalni odnosi, FIZAG = Fizička agresivnost, VERAG = Verbalna agresivnost, HOST = Hostilnost, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05,** p< .01

Uvođenjem Samopoštovanja u model predikcije ne dolazi do značajnih izmena po pitanju glavih efekata prediktorskih varijabli. Ekstraverzija i Antisocijalno ponašanje jedini ostvaruju značajan glavni prediktivni doprinos, dok je uticaj svih ostalih prediktorskih varijabli najverovatnije posredovan (tabela br. 33). Model zadovoljava značajnost predikcije (Omnibus test: $\chi^2 = 48.009$, $df = 11$, $p=.000$; Hosmer – Lemeshow- test: $\chi^2 = 10.920$, $df = 8$, $p=.206$), ali blok u kom se uvodi Samopoštovanje, u poređenju sa prethodnim, nije značajan ($\chi^2 = 1.601$, $df = 1$, $p=.206$).Model objašnjava između 21.4% i 28.6% varijanse (Cox &Snell $R^2 = .214$, Naggelkerke $R^2=.286$), dok tačnost predikcije iznosi 73.4%.

Tabela br. 33

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: Eysenck-ove dimenzije ličnosti, subdimenzije Psihopatije, subdimenzije Agresivnosti i Samopoštovanje

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
E	.111	.056	3.920	1	.048*	1.117	1.001	1.247
N	-.00	.042	.003	1	.958	.998	.918	1.084
P	.016	.067	.055	1	.815	1.016	.891	1.158
ASP	.634	.150	17.743	1	.000**	1.884	1.403	2.531
ŽSTIL	.095	.127	.552	1	.458	1.099	.856	1.411
PSAF	-.13	.112	1.366	1	.243	.877	.705	1.093
INTOD	-.11	.110	.923	1	.337	.900	.725	1.116
FIZAG	.018	.030	.366	1	.545	1.018	.960	1.081
VERAG	.014	.059	.058	1	.810	1.014	.904	1.138
HOST	.048	.038	1.648	1	.199	1.050	.975	1.130
SAMP	.038	.038	1.015	1	.314	1.039	.965	1.118
Const.	-10	2.646	14.833	1	.000**	.000		

E = Ekstraverzija, N =Neuroticizam, P =Psihoticizam, ASP = Antisocijalno ponašanje, ŽSTIL = Životni stil, PSAF = Psihopatski afekat, INTOD = Interpersonalni odnosi, FIZAG = Fizička agresivnost, VERAG = Verbalna agresivnost, HOST = Hostilnost, SAMP = Samopoštovanje, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05,** p< .01

8. 2. 2. Ispitivanje glavnog doprinosa kognitivno-emocionalnih varijabli

U odnosu na rezultate univarijantnih logističkih regresija utvrđeno je da sve kognitivno-emocionalne varijable zadovoljavaju kriterijum ulaska u model predikcije: Ponovno procenjivanje (Wald = 2.886, p=.089), Supresija (Wald = 15.443, p=.000), Distrakcija (Wald = 5.11 p=.024), Zabrinutost (Wald = 5.449, p=.020), Kažnjavanje (Wald = 10.914, p=.001), Reprocenjivanje (Wald = 4.806, p=.028), Apsolutistički zahtevi (Wald = 9.021, p=.003), Obezvredjivanje drugih (Wald = 9.463, p=.002), Netolerancija na životne događaje (Wald = 9360, p=.002), Obezvredjivanje sebe (Wald = 2.328, p=.127), Racionalna uverenja (Wald = 2.685, p=.101), sem varijable Socijalna kontrola (Wald = .017, p=.896). Zadovoljen je kriterijum multikolinearnosti, odnosno prediktorske varijable ne ostvaruju visoku značajnu međusobnu povezanost, a zadovoljen je i kriterijum o korelaciji između potencijalnih prediktorskih i kriterijske varijable ($r > .30$).

U prvom koraku ispitivan je prediktivni doprinos varijabli koje se odnose na iracionalna uverenja (tabela br. 34). Na osnovu vrednosti Omnibus testa ($\chi^2 = 22.715$, $df = 5$, $p=.000$) i Hosmer – Lemeshow-og testa ($\chi^2 = 6.538$, $df = 8$, $p=.587$) može se reći da model zadovoljava kriterijume značajnosti. Modelom se objašnjava između 10.8% i 14.4% varijanse (Cox & Snell $R^2 = .108$, Nagelkerke $R^2 = .144$). Na osnovu značajnosti Wald koeficijenta, jedino varijabla Netolerancija na životne događaje ostvaruje značajan, glavni doprinos modelu predikcije.

Tabela br. 34

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: iracionalna uverenja

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
APS	.039	.037	1.114	1	.291	1.040	.967	1.117
OD	.063	.037	2.853	1	.092	1.065	.990	1.145
LFT	.146	.058	6.405	1	.011*	1.157	1.033	1.295
OS	.022	.058	.145	1	.703	1.022	.913	1.145
RU	.078	.060	1.689	1	.194	1.082	.961	1.217
Const.	-5.5	1.587	12.147	1	.000**	.004		

APS = Apsolutistički zahtevi, OD = Obezvredivanje drugih, LFT = netolerancija životnih događaja, OS = Obezvredivanje sebe, RU = Racionalna uverenja, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

U drugom koraku, uvođenjem varijable koja se odnosi na prisustvo i učestalost agresivnih misli, ne dolazi do promena u odnosu na prediktivni doprinos varijabli koje obuhvataju iracionalna uverenja, dok prisustvo agresivnih misli ne ostvaruje značajan prediktivni doprinos (tabela br. 35). Uzimajući u obzir performanse modela (Omnibus testa: $\chi^2 = 22.715$, $df = 5$, $p=.000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 6.538$, $df = 8$, $p=.587$) može se reći da model dobro prediktuje agresivno ponašanje. Procenat varijanse koju model objašnjava kreće se između 12% i 16% (Cox & Snell $R^2 = .120$, Nagelkerke $R^2 = .160$), a tačnost predikcije iznosi 65.8%.

Tabela br. 35

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: iracionalna uverenja i prisustvo i učestalost agresivnih misli

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
APS	.045	.038	1.430	1	.232	1.046	.972	1.126
OD	.049	.038	1.670	1	.196	1.051	.975	1.132
LFT	.136	.058	5.442	1	.020*	1.146	1.022	1.285
OS	.028	.059	.220	1	.639	1.028	.916	1.154
RU	.089	.061	2.152	1	.142	1.094	.970	1.232
SIV	.582	.354	2.696	1	.101	1.790	.893	3.585
Const.	-5.7	1.597	12.657	1	.000**	.003		

APS = Apsolutistički zahtevi, OD = Obezvredivanje drugih, LFT = netolerancija životnih teškoća, OS = Obezvredivanje sebe, RU = Racionalna uverenja, SIV = Prisustvo i učestalost agresivnih misli, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

U trećem koraku, uvođenjem varijabli koje se odnose na kontrolu neželjenih misli, jedino Reprocenjivanje kao strategija kontrole ostvaruje značajan prediktivni doprinos. Posmatrajući set ranije uvedenih varijabli iz tabele br. 36 se vidi da Netolerancija životnih događaja i dalje ostvaruje značajan prediktivni doprinos, a značajan doprinos se registruje i kod varijable Obezvredivanje drugih. Model zadovoljava kriterijume značajnosti (Omnibus test: $\chi^2 = 56.602$, $df = 10$, $p = .000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 6.981$, $df = 8$, $p = .539$). Procenat varijanse koja se modelom objašnjava je između 24.8% i 33% (Cox & Snell $R^2 = .248$, Nagelkerke $R^2 = .330$), a tačnost predikcije iznosi 72.9%.

Tabela br. 36

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: iracionalna uverenja, prisustvo i učestalost agresivnih misli i strategije kontrole neželjenih misli

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
APS	.030	.041	.540	1	.462	1.031	.951	1.118
OD	.096	.043	4.991	1	.025*	1.101	1.012	1.197
LFT	.259	.105	6.118	1	.013*	1.296	1.055	1.592
OS	-.06	.068	.745	1	.388	.943	.826	1.077
RU	.120	.067	3.184	1	.074	1.128	.988	1.287
SIV	.729	.400	3.317	1	.069	2.072	.946	4.539
DISTR	.068	.058	1.355	1	.244	1.070	.955	1.199
ZABR	-.03	.081	.164	1	.685	.968	.826	1.134
KAZ	.119	.076	2.470	1	.116	1.127	.971	1.308
REPR	-.31	.083	22.187	1	.000**	.677	.576	.796
Const.	-4.1	1.798	5.100	1	.024*	.017		

APS = Apsolutistički zahtevi, OD = Obevređivanje drugih, LFT = netolerancija životnih teškoća, OS = Obevređivanje sebe, RU = Racionalna uverenja, SIV = Prisustvo i učestalost agresivnih misli, DISTR = Distrakcija, ZABR = Zabrinjavanje, KAZ = Kažnjavanje, REPR = Reprocenjivanje, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

Uvođenjem četvrtog bloka varijabli, odnosno varijabli koje se odnose na emocionalnu regulaciju, iz tabele br. 37 se vidi da Supresija, kao strategija emocionalne regulacije, Reprocenjivanje, kao strategija kontrole misli i Netolerancija životnih događaja ostvaruju značajan prediktivni doprinos agresivnom ponašanju, dok ostale varijable iz grupe kognitivno-emocionalnih varijabli značajno ne doprinose modelu predikcije.

Posmatrajući smer B koeficijenta i količnik verovatnoće kod varijabli koje ostvaruju značajan prediktorski doprinos, vidi se da verovatnoća da će neko pripasti grupi počinitelaca krivičnog dela raste kod onih ispitanika koji se u manjoj meri (negativan smer B koeficijenta) služe Reprocenjivanjem kao strategijom kontrole neželjenih misli, koji se u većoj meri koriste Supresijom kao strategijom emocionalne regulacije i koji su u većoj meri netolerantni na životne teškoće.

Tabela br. 37

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: iracionalna uverenja, prisustvo i učestalost agresivnih misli, strategije kontrole neželjenih misli i strategije emocionalne regulacije

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
APS	.019	.042	.193	1	.661	1.019	.937	1.107
OD	.083	.044	3.573	1	.059	1.086	.997	1.184
LFT	.236	.109	4.690	1	.030*	1.266	1.023	1.568
OS	-.09	.072	1.674	1	.196	.911	.972	1.279
RU	.111	.069	2.621	1	.105	1.118	.977	1.279
SIV(1)	.722	.410	3.538	1	.060	2.164	.968	4.838
DISTR	.068	.063	1.155	1	.238	1.070	.946	1.210
ZABR	-.01	.083	.024	1	.878	.987	.838	1.163
KAZ	.121	.079	2.230	1	.127	1.128	.966	1.317
REPR	-.39	.086	20.469	1	.000**	.676	.571	.801
SUPR	.085	.038	4.920	1	.027*	1.089	1.010	1.174
PONPR	.010	.027	.138	1	.710	1.010	.958	1.065
Const.	-4.8	1.877	6.488	1	.011*	.008		

APS = Apsolutistički zahtevi, OD = Obevređivanje drugih, LFT = netolerancija životnih teškoća, OS = Obevređivanje sebe, RU = Racionalna uverenja, SIV = Prisustvo i učestalost agresivnih misli, DISTR = Distrakcija, ZABR = Zabrinjavanje, KAZ = Kažnjavanje, REPR = Reprocenjivanje, SUPR = Supresija, PONPR = Ponovno procenjivanje, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

8. 2. 3. Ispitivanje glavnog doprinosa socio-demografskih varijabli

Na osnovu rezultata univarijantnih logističkih regresija (tabela br. 38) sledeće sociodemografske varijable (ili neka od katerorija određene varijable) čija značajnost Wald koeficijenta ne prelazi .25, čija je korelacija sa kriterijskom varijablom veća od .30, a uz izostanak multikolinearnosti, zadovoljavaju kriterijume ulaska u model regresije: Obrazovanje, Zaposlenost, Učestalost pijenja, Učestalost opijanja, Učestalost konzumiranja psihoaktivnih supstanci, Fizičko kažnjavanje, Fizičko zlostavljanje i Učestalost opijanja oca u formativnom periodu. Varijable kao što su Uzrast, Bračni status, Učestalost pijenja i Učestalost pijenja oca ne zadovoljavaju kriterijume za ulazak u model regresije.

Tabela br. 38

Rezultati univarijantnih logističkih regresija za socio-demografske varijable

Varijable	Wald	p
<i>Starost</i>	.611	.434
<i>Obrazovanje</i>		
OŠ	31.967	.000
SSS	13.326	.000
VSS	30.057	.000
<i>Zaposlenost</i>		
Zaposlen	10.397	.001
<i>Bračni status</i>		
Nije u braku	.815	.665
Brak/Vanbr. Zajednica	.006	.938
Razveden/Udovac	.794	.373
<i>Učestalost pijenja</i>		
Nikad	6.936	.138
Retko	4.248	.039
Vikendom	2.446	.118
Par puta nedeljno	.192	.661
Svakodnevno	4.435	.035
<i>Učestalost opijanja</i>		
Nikad	9.881	.020
Retko	7.619	.006
Više puta mesečno	5.412	.020
Više puta ned./Svakodnevno	.335	.578
<i>Učestalost uzimanja PAS</i>		
Nikad	20.640	.000
Povremeno	11.951	.001
Često	13.056	.000
<i>Fizičko kažnjavanje</i>		

Nikada	6.837	.077
Da, manje nego druge	1.506	.220
Da, isto kao druge	2.151.	.143
Da, više nego druge	1.571	.210
<i>Fizičko zlostavljanje</i>		
Nikada	8.612	.035
Nekoliko puta	.069	.793
Povremeno	5.468	.019
Često	1.353	.245
<i>Učestalost pijenja oca</i>		
Nikada	2.409	.492
Veoma retko	.181	.671
Više puta mesečno	.348	.555
Više puta ned./Svakodnevno	.639	.424
<i>Učestalost opijanja oca</i>		
Nikada	12.674	.005
Retko	2.607	.106
Više puta mesečno	6.188	.013
Svakodnevno	10.562	.001

Prvi blok varijabli obuhvatio je stepen obrazovanja (tabela br. 39). Na osnovu performansi modela (Omnibus test: $\chi^2 = 56.516$, $df = 2$, $p = .000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = .000$, $df = 1$, $p = 1.00$) može se reći da model dobro prediktuje agresivno ponašanje. Varijansa koja je modelom objašnjena je između 25.7% i 34.3% (Cox & Snell $R^2 = .257$, Nagelkerke $R^2 = .343$), a tačnost predikcije iznosi 66%.

Tabela br. 39

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: obrazovni status

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
OŠ			31.967	2	.000**			
SSS	-2.7	.751	13.326	1	.000**	.065	.015	.281
VSS	-4.8	.871	30.057	1	.000**	.008	.002	.047
Const.	2.7	.729	14.470	1	.000**	16.000		

OŠ = Osnovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, ** p< .01

Iz tabele br. 39 se vidi da sve kategorije obrazovnog statusa ostvaruju značajan prediktivni doprinos. Međutim, kada se porede kategorije (u odnosu na prvu – u ovom slučaju to je osnovnoškolsko obrazovanje) a uzimajući u obzir smer B koeficijenta, može se zaključiti da kod onih ispitanika koji imaju niže obrazovanje postoji veća verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Ispitanici srednjeg i visokog obrazovnog statusa imaju veću verovatnoću pripadnosti kontrolnoj grupi nego grupi počinitelaca krivičnog dela.

Tabela br. 40

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: obrazovni status i zaposlenost

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
OŠ			28.077	2	.000**			
SSS	-2.7	.752	13.020	1	.000**	.066	.015	.290
VSS	-4.7	.892	27.143	1	.000**	.010	.002	.055
ZAP(1)	-.21	.345	.383	1	.536	.808	.411	1.588
Const.	2.7	.729	14.470	1	.000**	16.000		

OŠ = Osnovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, ZAP(1) = Zaposlenost (kategorija Zaposlen), B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, ** p< .01

U sledećem koraku, nakon uvođenja varijable Zaposlenost, ne dolazi do promene u prediktivnom doprinosu varijable Obrazovanja, ali Zaposlenost ne ostvaruje značajan prediktivni doprinos, za razliku od rezultata dobijenog univarijatnom logističkom regresijom (tabela br. 40). Model dobro predviđa kriterijksu varijablu (Omnibus test: $\chi^2 = 59.898$, df = 3, p=.000 i Hosmer –

Lemeshow test: $\chi^2 = .618$, $df = 1$, $p = .961$). Model objašnjava 25.9% - 34.6% varijanse (Cox & Snell $R^2 = .259$, Nagelkerke $R^2 = .346$), a tačnost predikcije je 66.5%.

U trećem bloku prediktivnog modela uvedene su varijable koje se tiču učestalosti pijenja i opijanja kao i učestalosti korišćenja psihoaktivnih supstanci (tabela br. 41). Model zadovoljava kriterijume značajnosti (Omnibus test: $\chi^2 = 85.451$, $df = 12$, $p = .000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 7.849$, $df = 8$, $p = .444$). Varijansa koja je obuhvaćena modelom je 34.8% - 46.4%, a tačnost predikcije je 77%. Varijable koje ostvaruju prediktivni doprinos u ovom modelu su obrazovanje, učestalost pijenja, odnosno samo kategorija svakodnevno pijenje, kao i konzumiranje psihoaktivnih supstanci, dok zaposlenost i učestalost pijenja ne ostvaruju značajan prediktivni doprinos. Detaljnom analizom prediktivnog efekta varijable koja se odnosi na učestalost pijenja može se reći da kod onih ispitanika koji se svakodnevno opijaju postoji veća verovatnoća pripadnosti grupi počilaca krivičnog dela u odnosu na ispitanike koji se ređe ili nikad ne opijaju. Sve češće konzumiranje psihoaktivnih supstanci (u poređenju sa izostankom konzumiranja) takođe povećava verovatnoću pripadnosti grupi počilaca krivičnog dela.

Tabela br. 41

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: obrazovni status, zaposlenost, učestalost pijenja, učestalost opijanja i učestalost konzumiranja psihoaktivnih supstanci

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
OBRAZOV.								
OŠ			25.124	2	.000**			
SSS	-2.8	.797	12.584	1	.000**	.059	.012	.282
VSS	-4.7	.944	24.737	1	.000**	.009	.001	.058
ZAP(1)	-.27	.405	.442	1	.506	1.309	.592	2.897
PIJENJE								
Nikad			7.166	4	.127			
Retko	1.003	.696	2.076	1	.150	2.726	.697	10.667
Vikendom	.404	.808	.250	1	.617	1.498	.307	7.306
Par puta								
nedeljno	.349	.982	.126	1	.722	1.418	.207	9.720
Svakodn.	2.953	1.420	4.327	1	.038*	19.165	1.186	309.70
OPIJANJE								
Nikad			7.744	3	.052			
Retko	.699	.484	2.086	1	.149	2.013	.779	5.200
Više puta								
mesečno	.693	.840	.680	1	.410	1.999	.385	10.374
Svakodnevno	-2.4	1.417	2.936	1	.085	.087	.005	1.402
PAS								
Nikad			10.295	2	.006**			
Povremeno	1.232	.513	5.765	1	.016*	3.340	1.254	9.379
Svakodnevno	1.508	.538	7.845	1	.005**	4.519	1.573	12.984
Const.	1.1	.890	1.549	1	.213	3.027		

OBRAZOV. = Obrazovanje, OŠ = Osnovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, ZAP(1) = Zaposlenost (kategorija Zaposlen), PAS = Učestalost upotreba psihoaktivnih supstanci, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

Kada se u četvrtom bloku uvedu varijable koje se tiču fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja tokom formativnog perioda ne dolazi do promene po pitanju prediktivnog doprinosa varijabli u odnosu na prethodni blok (tabela br. 42). Fizičko kažnjavanje i zlostavljanje, kada se kontrolišu druge sociodemografske varijable ne ostvaruju prediktivni doprinos, za razliku od rezultata dobijenih univarijantnom logističkom regresijom. Model dobro prediktuje agresivno ponašanje (Omnibus test: $\chi^2 = 87.948$, $df = 18$, $p=.000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 5.470$, $df = 8$, $p=.706$). Varijansa koja je obuhvaćena modelom je 35.6% - 47.4%, a tačnost predikcije iznosi 79.5%.

Tabela br. 42

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: obrazovni status, zaposlenost, učestalost pijenja, učestalost opijanja, učestalost konzumiranja psihoaktivnih supstanci, fizičko kažnjavanje i fizičko zlostavljanje

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
OBRAZOV.								
OŠ			23.357	2	.000**			
SSS	-2.8	.824	10.806	1	.001**	.067	.013	.335
VSS	-4.7	.983	22.738	1	.000**	.009	.001	.063
ZAP(1)	.326	.426	.584	1	.445	1.385	.601	3.194
PIJENJE								
Nikad			6.755	4	.149			
Retko	.936	.708	1.747	1	.186	2.551	.636	10.225
Vikendom	.412	.822	.251	1	.617	1.509	.301	7.556
Par puta nedeljno	.345	.997	.120	1	.729	1.412	.200	9.962
Svakodn.	3.026	1.429	4.485	1	.034*	20.622	1.253	339.38
OPIJANJE								
Nikad			8.147	3	.043*			
Retko	.721	.499	2.088	1	.149	2.056	.773	5.468
Više puta mesečno	.715	.874	.669	1	.414	2.044	.368	11.338
Svakodnevno	-2.6	1.461	3.214	1	.073	.073	.004	1.277
PAS								
Nikad			8.939	2	.011*			
Povremeno	1.212	.521	5.408	1	.020*	3.361	1.210	9.338
Svakodnevno	1.423	.565	6.334	1	.012*	4.149	1.371	12.556
FIZ. KAZN.								
Nikad			1.958	3	.581			
Da, manje	-.374	.501	.557	1	.455	.688	.258	1.837
Da, isto	.353	.463	.579	1	.447	1.423	.574	3.528
Da, više	-.382	.693	.224	1	.636	.721	.185	2.801
ZLOSTAV.								
Nikad			.744	3	.863			
Nekol. puta	-.692	1.057	.429	1	.512	.500	.063	3.971
Povremeno	-.601	.740	.660	1	.416	.548	.128	2.338
Često	-.651	.886	.539	1	.463	.522	.092	2.963
Const.	1.599	1.156	1.913	1	.167	4.964		

OBRAZOV. = Obrazovanje, OŠ = Osnovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, ZAP(1) = Zaposlenost (kategorija Zaposlen), PAS = Učestalost upotreba psihoaktivnih supstanci, FIZ. KAZN. = Učestalost fizičkog kažnjavanja, ZLOSTAV. = Učestalost zlostavljanja, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

I na kraju, u petom koraku uvedene su varijable koje se odnose na učestalost opijanja oca u formativnom periodu (tabela br. 43). Model zadovoljava kriterijume značajnosti (Omnibus test: $\chi^2 = 97.768$, $df = 21$, $p = .000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 11.529$, $df = 8$, $p = .173$). Varijansa koja je objašnjena modelom je između 38.7% i 51.6%, a tačnost predikcije iznosi 77%. U poređenju sa prethodnim blokom uočava se da obrazovanje i upotreba psihoaktivnih supstanci i dalje ostvaruju značajan prediktivni doprinos, dok učestalost opijanja gubi prediktivni značaj. Varijable koje se odnose na zaposlenost, učestalost pijenja, učestalost fizičkog kažnjavanja i zlostavljanje ne ostvaruju značajan prediktivni doprinos, dok novouvedena varijabla – Učestalost opijanja oca ostvaruje značajan prediktivni doprinos kada su druge prediktivne varijable pod kontrolom. Može se reći da kod onih ispitanika kod kojih se otac češće opijao postoji veća verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela.

Tabela br. 43

Rezultati binarne logističke regresije – prediktori: sve značajne demografske varijable

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
OBRAZOVANJE								
OŠ			20.633	2	.000**			
SSS	-2.88	.900	10.282	1	.001**	.056	.010	.326
VSS	-4.78	1.067	20.093	1	.000**	.008	.001	.068
ZAP(1)	.203	.442	.212	1	.646	1.225	.515	2.914
PIJENJE								
Nikad			4.770	4	.312			
Retko	1.06	.731	2.113	1	.146	2.895	.691	12.135
Vikendom	.653	.850	.590	1	.442	1.921	.363	10.164
Par puta nedeljno								
Svakodn.	.586	1.039	.318	1	.573	1.797	.234	13.782
	2.659	1.500	3.143	1	.076	14.279	.755	269.87
OPIJANJE								
Nikad			7.516	3	.057			
Retko	.781	.531	2.164	1	.141	2.183	.771	6.176
Više puta								
mesečno	.801	.906	.782	1	.377	2.228	.377	13.154
Svakodnevno	-2.39	1.491	2.578	1	.108	.091	.005	1.696
PAS								
Nikad			9.474	2	.009**			
Povremeno	1.468	.547	7.202	1	.007**	4.340	1.486	12.681
Svakodnevno	1.323	.583	5.146	1	.023*	3.755	1.197	11.778
FIZ. KAZN.								
Nikad			3.365	3	.339			
Da, manje	-.499	.534	.874	1	.350	.607	.213	1.729
Da, isto	.397	.485	.668	1	.414	1.487	.575	3.846
Da, više	-.715	.749	.912	1	.340	.489	.113	2.122
ZLOSTAV.								
Nikad			.725	3	.867			
Nekol. puta	-.631	1.083	.339	1	.560	.532	.064	4.447
Povremeno	-.413	.751	.302	1	.583	.662	.152	2.884
Često	-.727	.897	.657	1	.418	.483	.083	2.805
OPIJ. OCA								
Nikada			9.039	3	.029*			
Retko	.778	.488	2.545	1	.111	2.178	.837	5.667
Više puta								
mesečno	1.289	.566	5.196	1	.023*	3.631	1.198	11.003
Svakodnevno	1.958	.720	7.385	1	.007**	7.083	1.726	29.072
Const.	.718	1.228	.342	1	.599	2.050		

OŠ = Osnovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, ZAP(1) = Zaposlenost (kategorija Zaposlen), PAS = Učestalost upotreba psihoaktivnih supstanci, FIZ. KAZN. = Učestalost fizičkog kažnjavanja, ZLOSTAV. = Učestalost zlostavljanja, OPIJ. OCA = Učestalost opijanja oca, B = Beta koeficijent, Const. = Konstanta, * p < .05, ** p < .01

8. 4. 4. Ispitivanje glavnog doprinosa personoloških, kognitivno-emocionalnih i socio-demografskih varijabli u predikciji agresivnog ponašanja

U cilju ispitivanja efekta personološko-dispozicionih, kognitivno emocionalnih i sociodemografskih varijabli na verovatnoću pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela ili kontrolnoj grupi sprovedena je logistička regresija sa „eliminacijom unazad“ koja podrazumeva da se iz modela isključuje jedna po jedna varijabla, počevši od one koja ima najveću p vrednost, sve dok u modelu ne ostanu samo one varijable čiji je prediktorski uticaj statistički značajan (tabela br. 44). Performanse modela su zadovoljavajuće (Omnibus test: $\chi^2 = 110.972$, $df = 7$, $p = .000$ i Hosmer – Lemeshow test: $\chi^2 = 6.932$, $df = 8$, $p = .544$). Varijansa koja je objašnjena modelom je između 42.7% i 56.9% (Cox & Snell $R^2 = .427$, Naggelkerke $R^2 = .569$), a tačnost predikcije iznosi 80.4%. Iz ukupnog broja potencijalnih prediktorskih varijabli izdvojile su se sledeće varijable: Antisocijalno ponašanje kao dimenzija Psihopatije i Samopoštovanje iz grupe personološko-dispozicionih varijabli, Netolerancija životnih teškoća (iracionalna uverenja), Reprocenjivanje (strategija kontrole neželjenih misli), Supresija (strategija emocionalne regulacije) iz grupe kognitivno-emocionalnih varijabli i Obrazovanje kao socio-demografska varijabla. Najsnažniji prediktivni doprinos ostvaruje varijabla Antisocijalno ponašanje. Količnik verovatnoće pokazuje da kod onih ispitanika kod kojih za jedan poraste skor na skali Antisocijalnog ponašanja imaju skoro dva puta veću šansu da pripadnu grupi počinitelaca krivičnog dela. Iz tabele br. 44 se vidi da verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela raste kod onih ispitanika koji postižu više skorove na skali koja meri antisocijalno ponašanje, koji imaju viši stepen samopoštovanja, kod kojih je izraženo iracionalno uverenje vezano za netoleranciju životnih teškoća i problema i koji se u većoj meri koriste supresijom kao strategijom emocionalne regulacije. Verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela opada kod onih ispitanika koji se u većoj meri služe reprocenjivanjem kao strategijom kontrole neželjenih misli, kao i kod onih ispitanika koji imaju viši stepen obrazovanja.

Tabela br. 44

Rezultati binarne logističke regresije – model koji obuhvata samo značajne prediktore

	B	Standardna greška	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% int. poverenja	
							Donja granica	Gornja granica
ASP	.665	.170	15.398	1	.000**	1.945	1.395	2.712
SAMP	.116	.044	6.846	1	.009**	1.123	1.029	1.225
LFT	.365	.095	14.826	1	.000**	1.441	1.196	1.735
REPR	-.304	.090	11.282	1	.001**	.738	.618	.881
SUPR	.090	.042	4.734	1	.030*	1.095	1.009	1.187
OBRAZ.								
OŠ			23.716	1	.000**			
SSS	-2.16	.795	7.328	1	.007**	.116	.024	.552
VSS	-4.52	.971	21.863	1	.000**	.011	.002	.071
Const.	-10.7	3.213	10.033	1	.001**	.000		

ASP = Antisocijalno ponašanje, SAMP = Samopoštovanje, LFT = Netolerancija životnih teškoća, REPR = Reprocenjivanje, SUPR = Supresija, OBRAZ. = Obrazovanje, OŠ = Onovna škola, SSS = Srednja stručna sprema, VSS = Visoka stručna sprema, B = Beta koeficijent, Const.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

8. 3. Ispitivanje interaktivnog efekta pretpostavljenih prediktora i moderator varijable u predikciji agresivnog ponašanja

Ispitivanje interakcije između prediktorskih varijabli podstaknuto je kontradiktornim rezultatima različitih istraživanja u čijem fokusu je ispitivanje povezanosti između personološko dispoziционih faktora, kao što su npr. Eysenck-ove dimenzije ličnosti i agresivnog ponašanja. Rezultati hijerarhijske logističke regresije, u našem istraživanju, pokazuju da samo Ekstraverzija i Antisocijalno ponašanje ostvaruju značajan glavni efekat u predikciji agresivnog ponašanja (tabela br), što upućuje na ispitivanje interakcije između prediktorskih varijabli, kako bi se dobili podaci o tome koje varijable ostvaruju glavni efekat, a čiji prediktivni doprinos zavisi od nivoa izraženosti drugog prediktora (moderacija). Moderator varijablu predstavljaju četiri dimenzije Psihopatije – Antisocijalno ponašanje, Psihopatski afekat, Interpersonalni odnosi i Životni stil. Sve dimenzije ostvaruju interaktivni efekat sa minimum jednom personološko-dispoziционom varijablom, dok Antisocijalno ponašanje u najvećem broju slučajeva moderira relaciju između personoloških varijabli i agresivnog ponašanja. Interakcija između prediktora je ispitivana binarnom logističkom regresijom. Ispitivanjem su obuhvaćeni svi personološki prediktori, sem

subdimenzije Besa, koji su zadovoljili kriterijum značajnosti univarijantnih logističkih regresija. Varijable koje su ušle u model prethodno su centrirane kako bi se izbegla multikolinearnost i olakšalo tumačenje dobijenih interakcija. Zbog obimnosti podataka predstavljeni su samo modeli predikcije u kojima je efekat interakcije između prediktora značajan.

8. 3. 1. Ispitivanje interakcije između presonološko-dispozicionih varijabli i Antisocijalnog ponašanja

Ispitivanjem interakcije između personološko dispozicionih varijabli i Antisocijalnog ponašanja, kao dimenzije Psihopatije, dobijeni su rezultati koji upućuju na značajan moderatorski uticaj ove dimenzije, u smislu da menja intenzitet i/ili smer prediktivnog efekta Neuroticizma, Ekstraverzije, Psihoticizma, Hostilnosti i Samopoštovanja u predikciji pripadnosti grupi počinilaca krivičnog dela.

Model kojim se ispituje interakcija između Neuroticizma i Antisocijalnog ponašanja je značajan ($\chi^2 = 97.768$, $df = 3$, $p < .001$) a varijansa koju objašnjava je između 21.2% i 28.3% (Cox & Snell $R^2 = .212$, Nagelkerke $R^2 = .283$). Za razliku od Neuroticizma, Antisocijalno ponašanje ostvaruje značajan glavni efekat (tabela br. 45). Pozitivan smer Beta koeficijenta govori o tome da kako raste stepen izraženosti Antisocijalnog ponašanja raste i verovatnoća pripadnosti grupi počinilaca krivičnog dela. Interakcija ove dve varijable je značajna, sa negativnim predznakom.

Tabela br. 45

Glavni i interaktivni efekat Neuroticizma i Antisocijalnog ponašanja

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
NEUROTICIZAM	-.0107	.0303	.1255	.7231	.9893
ASP	.8875	.1714	26.7995	.0000	2.4290
INTERAKCIJA	-.0714	.0241	8.8082	.0030	.9311
CONST.	.3057	.1877	2.6511	.1035	1.3575

ASP = Antisocijalno ponašanje, B = Beta koeficijent, CONST. = Konstanta

Relacija između Neuroticizma i verovatnoće predikcije pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela značajna je na nivou nisko i visoko izraženih vrednosti Antisocijalnog ponašanja (tabela br. 46).

Tabela br. 46

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

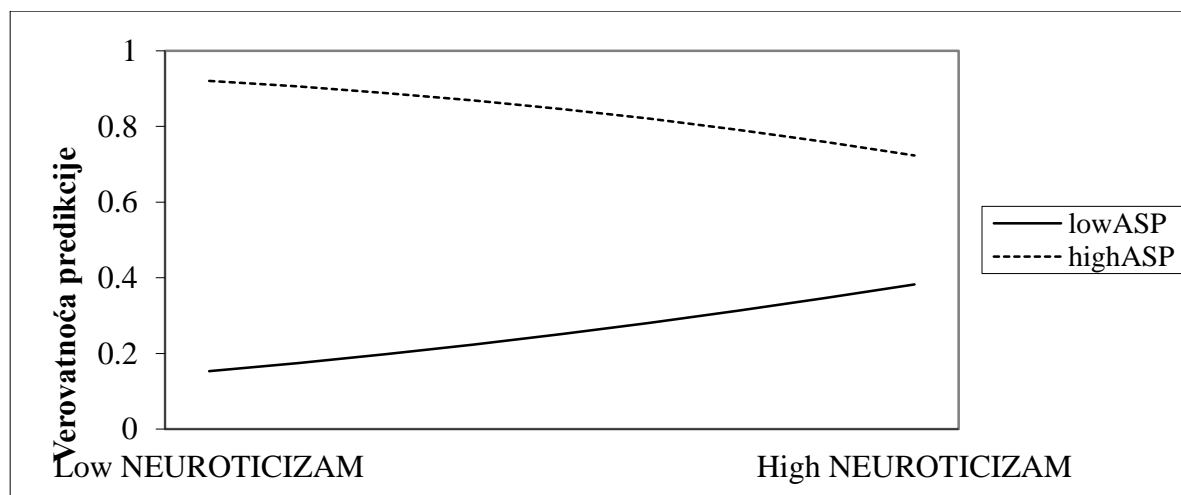
ASP Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.5765	.1019	.0386	6.9563	.0084**
.0000	-.0107	.0303	.1255	.7231
1.5765	-.1233	.0568	4.7217	.0298*

ASP Cent – Centrirana varijabla Antisocijalno ponašanje, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Na osnovu grafičkog prikaza ove interakcije (grafik br. 1) može se reći da prediktivna vrednost Neuroticizma raste kod onih ispitanika koji imaju nisko izraženo Antisocijalno ponašanje, dok prediktivna vrednost Neuroticizma blago opada kod onih ispitanika koji imaju visoko izraženo Antisocijalno ponašanje. Kod osoba sa nisko izraženim Antisocijalnim ponašanjem, kako raste stepen Neuroticizma tako raste i verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Kod osoba sa visoko izraženim Antisocijalnim ponašanjem, što je niže izražen Neuroticizam postoji velika verovatnoća da se radi o počiniocima krivičnog dela. Kod ovih osoba, kako raste Neuroticizam blago se smanjuje rizik od izvršenja krivičnog dela nasilja.

Grafik br. 1

Interakcija između Neuroticizma i Antisocijalnog ponašanja

low ASP = niske vrednosti Antisocijalnog ponašanja, high ASP = visoke vrednosti Antisocijalnog ponašanja

Model koji ispituje interakciju između Ekstraverzije i Antisocijalnog ponašanja je značajan ($\chi^2 = 48.46$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju objašnjava je između 21.3% i 28.7% (Cox & Snell $R^2 = .213$, Nagelkerke $R^2 = .287$). Ekstraverzija i Antisocijalno ponašanje ostvaruju glavne značajne prediktivne doprinose. Kako raste stepen Ekstraverzije, odnosno Antisocijalnog ponašanja, tako raste prediktivna verovatnoća pripadnosti grupi počinilaca krivičnog dela. Interakcija ove dve varijable je pozitivna i statistički značajna (tabela br. 47).

Tabela br. 47

Glavni i interaktivni efekat Ekstraverzije i Antisocijalnog ponašanja

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
EKSTRAVERZIJA	.1029	.0452	5.1695	.0230*	1.1083
ASP	.7508	.1478	25.8191	.0000**	2.1188
INTERAKCIJA	.0906	.0368	8.808	.0139*	1.0948
CONST.	.1340	.1707	6.0507	.4326	1.1433

ASP = Antisocijalno ponašanje, B = Beta koeficijent; CONST.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Relacija između Ekstraverzije i prediktivne verovatnoće značajna je na srednje i visko izraženom nivou Antisocijalnog ponašanja (tabela br. 48).

Tabela br. 48

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

ASP Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.5765	-.0400	.0673	.3532	.5523
.0000	.1029	.0452	5.1695	.0230*
1.5765	.2457	.0795	9.5638	.0020**

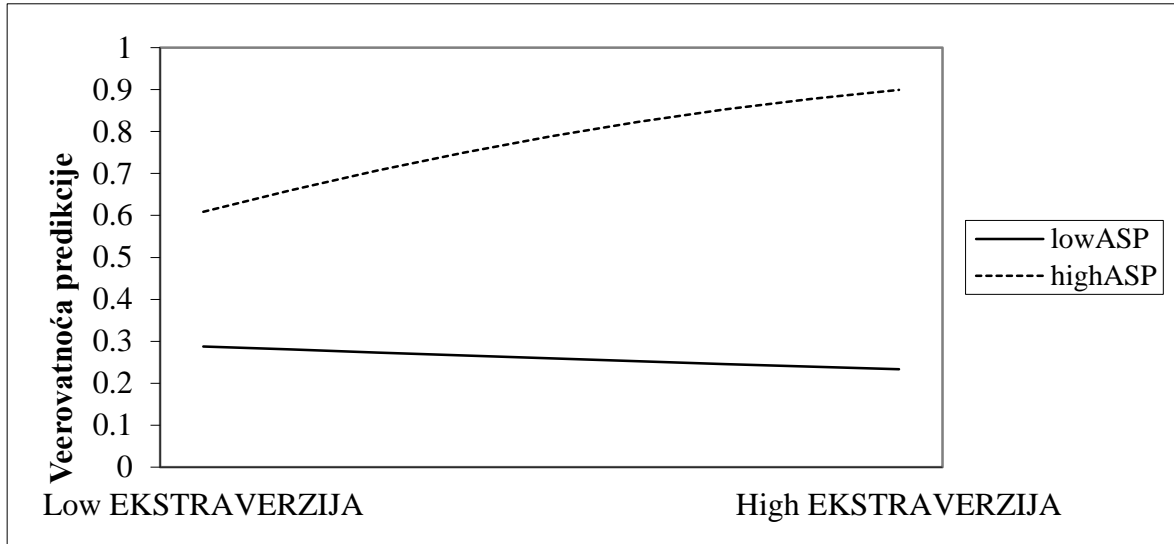
ASP Cent – Centrirana varijable Antisocijalno ponašanje, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Na osnovu stepena izraženosti Ekstraverzije možemo da predvidimo pripadnost grupi počinilaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika koji imaju visoko izraženo Antisocijalno ponašanje. Ova povezanost je pozitivna: kod osoba kod kojih je visoko antisocijalno ponašanje, što je viša Ekstraverzija, to je veća verovatnoća da će osoba pripadati grupi počinilaca krivičnog dela. Kod onih ispitanika koji imaju nisko Antisocijalno ponašanje, Ekstraverzija ne doprinosi predikciji

pripadnosti kriterijskoj grupi, odnosno, nezavisno od nivoa Ekstraverzije, niska je verovatnoća da će ove osobe pripadati kriterijskoj grupi (grafik br.2).

Grafik br. 2

Interakcija između Ekstraverzije i Antisocijalnog ponašanja

low ASP = niske vrednosti Antisocijalnog ponašanja, high ASP = visoke vrednosti Antisocijalnog ponašanja

Interakcija između Psihoticizma i Antisocijalnog ponašanja je značajna, negativnog predznaka. Performanse modela zadovoljavaju kriterijume značajnosti ($\chi^2 = 46.69$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju model objašnjava je između 20.8% i 27.8% (Cox & Snell $R^2 = .208$, Nagelkerke $R^2 = .278$).

Tabela br. 49

Glavni i interaktivni efekat Psihoticizma i Antisocijalnog ponašanja

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
PSIHOTICIZAM	.0686	.0607	1.2770	.2585	1.0710
ASP	.7727	.1516	25.9715	.0000**	2.1656
INTERAKCIJA	-.1145	.0461	6.1586	.0131*	.8918
CONST.	.1979	.1737	1.2982	.2545	1.2189

ASP = Antisocijalno ponašanje, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Psihoticizam ne ostvaruje značajan glavni efekat, za razliku od Antisocijalnog ponašanja koje ostvaruje pozitivan glavni efekat (tabela br. 49). Relacija između Psihoticizma i prediktivne verovatnoće značajna je na nivou nisko izraženog Antisocijalnog ponašanja (tabela br. 50).

Tabela br. 50

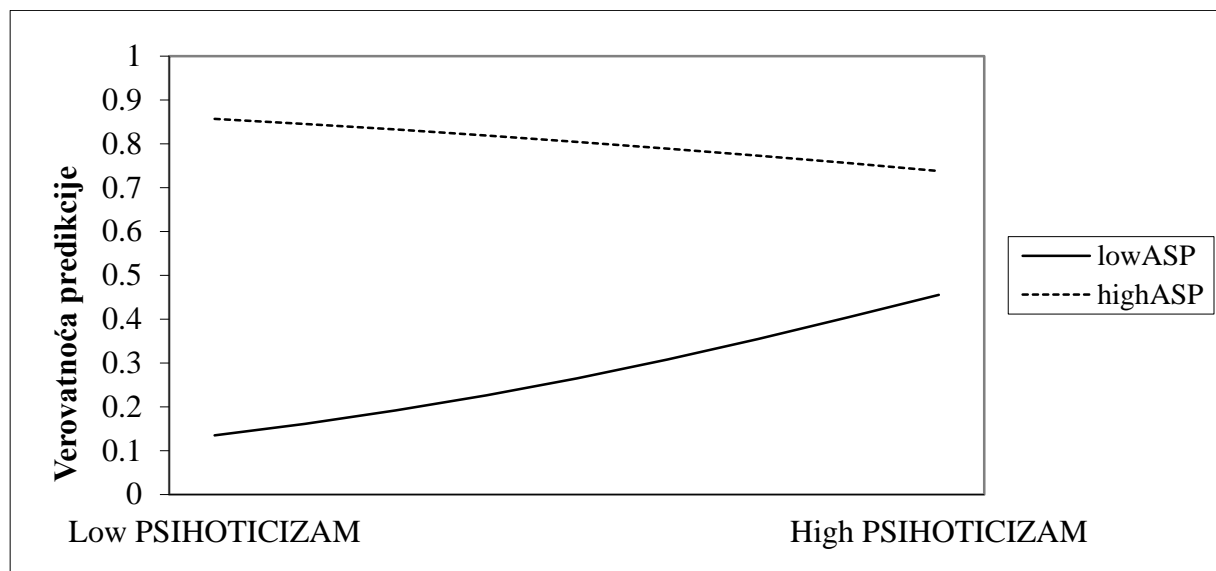
Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

ASP Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.5765	.2490	.0945	6.9434	.0084**
.0000	.0686	.0607	1.2770	.2585
1.5765	-.1119	.0949	1.3909	.2382

ASP Cent – Centrirana varijable Antisocijalno ponašanje, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, ** p < .01

Što je Antisocijalno ponašanje više izraženo, to je veća verovatnoća da će osoba pripadati grupi počinitelaca krivičnog dela. Psihoticizam ostvaruje interaktivni efekat, u smislu da njegov efekat zavisi od nivoa izraženosti Antisocijalnog ponašanja. Na osnovu izraženosti Psihoticizma možemo da predvidimo pripadnost grupi počinitelaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika koji imaju nisko izraženo Antisocijalno ponašanje. Ova povezanost je pozitivna: iako je kod osoba sa niskim Antisocijalnim ponašanjem generalno snižena verovatnoća da pripadaju grupi počinitelaca u odnosu na osobe sa visokim Antisocijalnim ponašanjem, ipak, unutar ove grupe, što je viši Psihoticizam to je veća verovatnoća da će osoba pripadati grupi počinitelaca. Kod osoba sa visokim Antisocijalnim ponašanjem, Psihoticizam ne doprinosi predikciji: ove osobe, nezavisno od izraženosti Psihoticizma imaju povišenu verovatnoću da pripadaju grupi počinitelaca krivičnog dela (grafik br. 3).

Grafik br. 3

Interakcija između Psihoticizma i Antisocijalnog ponašanja

low ASP = niske vrednosti Antisocijalnog ponašanja, high ASP = visoke vrednosti Antisocijalnog ponašanja

Model kojim se ispituje interakcija između Hostilnosti i Antisocijalnog ponašanja zadovoljava kriterijume značajnosti ($\chi^2 = 44.02$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju model objašnjava je između 19.8% i 26.5% (Cox & Snell $R^2 = .198$, Nagelkerke $R^2 = .265$).

Tabela br. 51

Glavni i interaktivni efekat Hostilnosti i Antisocijalnog ponašanja

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
HOSTILNOST	.0170	.0247	.4698	.4931	1.0171
ASP	.7705	.1591	23.4510	.0000**	2.1607
INTERAKCIJA	-.0442	.0194	5.2028	.0226*	.9567
CONST.	.2438	.1809	1.8171	.1777	1.2761

ASP = Antisocijalno ponašanje, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Hostilnost ne ostvaruje značajan glavni efekat, za razliku od Antisocijalnog ponašanja, kod koga verovatnoća predikcije da će neko pripasti grupi počilaca krivičnog dela raste kako raste stepen izraženosti ove dimenzije. Interakcija je značajna, ali negativnog smera (tabela br. 51).

Hostilnost doprinosi predikciji samo pri niskim vrednostima Antisocijalnog ponašanja (tabela br. 52).

Tabela br. 52

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

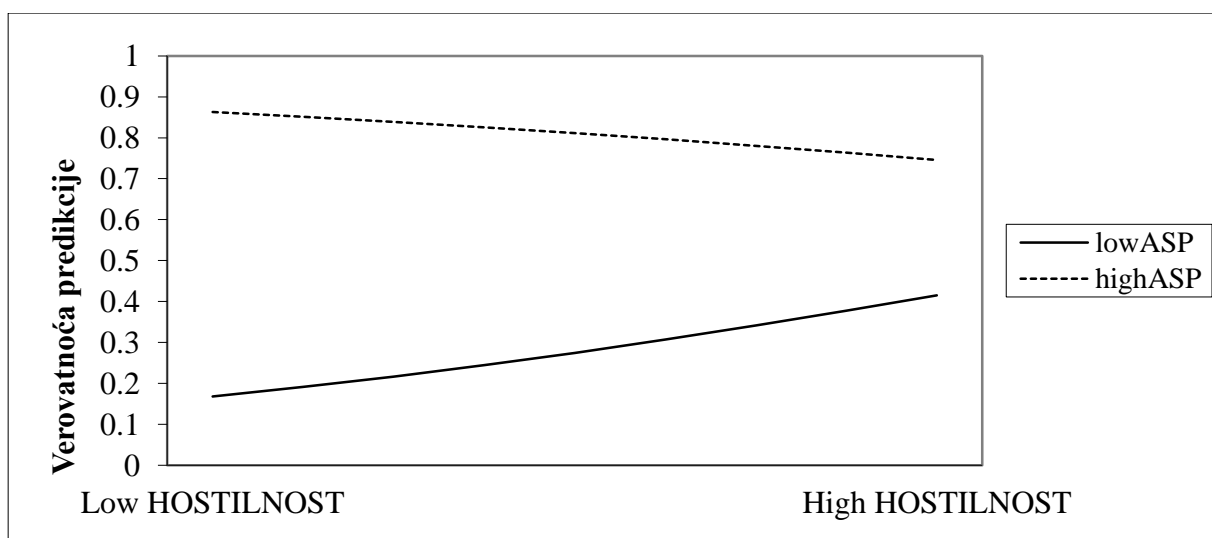
ASP Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.5765	.0866	.0336	6.6509	.009**
.0000	.0170	.0247	.4689	.4931
1.5765	-.0527	.0443	23.451	.2343

ASP Cent – Centrirana varijabla Antisocijalno ponašanje, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, ** p < .01

Prediktivna vrednost Hostilnosti, bez obzira na stepen izraženosti, se ne menja značajno kod ispitanika sa visokim Antisocijalnim ponašanjem, dok je na osnovu stepena Hostilnosti moguće predvideti da li neko pripada grupi počinitelaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika kod kojih je stepen Antisocijalnog ponašanja nisko izražen. Kod ispitanika sa visoko izraženim Antisocijalnim ponašanjem, stepen izraženosti Hostilnosti nema prediktivni značaj. Odnosno, kod ispitanika sa visokim Antisocijalnim ponašanjem, nezavisno od stepena izraženosti Hostilnosti, postoji veća verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela (grafik br. 4).

Grafik br. 4

Interakcija između Hostilnosti i Antisocijalnog ponašanja

low ASP = niske vrednosti Antisocijalnog ponašanja, high ASP = visoke vrednosti Antisocijalnog ponašanja

Model koji ispituje interakciju između Samopoštovanja i Antisocijalnog ponašanja je značajan ($\chi^2 = 44.97$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju model objašnjava je između 20.1% i 26.8% (Cox & Snell $R^2 = .201$, Nagelkerke $R^2 = .268$). Antisocijalno ponašanje ostvaruje značajan glavni doprinos predikciji, odnosno kako raste stepen Antisocijalnog ponašanja raste i verovatnoća predikcije pripadnosti kriterijskoj grupi, za razliku od Samopoštovanja koje ne ostvaruje značajan glavni efekat. Interakcija je značajna i pozitivna (tabela br. 53).

Tabela br. 53

Glavni i interaktivni efekat Samopoštovanja i Antisocijalnog ponašanja

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
SAMOPOŠTOVANJE	.0363	.0337	1.1557	.2824	1.0369
ASP	.8210	.1552	27.9846	.0000**	2.2727
INTERAKCIJA	.0646	.0260	6.1519	.0131*	1-0667
CONST.	.2311	.1790	1.6667	.1967	1.2600

ASP = Antisocijalno ponašanje, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Relacija između Samopoštovanja i verovatnoće predikcije pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela značajna je samo kada je Antisocijalno ponašanje visoko izraženo (tabela br. 54).

Tabela br. 54

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

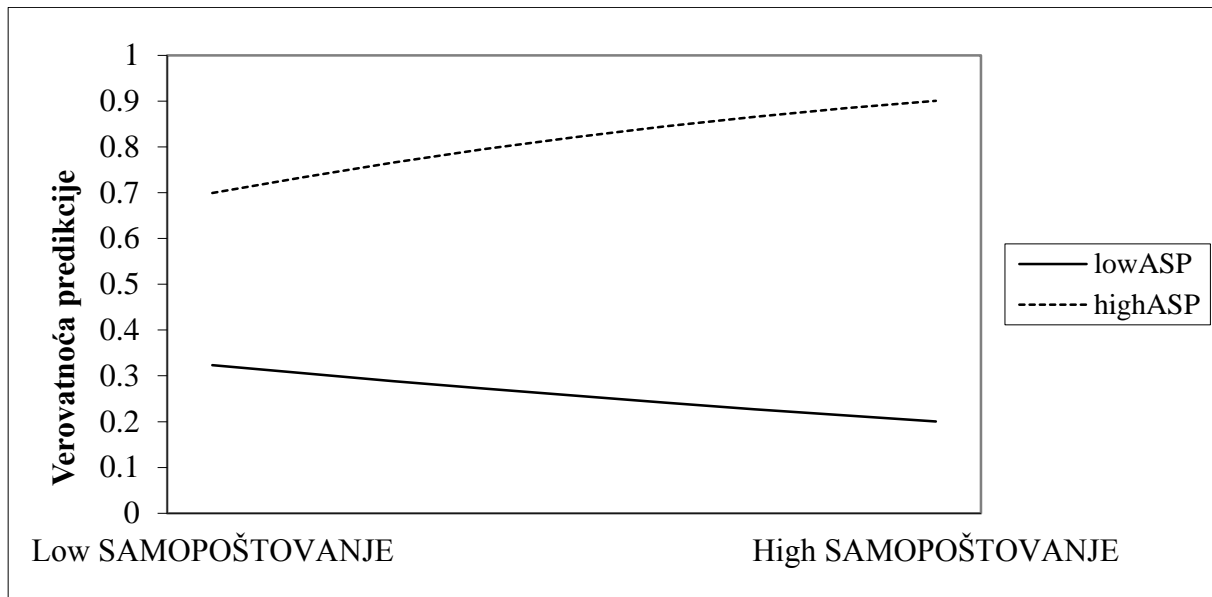
ASP Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.5765	.0866	.0490	1.7923	.1806
.0000	.0363	.0337	1.1557	.2824
1.5765	.1381	.0557	5.8712	.0154*

ASP Cent – Centrirana varijabla Antisocijalno ponašanje, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Iz grafika br. 5 se vidi da Samopoštovanje nema značajan prediktivni doprinos kod ispitanika sa niskim stepenom izraženosti Antisocijalnog ponašanja. Odnosno, na osnovu stepena izraženosti Samopoštovanja moguće je predvideti pripadnost grupi počinitelaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika kod kojih je visoko izraženo Antisocijalno ponašanje.

Grafik br. 5

Interakcija između Samopoštovanja i Antisocijalnog ponašanja

low ASP = niske vrednosti Antisocijalnog ponašanja, high ASP = visoke vrednosti Antisocijalnog ponašanja

8. 3. 2. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Psihopatskog afekta

Ispitivanjem potencijalnog moderatorskog uticaja Psihopatskog afekta, kao dimenzije Psihopatije, samo dve interkcije su se izdvojile kao značajne – interakcija između Psihopatskog afekta i Psihoticizma i interakcija između Psihopatskog afekta i Fizičke agresije, dok ostale nisu zadovoljile kriterijume značajnosti.

Model kojim se ispituje interakcija između Psihoticizma i Psihopatskog afekta zadovoljava kriterijum značajnosti ($\chi^2 = 15.30$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju model objašnjava je između 7.3% i 9.8% (Cox & Snell $R^2 = .073$, Nagelkerke $R^2 = .098$).

Tabela br. 55

Glavni i interaktivniefekat Psihoticizma i Psihopatskog afekta

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
PSIHOTICIZAM	.1890	.0565	11.201	.0008**	1.2080
PSIHOP. AFEK.	.0426	.0892	.2287	.6325	1.0436
INTERAKCIJA	.0516	.0253	4.1630	.0413*	1.0529
CONST.	-.0464	.1481	.0981	.7541	.9547

PSIHOP. AFEK. = Psihopatski afekat, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * p< .05, ** p< .01

U ovom modelu Psihoticizam ostvaruje glavni prediktivni doprinos, kada se Psihopatski afekat drži pod kontrolom. Sa druge strane Psihopatski afekat ne ostvaruje značajan doprinos predikciji, kada se Psihoticizam drži pod kontrolom. U odnosu na b koeficijent i verovatnoću predikcije može se reći da kako raste stepen izraženosti Psihoticizma tako raste i verovatnoća da će neko pripasti grupi počinilaca krivičnog dela. Interakcija između ove dve varijable je značajna i pozitivnog smera (tabela br. 55). Relacija između Psihoticizma i verovatnoće predikcije pripadnosti grupi počinilaca krivičnog dela značajna je na srednje i visoko izraženim nivoima Psihopatskog afekta (tabela br. 56).

Tabela br. 56

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

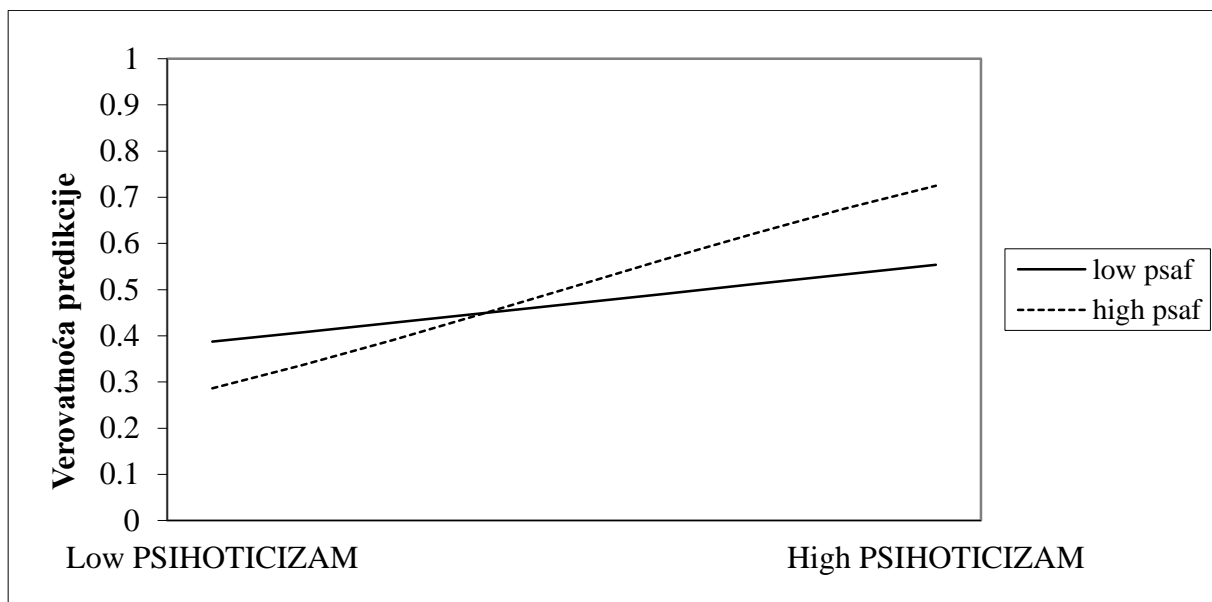
PS AF Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.7335	.0996	.0532	3.4966	.0615
.0000	.1890	.0565	11.201	.0008**
1.7335	.2784	.0859	10.500	.0012**

PS AF Cent – Centrirana varijabla Psihopatski afekat, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, ** p< .01

Iz grafika br. 6 se vidi da Psihoticizam značajno doprinosi predikciji da će neko pripadati grupi počinilaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika kod kojih je visoko izražen Psihopatski afekat. Kod osoba sa nisko izraženim Psihopatskim afektom, Psihoticizam ne doprinosi promeni verovatnoće pripadnosti grupi počinilaca krivičnog dela.

Grafik br. 6

Interakcija između Psihoticizma i Psihopatskog afekta

low psaf = nisko izražen Psihopatski afekat, high psaf = visoko izražen Psihopatski afekat

Interakcija između Fizičke agresivnosti i Psihopatskog afekta predstavljena je u tabeli br. 57. Model je značajan ($\chi^2 = 21.85$, $df = 3$, $p < .001$), a varijansa koju model objašnjava je između 10.3% i 13.8% (Cox & Snell $R^2 = .103$, Nagelkerke $R^2 = .138$). Fizička agresivnost ostvaruje značajan glavni efekat, ukoliko se Psihopatski afekat drži pod kontrolom. Kako raste stepen Fizičke agresivnosti raste i verovatnoća predikcije da će neko pripasti grupi počinitelaca krivičnog dela.

Tabela br. 57

Glavni i interaktivni efekat Fizičke agresivnosti i Psihopatskog afekta

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
FIZIČKA AGR.	.0756	.0224	11.342	.0008**	1.7085
PSIHOP. AFEK.	-.0197	.1024	.0370	.8476	.0370
INTERAKCIJA	.0338	.0140	5.8169	.0159*	5.8169
CONST.	-.0880	.1551	.3221	.5703	.9157

FIZIČKA AGR. = Fizička agresivnost, PSIHOP. AFEK. = Psihopatski afekat, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * $p < .05$, ** $p < .01$

Relacija između Fizičke agresivnosti i verovatnoće predikcije je značajna u situacijama kada je Psihopatski afekat srednje i visoko izražen (tabela br. 58).

Tabela br. 58

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

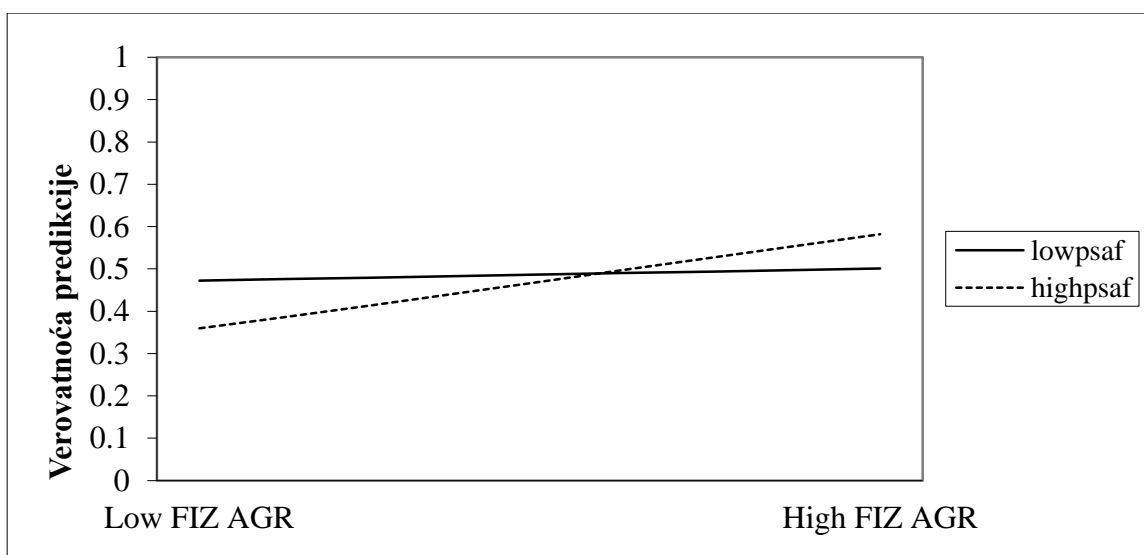
PS AF Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.7335	.0170	.0307	.3072	.5794
.0000	.0756	.0224	11.342	.0008**
1.7335	.1342	.0353	14.466	.0001**

PS AF Cent – Centrirana varijabla Psihopatski afekat, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, ** $p < .01$

Posmatrajući grafički prikaz ove interakcije (grafik br. 7) može se zaključiti da Fizička agresivnost umereno značajno doprinosi verovatnoći da će neka osoba pripasti grupi počinilaca krivičnog dela ali samo kod onih ispitanika koji imaju visoko izražen Psihopatski afekat. Kod ovih ispitanika, što je više izražena Fizička agresivnost, to je veća verovatnoća da će pripasti grupi počinilaca krivičnog dela. Kod ispitanika koji imaju nizak Psihopatski afekat, Fizička agresivnost ne doprinosi promeni verovatnoće predikcije. Nezavisno od stepena izraženosti Fizičke agresije, ovi ispitanici imaju umereno izraženu verovatnoću da počine krivično delo sa nasiljem.

Grafik br. 7

Interakcija između Fizičke agresivnosti i Psihopatskog afekta

low psaf = nisko izražen Psihopatski afekat, high psaf = visoko izražen Psihopatski afekat

8. 3. 3. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Interpersonalnih odnosa

Intepersonalni odnosi, kao subdimenzija Psihopatije, moderiraju jedino relaciju između Fizičke agresivnosti i pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela, dok interakcije sa preostalim prediktorskim varijablama nisu značajne.

Model koji ispituje interakciju između Fizičke agresivnosti i Interpersonalnih odnosa je značajan ($\chi^2 = 22.69$ df = 3, $p < .001$). Varijansa koju model objašnjava je između 10.7% i 14.3% (Cox & Snell $R^2 = .107$, Naggelkerke $R^2 = .143$). U tabeli br. 59 predstavljeni su prediktivni doprinosi Verbalne agresivnosti i Interpersonalnih relacija, kao i njihova interakcija. Na osnovu B koeficijenta može se reći da kako raste stepen izraženosti Fizičke agresije raste i verovatnoća pripadnosti počiniocima krivičnog dela. Fizička agresivnost ostvaruje značajan glavni doprinos, dok se varijabla Interpersonalni odnosi drži pod kontrolom. Interpersonalni odnosi ne ostvaruju značajan prediktivni doprinos u modelu.

Tabela br. 59

Glavni i interaktivni efekat Fizičke agresivnosti i Interpersonalnih odnosa

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
FIZIČKA AGR.	.0620	.0256	5.868	.0155*	1.0639
INTERP. ODN.	.0520	.0869	.3587	.5492	1.0534
INTERAKCIJA	.0270	.0113	5.6904	.0171*	1.0274
CONST.	-.2130	.1734	1.5090	.2193	.8082

FIZIČKA AGR. = Fizička agresivnost, INTERP. ODN. = Interpersonalni odnosi, B = Beta koeficijent, CONST.= Konstanta, * $p < .05$

Relacija između Fizičke agresivnosti i verovatnoće predikcije značajna je u situacijama kada je moderator varijabla Interpersonalni odnosi srednje i visoko izražena (tablea br. 60).

Tabela br. 60

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

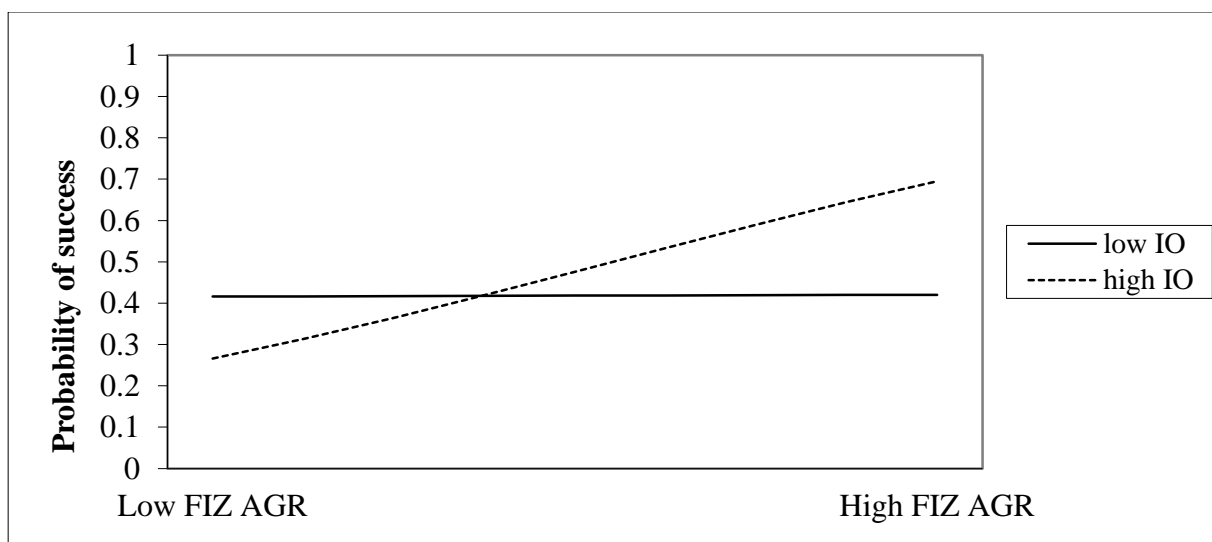
INT. OD. Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-2.2526	.0012	.0341	.0012	.9729
.0000	.0620	.0256	5.8638	.0155*
2.2526	.1228	.0381	10.412	.0012**

INT. OD. Cent – Centrirana varijabla Interpersonalni odnosi, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Iz grafičkog prikaza ove interakcije (grafik br. 8) vidi se da nema promene u prediktivnom doprinosu Fizičke agresivnosti, bez obzira na stepen izraženosti, kod onih ispitanika koji imaju nizak stepen izraženosti Interpersonalnih odnosa. Prediktivna moć Fizičke agresije raste kod onih kod kojih je stepen Interpersonalnih odnosa visoko izražen. Drugačije rečeno, kako raste sklonost ispitanika ka fizičkoj agresiji tako raste i verovatnoća da pripadnu grupi počilaca krivičnog dela, ali samo kod onih ispitanika koji postižu visoke skorove na subdimenziji Interpersonalni odnosi.

Grafik br. 8

Interakcija između Fizičke agresivnosti i Interpersonalnih odnosa

low IO = nizak nivo Interpersonalnih odnosa, high IO = visok nivo Interpersonalnih odnosa

8. 3. 4. Ispitivanje interakcije između personološko-dispozicionih varijabli i Životnog stila

Životni stil, kao subdimenzija Psihopatije, značajne interakcije ostvaruje sa Neuroticizmom, Verbalnom agresijom i Hostilnošću, dok interakcije sa ostalim personološkim varijablama ne zadovoljavaju kriterijum značajnosti.

Model koji ispituje interakciju između Neuroticizma i Životnog stila je značajan ($\chi^2 = 24.926$ df = 3, $p < .001$). Varijansa koju model objašnjava je između 11.7% i 15.6% (Cox & Snell $R^2 = .117$, Nagelkerke $R^2 = .156$). Neuroticizam ostvaruje značajan glavni efekat, dok se

varijabla Životni stil drži pod kontrolom. Kako raste Neuroticizam tako raste i verovatnoća predikcije pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Životni stil, takođe, ostvaruje značajan glavni efekat, dok se Neuroticizam drži pod kontrolom. Kako raste stepen izraženosti (psihopatskog) životnog stila tako raste i verovatnoća predikcije pripadnosti kriterijskoj grupi. Interakcija između ove dve varijable je značajna, negativnog smera (tabela br. 61).

Tabela br. 61

Glavni i interaktivni efekat Neuroticizma i Životnog stila

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
NEUROTICIZAM	.0552	.0273	4.0923	.0431*	1.0567
ŽIVOTNI STIL	.2926	.1205	5.8921	.0152*	1.3398
INTERAKCIJA	-.0670	.0914	11.9343	.0006**	.9352
CONST.	.1614	.1571	1.0556	.3042	1.1752

CONST. = Konstanta, B = Beta koeficijent, * p < .05, ** p < .01

Relacija između Neuroticizma i verovatnoće predikcije je značajna kod nisko i srednje izraženog Životnog stila (tabela br. 62).

Tabela br. 62

Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

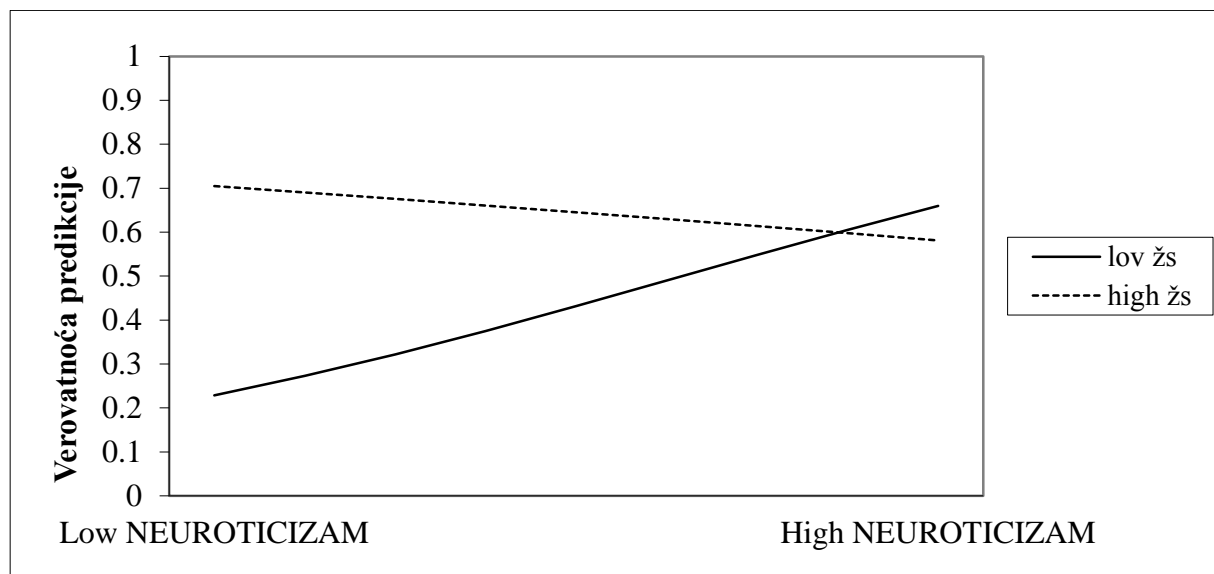
ŽIV. STIL Cent	B	Stand. greška	Wald	p
-1.4950	.1554	.0406	14.669	.0001**
.0000	.0552	.0273	4.0923	.0431*
1.4950	-.0451	.0390	1.3317	.2485

ŽIV. STIL Cent – Centrirana varijabla Životni stil, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * p < .05, ** p < .01

Prediktivni doprinos Neuroticizma raste kod onih ispitanika koji imaju niži stepen izraženosti subdimenzije Životni stil. Kako raste stepen Neuroticizma kod osoba sa nisko izraženim (psihopatskim) Životnim stilom, raste i verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Umereno visoka prediktivna vrednost Neuroticizma, bez obzira na stepen izraženosti, se ne menja kod ispitanika sa postignutim visokim vrednostima na subdimenzij Životni stil. Osobe koje imaju visok stepen izraženosti Životnog stila imaju veću verovatnoću da počinu krivično delo nasilja bez obzira na stepen izraženosti Neuroticizma (grafik br. 9).

Grafik br. 9

Interakcija između Neuroticizma i Životnog stila

low žs = nisko izražen Životni stil, high žs = visoko izražen Životni stil

Interakcija između Verbalne agresivnosti i Životnog stila je značajna i negativnog smera. Model zadovoljava kriterijume značajnosti ($\chi^2 = 20.727$, $df = 3$, $p < .001$). Varijansa koju model objašnjava je između 9.8% i 13.1% (Cox & Snell $R^2 = .098$, Nagelkerke $R^2 = .131$).

Tabela br. 63

Glavni i interaktivni efekat Verbalne agresivnosti i Životnog stila

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
VERB. AGR.	.1086	.0454	5.7287	.0167*	1.1147
ŽIVOT. STIL	.2119	.1097	3.7326	.0534	1.2360
INTERAKCIJA	-.0733	.0271	7.3029	.0069**	7.3029
CONST.	.0869	.1522	1.0908	.5679	1.0908

VERB. AGR. = Verbalna agresivnost, ŽIVOT. STIL = Životni stil, CONST. = Konstanta, B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Verbalna agresivnost ostvaruje značajan prediktivni doprinos, dok se Životni stil drži pod kontrolom. Može se reći da sa porastom sklonosti ka verbalnoj agresiji raste prediktivna verovatnoća pripadnosti počiniocima krivičnog dela. Subdimenzija Životni stil ne ostvaruje značajan glavni prediktivni efekat dok se Verbalna agresivnost drži pod kontrolom (tabela br.

63). Relacija između Verbalne agresivnosti i prediktivne verovatnoće značajna je pri niskim i srednjim vrednostima Životnog stila (tabela br. 64).

Tabela br. 64

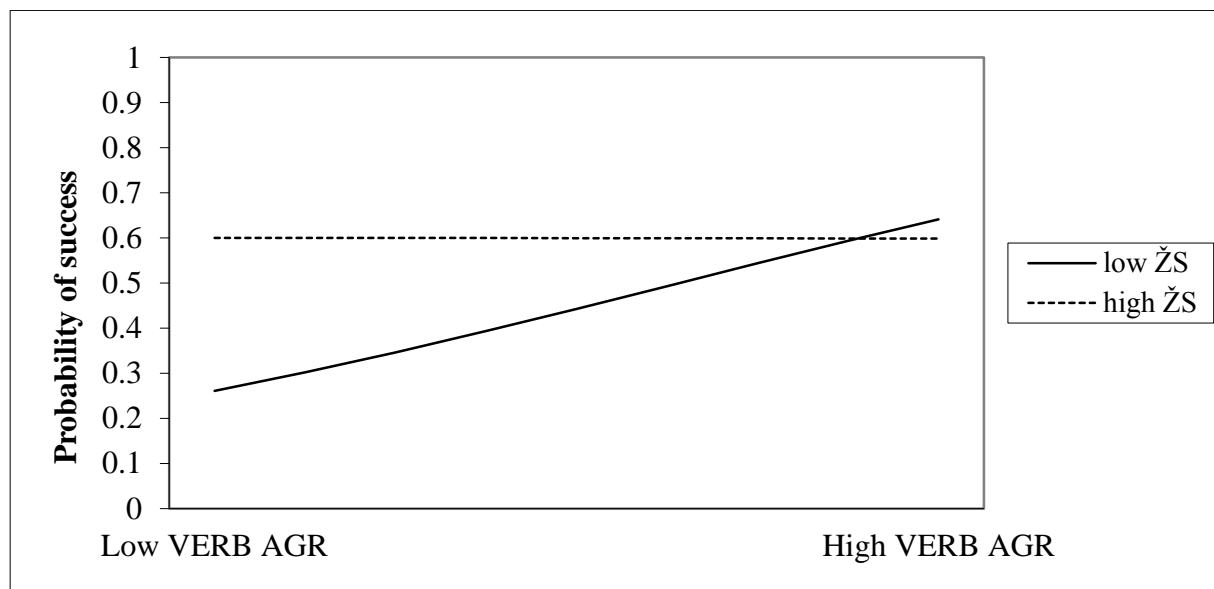
Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

<u>ŽIV. STIL Cent</u>	<u>B</u>	<u>Stand. greška</u>	<u>Wald</u>	<u>p</u>
-1.4950	.2118	.0642	11.552	.0007**
.0000	.1086	.0454	5.7287	.0167*
1.4950	-.0010	.0573	.0003	.9862

ŽIV. STIL Cent – Centrirana varijabla Životni stil, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Verbalna agresivnost značajno doprinosi povećanju verovatnoće izvršenja krivičnog dela nasilja ali samo kod osoba koje imaju nisko izražen Životni stil. Kod ovih ispitanika, što je neko više verbalno agresivan to je pod većim rizikom da počini violentno krivično delo. Kod osoba koje imaju visoko izraženu dimenziju Životnog stila, Verbalna agresivnost ne doprinosi značajno promeni verovatnoće predikcije, odnosno ove osobe su pod povišenim rizikom da počine krivično delo nezavisno od stepena izraženosti Verbalne agresivnosti. Drugačije rečeno, Verbalno agresivne osobe su pod jednako povišenim rizikom da počine krivično delo nasilja nezavisno od toga da li imaju visoko ili nisko izraženu dimenziju Životnog stila. Za razliku od njih, osobe koje su nisko verbalno agresivne imaju povećan rizik da počine krivično delo samo ako imaju visoko izraženu dimenziju Životnog stila. Ukoliko je ova dimenzija nisko izražena mala je verovatnoća da će osoba počinuti krivično delo nasilja (grafik br. 10).

Grafik br. 10

Interakcija između Verbalne agresivnosti i Životnog stila

low žs = nisko izražen Životni stil, high žs = visoko izražen Životni stil, Low VERB AGR = nisko izražena Verbalna agresivnost, High VERB AGR = visoko izražena Verbalna agresivnost

Model kojim se ispituje interakcija između Hostilnosti i Životnog stila je značajan ($\chi^2 = 21.056$, $df = 3$, $p < .001$). Varijansa koju model objašnjava je između 10% i 13.4% (Cox & Snell $R^2 = .100$, Nagelkerke $R^2 = .134$). Hostilnost ostvaruje značajan glavni efekat dok se varijabla Životni stil drži pod kontrolom. Kako raste stepen Hostilnosti raste i prediktivna verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Subdimenzija Životni stil ostvaruje značajan glavni efekat dok se Hostilnost drži pod kontrolom. Može se reći da kako raste stepen Hostilnosti raste i prediktivna verovatnoća pripadnosti grupi počinitelaca krivičnog dela. Međutim, interakcija ove dve varijable je negativnog smera (tabela br. 65).

Tabela br. 65

Glavni i interaktivni efekat Hostilnosti i Životnog stila

	B	Standardna greška	Wald	p	Količnik verovatnoće
HOSTILNOST	.0618	.0222	7.7475	.0054**	1.0637
ŽIVOT. STIL	.2234	.1071	4.3527	.0359*	1.2503
INTERAKCIJA	-.0357	.0166	4.6289	.0314*	.9649
CONST.	.0670	.1522	.1938	.6598	1.0693

ŽIVOT. STIL = Životni stil, CONST. = Konstanta, B = Beta koeficijent, * $p < .05$, ** $p < .01$

Relacija između Hostilnosti i prediktivne verovatnoće značajna je samo kada je Životni stil nisko ili srednje izražen (tabela br. 66).

Tabela br. 66

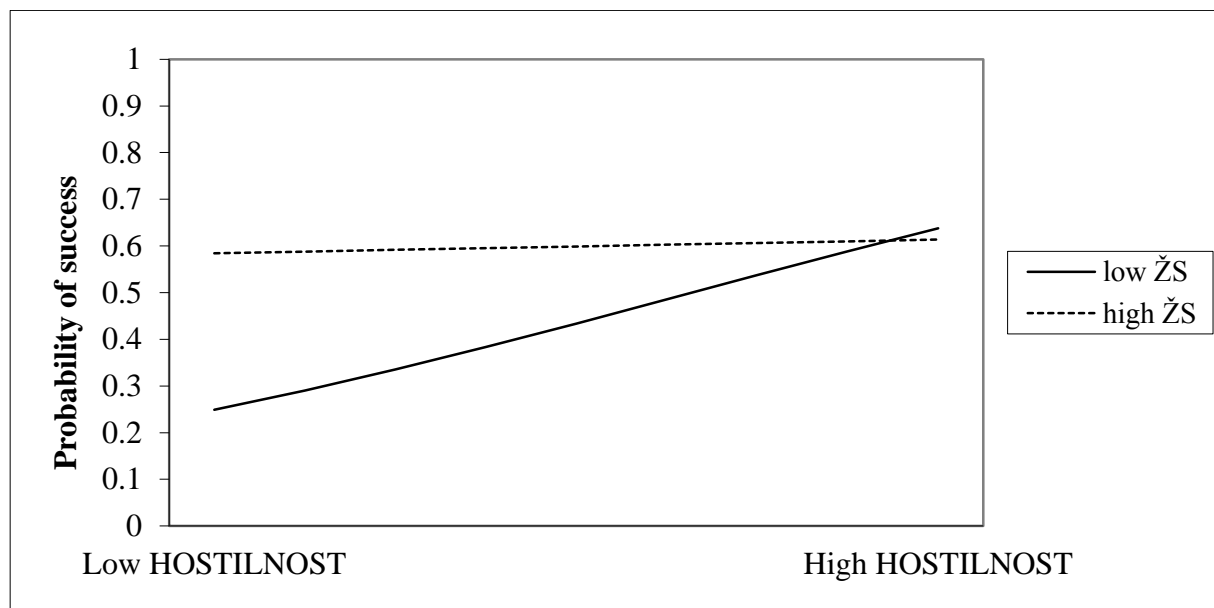
Značajnost relacije između prediktora i kriterijske varijable na različitim nivoima moderatora

<u>ŽIV. STIL Cent</u>	<u>B</u>	<u>Stand. greška</u>	<u>Wald</u>	<u>p</u>
-1.4979	.1153	.0328	12.354	.0004**
.0000	.0618	.0222	7.7475	.0183*
1.4979	.0082	.0339	.0592	.8078

ŽIV. STIL Cent – Centrirana varijabla Životni stil, podeljena u tri grupe (niska, visoka, srednja vrednost), B = Beta koeficijent, * p < .05, ** p < .01

Na osnovu grafičkog prikaza (grafik br. 11) ove interakcije može se reći da se prediktivni doprinos Hostilnosti, bez obzira na stepen izraženosti, ne menja u situaciji kada je Životni stil visoko izražen. Međutim prediktivni doprinos Hostilnosti raste u slučajevima kada je Životni stil nisko izražen. Kod onih ispitanika koji postižu niske skorove na subdimenziji Životni stil, a sa porastom Hostilnosti raste i verovatnoća pripadnosti grupi počinitelja krivičnog dela. Sa druge strane, osobe koje imaju povišenu vrednost na dimenziji Životni stil su pod povećanim rizikom da počine krivično delo sa nasiljem nezavisno od stepena Hostilnosti. Drugačije rečeno, osobe koje imaju visok nivo Hostilnosti su pod povećanim rizikom da počine krivično delo nezavisno od nivoa dimenzije Životni stil. Osobe koje imaju niske vrednosti Hostilnosti su pod povećanim rizikom da počine krivično delo samo ako imaju visoko izraženu dimenziju Životni stil. Ukoliko imaju nizak stepen izraženosti Životnog stila, mala je verovatnoća da će nisko hostile osobe počiniti krivično delo sa nasiljem.

Grafik br. 11

Interakcija između Hostilnosti i Životnog stila

low žs = nisko izražen Životni stil, high žs = visoko izražen Životni stil

9. DISKUSIJA

Ekstremni vidovi ispoljavanja agresije u vidu violentnih krivičnih dela, su univerzalni fenomeni, prepoznati u svim društvima i kulturama. Iako se radi o relativno nefrekventnim događajima, trend nasilničkog ponašanja raste, što pojačava pritisak na naučno-istraživačku delatnost čiji je zadatak da obezbedi bolje razumevanje porekla ljudske agresivnosti i mogućnost preveniranja agresivnih ekscesa.

Pregledom relevantne literature, uprkos nepostojanju jedinstvene definicije agresivnosti, uočava se veliki broj prediktora agresivnog ponašanja koji su derivirani iz različitih teorijskih paradigmi. Izolovano izučavanje faktora agresivnosti i kontradiktornost rezultata istraživanja rezultiralo je samo parcijalnim objašnjenjima fenomena agresivnosti. Ispitivanje interakcije između različitih prediktora agresivnog ponašanja predstavlja način prevazilaženja navedenih nedostataka. Kao teorijski okvir za razumevanje kompleksnosti i multidimenzionalnosti agresivnog ponašanja poslužio nam je Opšti model agresivnosti Andersona i Bushmana (2002) koji integriše biološke, situacione, personološke, kognitivne i afektivne faktore. Ovaj dinamičan, socio-kognitivni model podrazumeva različite modalitete interakcija između faktora.

Rukovođeni pretpostavkama Opšteg modela agresivnosti o kompleksnim relacijama širokog spektra faktora koji doprinose i objašnjavaju agresivno ponašanje, koncipirali smo i sprovedi istraživanje sa osnovnim ciljem utvrđivanja značajnih prediktora agresivnog ponašanja, sa posebnim akcentom na rasvetljavanje međusobnih odnosa između registrovanih prediktora. Zanimalo nas je kakav je glavni, a kakav interaktivan doprinos prediktora, kao i da li se grupa počinitelja krivičnog dela od opšte populacije razlikuje u odnosu na pretpostavljene prediktore.

9. 1. Utvrđivanje razlika na osnovu pretpostavljenih faktora agresivnosti

Eysenck-ova teorija ličnosti poslužila je mnogim istraživačima na polju kriminogenog ponašanja kao okvir za razumevanje dispozicionih faktora za izvršenje krivičnog dela. Eysenck je smatrao da osobe koje ispoljavaju antisocijalno i kriminogeno ponašanje imaju u većoj meri

izražene dimenzije Neuroticizma, Ekstraverzije i Psihoticizma. Rezultati istraživanja koja su imala za cilj proveru Eysenck-ove hipoteze kao i rezultati studija koje su komparirale zatvorenike i opštu populaciju u odnosu na Eysenck-ove dimenzije ličnosti nisu jednoznačni, a veći je broj onih istraživanja koja nisu u potpunosti podržala Eysenck-ove pretpostavke. Ovo se najpre odnosi na dimenziju Ekstraverzije. U nekoliko meta-analitičkih studija povezanost ove dimenzije sa kriterijskim ponašanjem je ili izostala ili je bila slaba (Cale, 2006), dok je u studiji Milera i Lajnama (2002) povezanost između Ekstraverzije i antisocijalnog ponašanja bila veća u istraživanjima gde je ovo ponašanje mereno samoprocenom u odnosu na istraživanja gde su korišćene kriterijske grupe. Nalazi vezani za Neuroticizam, takođe, ne podržavaju nedvosmisleno Eysenck-ovu pretpostavku, iako je veći broj istraživanja koji potvrđuju povezanost Neuroticizma i antisocijalnog ponašanja, pri čemu je ova veza snažnija kod osoba ženskog pola (Cale, 2006). Što se tiče Psihoticizma, počinioci krivičnog dela postizali su više skorove na ovoj dimenziji u poređenju sa opštom populacijom (Rahman, 1992; Gomà, 1995; Rebollo, Herrero and Colom, 2000). Rezultati našeg istraživanja potvrđuju Eysenck-ove pretpostavke o višem stepenu izraženosti sve tri dimenzije u odnosu na kontrolnu grupu. Dakle, počinioci violentnog krivičnog dela, generalno, u većoj meri, karakteriše, traganje za uzbuđenjem, emocionalna nestabilnost, snižena sposobnost preladavanja stresnih situacija, manjak upornosti, rigidnost, senzitivnost, uvredljivost, impulsivnost, sklonost ka preuzimanju rizika, neempatičnost, agresivnosti slabo poštovanje socijalnih normi.

Agresivnost, kao crta ličnosti, nesumnjivo je povezana sa agresivnim ponašanjem (Bushman, 1995; Buss and Perry, 1992; Giancola, 2002) što je potvrđeno i rezultatima našeg istraživanja. Iako je, u ovom slučaju, agresivnost merena samoprocenom, kada se očekuje značajan uticaj tendencije ka davanju socijalno-poželjnih odgovora, uočava se izraženija sklonost ka fizičkom i verbalnom ispoljavanju agresivnosti u grupi počinilaca krivičnog dela. Takođe, razlika u korist kriterijske grupe postoji i kada se posmatraju afektivna i kognitivna dimenzija agresivnosti. Istraživanja pokazuju da počinioci violentnog krivičnog dela imaju viši stepen izraženosti subskale koja se odnosi na sklonost ka fizičkoj agresiji u poređenju sa počiniocima nenasilnog krivičnog dela i u poređenju sa studentskom populacijom (Smith and Waterman, 2004). Buss i Perry (1992) su pokazali da postoji značajna korelacija između samoprocenjene agresivnosti i procene koja je izvršena od strane drugih, kao što su vršnjaci.

Uprkos brojnim kontraverzama vezanim za pojam psihopatije, sve je više istraživanja koja podvlače značaj ovog konstrukta u rasvetljavanju kriminogenog ponašanja. Malo je psiholoških pojmova kao što je psihopatija koji istovremeno izaziva fascinaciju i pogrešno razumevanje. Za široku javnost pojam psihopatije, još uvek je nerazumljiv, reflektuje kombinaciju koja obuhvata dečki strah od “monstruma”, fascinaciju ljudskim zlom, zavist prema onim osobama koje su u životu neopterećene duševnom patnjom i osećanjem krivice i nesigurnosti (Edens, 2006). Čak i u naučnim krugovima postoji visok stepen neslaganja o tome šta psihopatije jeste, a šta nije. U svakom slučaju, psihopatija se ne bi smela izjednačavati sa nasiljem, čemu svedoči podatak da mnogi pojedinci sa izraženim psihopatskim karakteristikama u svojoj istoriji nemaju akte nasilja (Lilienfeld, 1994). Međutim, postoje istraživanja koja pokazuju da je prisustvo psihopatskih crta povezano sa sklonošću ka agresivnim krivičnim delima. Hare i Jutai (1983) su pronašli da počinioci krivičnih dela sa izraženom psihopatijom dva puta češće izvršavaju violentna krivična dela u odnosu na prestupnike ne-psihopate. Porter, Birt i Boer (2001) su na velikom uzorku prestupnika ustanovili da oni sa psihopatskim crtama u proseku počine 7,32 violentna krivična dela u poređenju sa ne-psihopatama koji u proseku izvrše 4,52 ovakva dela. Može se reći da relativno visok stepen nasilja kod psihopata predstavlja obrazac koji je karakterističan za njihovu kriminogenu karijeru (Porter, et al. 2001). Rezultati našeg istraživanja, takođe, svedoče o povezanosti psihopatije i izvršenja krivičnog dela nasilja. Sve subdimenzije Psihopatije, sem Psihopatskog afekta (čija skala ne zadovoljava sve metrijske karakteristike) su značajno više izražene kod počinitelja violentnog krivičnog dela u odnosu na kontrolnu grupu, pa se može reći da ih karakteriše lošija kontrola agresivnosti, sklonost ka ispoljavanju agresije u fizičkoj formi, beskrupuloznost, manipulativnost, izraženija potreba za stimulacijom, neodgovornost, sklonost ka zloupotrebi psihoaktivnih supstanci (u kontekstu životnog stila), kao i sklonost ka kriminogenom ponašanju.

Kada razmatramo odnos između samopoštovanja i agresivnog ponašanja, razlikujemo dve perspektive. Prema tradicionalnom, snažno ukorenjenom gledištu, nisko samopoštovanje uzrokuje nasilje (Staub, 1989; Kirschner, 1992) za razliku od novijih shvatanja koja ističu povezanost visokog stepena samopoštovanja i agresivnog ponašanja (Baumeister, Smart and Boden, 1996). U našem istraživanju ne postoji razlika u visini samopoštovanja između počinitelja krivičnog dela i kontrolne grupe, pri čemu je samopoštovanje nešto ispod proseka u odnosu na norme koje se odnose na našu populaciju.

Pojavom socio-kognitivnih teorija agresivnosti kognitivni faktori i faktori emocionalne (samo)regulacije, ne samo da su u fokusu interesovanja, nego i dobijaju na značaju, u smislu da im se pripisuje odgovornost za stabilno funkcionisanje tokom vremena i kroz različite situacije. U kontekstu Opšteg modela agresivnosti, može se reći da su kognicije, afekat, atribuiranje situacije, emocionalno uzbuđenje i emocionalna regulacija povezani sa agresivnim ponašanjem, pri čemu autori modela postuliraju da ovi faktori „vode“ potencijalnom agresivnom ishodu. Kao što je i očekivano, rezultati našeg istraživanja pokazuju, da su agresivne misli u većoj meri prisutne u grupi počinitelaca krivičnog dela, da se javljaju češće i da su u većoj meri usmerene na istu „metu“. O značaju povezanosti agresivnih misli i izvršenja violentnog krivičnog dela svedoče brojna istraživanja, uz napomenu da se veći broj njih odnosi na seksualno nasilje (Deu and Edelman, 1997; Nagtegaal, 2008). U pogledu korišćenja strategija kontrole misli može se reći da počinioci krivičnog dela u podjednako meri koriste adaptivne strategije kao što je distrakcija, ali i manje efikasne strategije kao što su zabrinutost i kašnjanje koje ne dovode do smanjenja agresivnih misli. Takođe, značajno ređe koriste reprocenjivanje, kao jednu od visoko adaptivnih strategija. Slični rezultati dobijeni su u studiji koju je sprovela Nagtegaal (2008) ispitujući razlike između kriminogene i opšte populacije. Specifičnom kognitivnom stilu doprinosi i podatak o tome da se kriminogena populacija u većoj meri služi iracionalnim uverenjima, odnosno negativnim evaluacijama sebe i drugih, a koja mogu biti povezana sa agresivnim ponašanjem (Ellis, 1987). U našem istraživanju počinioci krivičnih dela u većoj meri pribegavaju iracionalnim uverenjima koje odlikuje disfunkcionalnost, maladaptivnost i apragmatičnost, kao što su apsolutistički zahtevi u odnosu na okolinu, niska tolerancija na poteškoće i životne događaje kao i sklonost ka obezvređivanju drugih. U cilju modifikovanja emocionalnog odgovora, počinioci krivičnih dela, u poređenju sa kontrolnom grupom, češće koriste supresiju kao strategiju emocionalne regulacije. Slične rezultate dobili su Norstrom i Pape (2010) prema kojima postoji pozitivna povezanost između supresije besa i agresivnog ponašanja. U osnovi povezanosti supresije i agresivnog ponašanja su pojačavanje negativnog afekta, redukovanje inhibicije ispoljavanja agresije, kompromitovanje procesa donošenja odluka, porast fiziološke pobuđenosti i ometanje razrešavanja komplikovanih situacija (Robertson, Daffernm and Bucks, 2012).

Socio-demografski faktori, pre svega shvaćeni kao kontekstualni uticaji koji doprinose povećanju ili smanjenju rizika za izvršenje krivičnog dela nasilja, takođe, predstavljaju

karakteristike na osnovu kojih je moguće razlikovati počinioce krivičnog dela nasilja od osoba koje tokom svoje istorije nisu izvršile ovakvo krivično delo. Uzimajući u obzir specifične razlike između polova po pitanju obrazaca ispoljavanja agresije (Stefensmeier and Allan, 1996), kao i specifičnosti koje se odnose na ispoljavanje agresivnosti kod osoba sa mentalnim poremećajima (Peterson, Skeem, Kennealy, Bray and Zvonkovic, 2014), u našem istraživanju ove varijable su dobile status kontrolnih varijabli. Naime, istraživanja pokazuju da se kod žena, u poređenju sa muškim polom, evidentira manja stopa izvršenja težih krivičnih dela (Farr, 2000). Razlike između polova po pitanju agresivnog ponašanja vidljive su još tokom formativnog perioda. Istraživanja pokazuju da su dečaci na predškolskom uzrastu skloniji fizičkoj agresiji u odnosu na devojčice (Loeber and Hay, 1997), dok su u proseku izjednačeni kada su u pitanju verbalna ili indirektna agresija (Crick and Grotpeter, 1995). Tokom odrastanja razlike između polova, naročito po pitanju ispoljavanja fizičke agresije i nasilja, sve više rastu, što nikako ne znači da žene nisu sklone ispoljavanju fizičke agresije. Iako su prema dostupnim podacima za violentna krivična dela u najvećoj meri odgovorni muškarci, u poslednje vreme primećen je trend porasta nasilja izvršenog od strane žena (Steffensmeir and Schwartz, 2004). Specifičnosti nasilja koje su izvršile žene često se smešta u kontekst viktimizacije od strane partnera, a motivacija za nasiljem je često odgovor na probleme u partnerskoj relaciji, čemu svedoči podatak da u 80% izvršenih ubistava od strane žena predstavlja ubistvo partnera, naročito nakon dugogodšnjeg perioda zlostavljanja. Što se tiče relacije između mentalnih poremećaja i krivičnog dela povezanog sa agresijom, pre svega je neophodno istaći da osobe koje pate od poremećaja imaju mali udeo u proporciji u odnosu na ukupna violentna krivična dela i da nisu svi mentalni poremećaji povezani sa agresivnim ponašanjem. U najvećem broju slučajeva, postoji povezanost između težih mentalnih poremećaja i violentnog krivičnog dela (Hodgins, 1992; Hodgins, Mednick, Brennan, Schulsinger and Engberg, 1996; Taylor and Gunn, 1999). Među brojnim istraživačima postoji uvreženo mišljenje da se agresivnost kod ovih osoba uglavnom može objasniti kliničkim karakteristikama, što implicira direktnu vezu između poremećaja i nasilja (Monahan, 1992; Link, Monahan, Stueve and Cullen, 1999). Sa druge strane, postoje podaci o tome da nasilje počinjeno od strane psihijatrijskog pacijenta ne mora biti direktna posledica mentalnog poremećaja, odnosno, kod težih psihijatrijskih poremećaja, eventualno se može govoriti o povezanosti akutne faze poremećaja i povećanog rizika od agresivnog ponašanja (Nielsen, Westmore, Large and Hayes, 2007). U poslednje vreme, istraživači zastupaju novi

pristup, a čija suština je u razlikovanju dve grupe – jedne (manje) kojoj pripadaju počinioci krivičnih dela čiji simptomi su u direktnoj vezi sa delom i druge (veće) u kojoj simptomi mentalnog poremećaja nisu direktno povezani sa izvršenim krivičnim delom (Peterson, Skeem, Hart, Vidal and Keith, 2010). U cilju izbegavanja potencijalnog uticaja navedenih specifičnosti, odlučili smo se da u uzorak uvrstimo samo muški pol, a da ispitanici budu ujednačeni po pitanju prisustva psihijatrijske dijagnoze.

U odnosu na ostale sociodemografske varijable, počinioci violentnog krivičnog dela su nižeg obrazovnog statusa i značajno manji broj je zaposlen, dok se u odnosu na bračno stanje ne razlikuju u odnosu na kontrolnu grupu. Iz rezultata brojnih istraživanja proističe da su one osobe koje imaju niži edukativni nivo sklonije delinkventnom ponašanju (Machin, Marie and Vujić, 2010; Sabates, 2008; Sabates and Feinstein, 2008), odnosno da je među počiniocima krivičnih dela više onih sa nižim obrazovnim nivoom u odnosu na nekriminogenu grupu (Grogger, 1998). Postoje različita objašnjenja o povezanosti obrazovanja i delinkventnog ponašanja. Prvo, obrazovanje omogućava usvajanje veština i znanja, čime se smanjuje šansa za kriminalne aktivnosti (Machin, 2010). Drugo, vreme provedeno u procesu formalne edukacije je veoma važno naročito u kontekstu adolescentnog životnog perioda, u smislu ograničavanja vremena potrebnog za učešće u kriminogenim aktivnostima (Hansen, 2003). Empirijski utvrđena slaba povezanost između nezaposlenosti i krivičnih dela nasilja (Almen and Nordin, 2011; Grönqvist, 2011; Rege, Skardhamar, Telle and Votruba, 2009) objašnjava se činjenicom da su krivična dela nasilja ređe motivisana ekonomskim ciljevima (Levitt, 2004). Međutim, postoje objašnjenja koja se fokusiraju na bes, frustraciju i nezadovoljstvo usled nezaposlenosti, a kao razlog ovoj slaboj povezanosti može biti neadekvatno merenje frustracije i nezadovoljstva, u smislu da su se ovi konstrukti merili dihotomno, isključivo kroz (ne)zaposlenost (Almen and Nordin, 2011). Očekivanje da će se počinioci krivičnog dela nasilja od kontrolne grupe razlikovati po pitanju bračnog statusa, u smislu da će značajno veći broj biti neoženjen, proisteklo je iz rezultata brojnih studija (Blokland and Nieuwbeerta, 2005; Maume, Ousey and Beaver, 2005). Iako u ovom istraživanju nije registrovana statistički značajna razlika između grupa u odnosu na bračni status, skoro polovina počinilaca krivičnog dela nije u braku. Prema Sampson-u and Laub-u, (1993) određeni događaji tokom odraslog doba, kao što je brak, odnosno kvalitet bračne zajednice, “odvraća” osobu od kriminalnih aktivnosti, dok Warr smatra da osoba koja je u braku ima limitirano vreme i mogućnosti za kriminogene aktivnosti (Warr, 1998).

Takođe, kao što je i očekivano, počinioci krivičnih dela češće su bili fizički zlostavljani u formativnom periodu, najčešće od strane oca, a što se uklapa u rezultate drugih istraživanja (Maxfield and Widom, 1996; Widom, 1989). U odnosu na upotrebu alkohola roditelja, počinioci krivičnih dela se izdvajaju po pitanju češćeg opijanja od strane oca, dok je konzumiranje alkohola od strane majke podjednako nisko frekventno u obe grupe. Roditeljski alkoholizam, u ovom slučaju svakodnevno opijanje oca u formativnom periodu, može na dva načina doprineti kasnijem delinkventnom ponašanju. Prvo, kod roditelja koji imaju problema sa alkoholom postoji veća verovatnoća da će zlostavljati i zanemarivati dete (Mazerolle and Maahas, 2003), a što prema teoretičarima učenja predstavlja osnov za usvajanje agresivnih obrazaca ponašanja. Kao drugo, može doprineti nedoslednosti u sprovođenju vaspitnih mera, nedostatku mehanizama disciplinovanja i manjem nadzoru nad decom, a što je povezano sa prevencijom delinkventnog ponašanja (Laub and Sampson 1988). Iako su u ovom istraživanju ispitanici ujednačeni po pitanju poremećaja vezanih za upotrebu alkohola i psihoaktivnih supstanci, češće opijanje i češća upotreba psihoaktivnih supstanci su karakteristike po kojima se grupa počinitelaca krivičnih dela razlikuje od onih koji nikada nisu počinili krivično delo, a što svedoči o specifičnom životnom stilu počinitelaca krivičnog dela nasilja. Skoro polovina izvršioaca krivičnih dela u ovom istraživanju bila je pod uticajem alkohola i/ili psihoaktivnih supstanci u vreme izvršenja dela. Ovakvi nalazi su u skladu sa podacima iz literature (Payne and Gaffney, 2012; Stevens, Trace and Bewley-Taylor, 2005). O povezanosti upotrebe alkohola (Bushman and Cooper, 1990; Fergusson, Lynskey and Horwood, 1996; Richardson and Budd, 2003; Room and Rossow, 2001) i psihoaktivnih supstanci (Parker and Auerhahn, 1998) sa nasiljem svedoče brojne studije. Odnos između alkohola i agresivnosti je kompleksan i multifaktorijalno uslovljen. Graham, Wells i West (1997) su sastavili listu koja sadrži više od 50 različitih načina na koji je upotreba alkohola povezana sa agresijom, uključujući i psihofarmakološke efekte, personalne karakteristike koje predstavljaju predispoziciju za intenzivno pijenje i agresivno ponašanje, kontekst pijenja u kome postoji veća verovatnoća agresivnog reagovanja na provokaciju itd. Što se tiče upotrebe psihoaktivnih supstanci, konkretno opijata, postoje kontradiktornosti u rezultatima istraživanja koja se odnose na povezanost između opijata i agresivnosti. Postoje istraživanja koja pokazuju da upotreba opijata privremeno redukuje stepen agresivnosti (Espert, Navarro, Salvador and Simon, 1993; Haney and Miczek, 1989), za razliku od istraživanja u laboratorijskim uslovima koja pokazuju da pod dejstvom opijata dolazi do povećanja agresivnosti, uz napomenu da ovaj nalaz

treba prihvatiti sa izvesnim ograničanjem. Naime, rezultati pokazuju da je ispoljavanje agresije u većoj meri povezano sa karakteristikama ličnosti nego sa apliciranim opijatskim derivatima. Sa druge strane, može se reći da postoji tipičan obrazac ponašanja koji se ogleda u agresivnim ispadima, do nivoa izvršenja violentnog krivičnog dela, u situacijama apstinencijalne krize, odnosno žudnje za drogom.

9. 2. Predikcija agresivnog ponašanja – glavni efekti prediktora

Na osnovu rezultata i prethodih razmatranja može se zaključiti da se grupa počinitelja violentnog krivičnog dela razlikuje od osoba koje u svojoj istoriji nemaju izvršeno krivično delo u odnosu na različite faktore koji su u literaturi već označeni kao prediktori agresivnog ponašanja, iako su u većini ovih istraživanja rezultati dobijeni deskriptivnom metodom ili metodom utvrđivanja razlika. Međutim, kada se ovim faktorima dodeli status prediktorskih varijabli, to zahteva upotrebu nekog od statističkih modela predikcije. Važno je istaći da prediktori nisu uzročnici agresivnog ponašanja, već se jedino može govoriti o manjoj ili većoj verovatnoći ishoda, odnosno agresivnog ispoljavanja. Predikcija nasilja, generalno posmatrano, ne postiže značajan uspeh. Ralozi mogu biti sledeći: ili se istraživači fokusiraju na potpuno različite populacije (psihijatrijski pacijenti, zatvorenici, normalna populacija) ili ne postoji potpuno slaganje o tome šta je kriterijum predikcije (lišenje slobode, pravosnažna presuda, prestanak uslovne kazne, priznanje) ili vremenski okvir u kome se odvija praćenje varira od nekoliko dana do nekoliko godina (Bakker, O'Malley and Riley, 1988). Uprkos ovim ograničenjima, kao što je već istaknuto, registrovani su brojni prediktori agresivnog ponašanja, a rezultati našeg istraživanja mogu doprineti odgovoru na pitanje koje su to individualne karakteristike koje povećavaju verovatnoću izvršenja krivičnog dela povezanog sa agresijom.

Iako se počinioci krivičnih dela mogu razlikovati od osoba koje nisu počinile takvo delo u odnosu na personološko-dispozicione, kognitivno-emocionalne i socio-demografske faktore, potpuno drugačija slika se dobija kada se ovi brojni faktori razmatraju kroz prizmu multivarijantnog modela predikcije koji daje odgovore na sledeća pitanja: koliko dobro skup promenljivih može da predvidi određeni ishod i koja promenljiva u skupu je najbolji prediktor ishoda, odnosno koja ostvaruje glavni prediktivni efekat, ali tako da se ukloni (drži pod kontrolom) uticaj drugih promenljivih u modelu.

Prema rezultatima našeg istraživanja samo mali broj faktora ostvaruje glavni prediktivni doprinos, dok se ostale varijable u modelu drže pod kontrolom. Naime, u odnosu na prediktivnu moć Eysenck-ovih dimenzija, samo Ekstraverzija i Neuroticizam ostvaruju značajan prediktivni doprinos izvršenju agresivnog krivičnog dela, za razliku od Psihoticizma. Ovaj nalaz je neobičan jer prema navodima iz literature upravo Psihoticizam predstavlja stabilan i dosledan prediktivni faktor agresivnog i antisocijalnog ponašanja (Romero, Luengo and Sobral, 2001). Kada se u model, postepeno, uvedu dimenzije Psihopatije, Agresivnosti i Samopoštovanja, jedine varijable iz grupe personološko-dispozicionih koje ostvaruju glavni prediktivni doprinos su Ekstraverzija i Antisocijalno ponašanje. Ovakav rezultat implicira razmatranje interaktivnog efekta prediktora, o čemu će kasnije biti više reči. Dakle, one osobe koje karakteriše viši stepen otvorenosti, energičnosti, optimističnosti, sklonost ka avanturama, slaba kontrola emocija, impulsivnost, nepoštovanje zakona i sklonost ka kriminogenom ponašanju imaju veću verovatnoću da izvrše krivično delo nasilja. Slično je i sa kognitivno-emocionalnim i socio-demografskim faktorima kada se posmatraju u modelu predikcije - samo mali broj ostvaruje značajan glavni prediktivni doprinos. U grupi kognitivno-emocionalnih varijabli glavni efekat ostvaruju netolerancija na životne teškoće i događaje, sklonost ka obezvređivanju drugih, ređe korišćenje reprocenjivanja kao strategije kontrole neželjenih misli, kao i sklonost ka supresiji neprijatnih emocija, dok se iz grupe socio-demografskih varijabli izdvajaju obrazovni status, učestalost pijenja, upotreba psihoaktivnih supstanci i učestalost opijanja oca. Ukoliko se u model predikcije uvedu svi pretpostavljeni prediktori, rezultati pokazuju da struktura ličnosti ne zauzima značajno mesto u predikciji agresije, već samo sklonost ka antisocijalnom ponašanju i visoko samopoštovanje, da su se kao mehanizmi izdvojili supresija emocija, niža sklonost ka reprocenjivanju i netolerancija na životne teškoće, a iz kruga socio-demografskih varijabli samo niži stepen obrazovanja prediktuje pripadnost grupi izvršilaca krivičnog dela nasilja. Poredeći prediktorske modele po grupama varijabli, procenat objašnjene varijanse najniži je kada su u model uključeni personološko-dispozicioni prediktori, za razliku od modela koji obuhvata samo socio-demografske prediktore, kada procenat objašnjene varijanse dostiže do 50%. Relativno mali procenat objašnjene varijanse implicira da čak i veliki broj utvrđenih faktora (prediktora) agresivnosti, nije dovoljan, ne samo za predikciju već i za sveobuhvatno razumevanje fenomena agresivnosti.

9. 3. Predikcija agresivnog ponašanja – interaktivni efekat prediktora

Usled kompleksnosti ispitivanog problema i činjenice da relacije između fenomena najčešće nisu jednostavne, a u cilju rasvetljavanja odnosa između personoloških varijabli koje u prediktivnom modelu nisu ostvarile očekivan prediktivni efekat, zanimalo nas je da li postoje određeni uslovi pod kojim personološke varijable ostvaruju značajan prediktivni doprinos agresivnom ponašanju, odnosno da li njihov efekat zavisi od stepena izraženosti drugih faktora. Status moderator varijable u ovom istraživanju ima dimenzija Psihopatije, odnosno njene četiri subdimenzije – Antisocijalno ponašanje, Psihopatski afekat, Životni stil i Interpersonalni odnosi. Dobijeni rezultati ukazuju da sve četiri subdimenzije moderiraju relaciju između određenih personološko –dispozicionih varijabli i verovatnoće predikcije pripadnosti grupi izvršilaca krivičnog dela nasilja. Razmatrajući dobijene interakcije može se reći da Eysenck-ove dimenzije ličnosti, subdimenzije Agresivnosti (sem Besa) i Samopoštovanje ostvaruju prediktivni doprinos agresivnom ponašanju u zavisnosti od nivoa izraženosti navedenih subdimenzija Psihopatije. Tako, prediktivna moć Neuroticizma raste kod ispitanika koji imaju nisko izražen nivo antisocijalnog ponašanja, a blago pada u situacijama kada je ova karakteristika visoko izražena. Visok stepen Neuroticizma ima više značaja u predikciji agresivnosti kod onih ispitanika koji imaju nisko izražen Životni stil, odnosno koji su manje neodgovorni i koji nisu skloni zloupotrebi psihoaktivnih supstanci. Oni ispitanici koji imaju viši stepen Ekstraverzije imaju veću verovatnoću da će počiniti krivično delo ukoliko imaju visoko izraženu sklonost antisocijalnom ponašanju. Što se tiče Psihoticizma, koji u našem istraživanju ne ostvaruje glavni efekat, rezultati moderacije pokazuju da visok stepen Psihoticizma prediktuje agresivno ponašanje samo kod onih ispitanika koji imaju nisko izraženu sklonost ka antisocijalnom ponašanju i koje karakteriše impulsivnost, nerazmišljanje o posledicama, površan i labilan afekat, kao i nedostak krivice i kajanja (visok Psihopatski afekat). Slično je i kod ispitanika koji imaju izraženu sklonost ka ispoljavanju fizičke agresije, koji pod uslovom da imaju visoko izražen Psihopatski afekat i da ih karakteriše loša kontrola afektiviteta, beskrupuloznost i manipulativnost (Interpersonalni odnosi) imaju i veću verovatnoću da izvrše violentno krivično delo. Sklonost ka ispoljavanju agresivnosti u verbalnoj formi dobro prediktuje agresivno ponašanje ali samo kada se ne radi o osobama koje karakteriše izražena potreba za stimulacijom, neodgovornost, sklonost ka zloupotrebi alkohola i psihoaktivnih supstanci. Ispitanici koji

ispoljavaju Hostilnost u višem stepenu imaju veću verovatnoću da će pripasti grupi počinitelja krivičnog dela, ali samo ukoliko nisu skloni antisocijalnom ponašanju i ispoljavanju fizičke agresije (Antisocijalno ponašanje), kao i ukoliko nisu skloni zloupotrebi psihoaktivnih supstanci i ulasku u rizična ponašanja (Životni stil). Kod osoba sa visoko izraženim Samopouzdanjem postoji veća verovatnoća da će izvršiti violentno krivično delo ukoliko imaju visoko izraženu sklonost ka antisocijalnom ponašanju.

9. 4. Završna razmatranja

Kao što je već rečeno, brojne teorije iznedrile su veliki broj prediktora agresivnog ponašanja, koji su se mahom izučavali izolovano, nudeći samo parcijalna objašnjenja. Ovo istraživanje obuhvatilo je veliki broj prediktora, uključujući i ispitivanje njihove interakcije. Međutim, procenat varijanse koja je ovakvim modelom objašnjena je mala i otvara pitanje ne samo opravdanosti uključivanja velikog broja faktora u predikciju, već i pitanje značaja i uloge koju faktori ličnosti ostvaruju u generisanju agresivnog ponašanja. Iako je ovaj model obuhvatniji, on ipak ima izvesne nedostatke. Uključivanje velikog broja različitih prediktora, od kojih su neki dispozicioni, dok se neki odnose na mehanizme ispoljavanja agresivnosti, kao i mogućnost razmatranja interakcije između prediktora, implicira dinamičnost modela. Međutim, usled nedostatka situacionih i većeg broja kontekstualnih faktora, ovaj model karakteriše statičnost. Naime, ispitivanje koje se odvija popunjavanjem saomopisnih tehnika je limitirano jer se ne dobijaju odgovori na pitanja koja se tiču dinamike, stabilnosti, promenljivosti i trajanja psiholoških fenomena tokom vremena, a što je naročito značajno ako se ima u vidu da su procesi koji se odvijaju tokom socijalne interakcije veoma kompleksni i često uključuju širok dijapazon aktivnosti tokom vremena. Samo prikupljanjem informacija o tome šta neka osoba misli, radi i kako se oseća u konkretnoj situaciji može se razumeti dinamika fenomena koji je u fokusu interesovanja (Kashdan and McKnight, 2011). Procena verovatnoće da li će neko ispoljiti agresivno ponašanje, sa aspekta statističkog modela predikcije, kome pripada i ovo istraživanje, podrazumeva selektovanje faktora i mogućnost kombinovanja faktora. Međutim, za bolje razumevanje agresivnog čina, neophodan je i klinički pristup, baziran na principu studije slučaja, a koji, uprkos potencijalne subjektivnosti kliničara, podrazumeva prikupljanje šireg dijapazona

relevantnih podataka (uključujući situacione i kontekstualne), a ne isključivo podatke dobijene samoopisnim tehnikama.

U poređenju sa drugim modelima koji su se bavili predikcijom agresivnosti, ovaj model ima manju prediktivnu moć iako obuhvata mnogo veći broj prediktora. Postoji nekoliko mogućih objašnjenja ovakvog ishoda. Pre svega, problem nedostatka jedinstvene definicije agresivnosti reflektuje se i na merenje ovog fenomena. Poteškoće u definisanju mogu biti generisane time da se radi o visoko kontekstualnom i kulturološki relativno različitom fenomenu koji se ispoljava kroz heterogena ponašanja. U tom kontekstu se može shvatiti i ishod ovog istraživanja koji upućuje na to da agresivnost primarno nije dispozicioni fenomen, jer je samo mali procenat varijanse objašnjen faktorima ličnosti. Dalje, istraživanja i modeli koji su obuhvatali manji broj faktora nisu uzimali u obzir druge prediktore, odnosno u manjoj meri su korišćeni modeli predikcije već su se prediktorima proglašavali faktori izolovani deskriptivnim metodama i metodama utvrđivanja razlika. Takođe, kao razlog manje prediktivne moći može biti veličina uzorka i mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora korišćenjem samoopisnih tehnika. Pored navedenog, ovakvom tipu istraživanja čiji nacrt podrazumeva poređenje kontrolne i kriterijske grupe mogu se uputiti izvesne metodološke zamerke. Prvo, pošto kriterijsku grupu čine zatvorenici, zanemaruje se činjenica da su oni samo deo populacije koju karakteriše kriminogeno (u ovom slučaju agresivno ponašanje). Time se dovodi u pitanje procena osobina ličnosti. S jedne strane, postoji pretpostavka da se oni koji su uhapšeni razlikuju po strukturi ličnosti od onih koji uspešno izbegavaju procesuiranja. A sa druge strane, postoji uverenje da su skorovi na inventarima ličnosti modifikovani pod uticajem boravka u zatvorskoj ustanovi (Cale, 2006; Romero, Luengo i Sobral, 2001). Drugo, kontrolna grupa se sastoji od ispitanika protiv kojih nije vođen krivični sudski postupak, što svakako ne znači da u svojoj istoriji nisu imali delinkventno, odnosno violentno ponašanje. Neki autori smatraju da bi varijablu kriminaliteta bilo opravdano koncipirati kao kontinuiranu, a ne kao dihotomnu (Eysenck and Gudjonsson, 1989). Međutim, opravdanost ispitivanja delinkventnog agresivnog ponašanja pomoću kriterijskih grupa ogleda se tome što je pripadnost počiniocima krivičnog dela bihevioralni kriterijum, za razliku kada se merenje zavisne varijable (npr. nivo izraženosti agresivnosti ili sklonost ka agresivnom ponašanju) sprovodi isključivo tehnikama samoprocene.

Uzimajući u obzir navedena ograničenja, ovim istraživanjem potvrđuju se osnovne postavke Opšteg modela agresivnosti prema kojima u generisanju agresivnog ponašanja

učestvuju personološko-dispozicioni i socio-demografski faktori, kao stabilni faktori, kognitivni faktori koji se odnose na uverenja, stavove, atribucije, ali i složene kognitivne procese kao što je reprocenjivanje i faktori emocionalne regulacije. Ovo je od naročito značaja jer je mali broj istraživanja koja dovode u vezu osobine ličnosti i konstelaciju kognitivno-emocionalnih faktora u predikciji agresivnosti. Pridavanje važnosti emocionalnoj regulaciji i kognitivnim faktorima u razumevanju agresivnog ponašanja, pored istraživačkog ima i praktičan značaj. Naime, pošto su ovi faktori promenljivi, odnosno podložni korektivnim uticajima, rezultati našeg istraživanja o značajnom prediktorskom doprinosu kognitivno-emocionalnih faktora mogli bi se primeniti ukoncipiranju preventivnih programa, u procesu rehabilitacije i prevenciji recidiva kod počinitelaca krivičnih dela nasilja. Dobijeni podaci o značajnim interakcijama između prediktora doprinose rasvetljavanju okolnosti pod kojima dispozicioni faktori ostvaruju prediktivni efekat i prevazilaze simplifikovanje relacije između različitih prediktora i agresivnog ponašanja, uz pretpostavku da bi se uključivanjem kontekstualnih, situacionih i viktimoloških faktora u model predikcije omogućilo sveobuhvatnije i tačnije rasvetljavanje kompleksnog fenomena agresivnosti.

10. ZAKLJUČAK

Istraživanje koje smo sproveli odnosilo se na utvrđivanje značajnih prediktora agresivnog ponašanja, sa akcentom na njihovu međusobnu interakciju. Zaključke istraživanja rezimiraćemo kroz očekivanja iskazana hipotezama.

1. Naša prva pretpostavka odnosila se na to da počinioci krivičnog dela nasilja poseduju specifičnu strukturu ličnosti koja ih predisponira za agresivno ponašanje, u smislu da pokazuju veći stepen Ekstraverzije, Neuroticizma i Psihoticizma, više izraženu psihopatiju, povišenu sklonost ka agresivnom reagovanju i ekstremne vrednosti samopoštovanja. Rezultati našeg istraživanja u najvećoj meri potvrđuju ovu hipotezu. Grupu počinilaca krivičnog dela nasilja u odnosu na kontrolnu grupu karakteriše viši stepen Neuroticizma, Ekstraverzije, Psihoticizma, Psihopatije i Agresivnosti. Jedino se po pitanju stepena Samopoštovanja grupa počinilaca krivičnog dela ne razlikuje od kontrolne grupe.
2. Očekivanje da počinioci krivičnog dela nasilja potiču iz porodica sa većim stepenom roditeljskog alkoholizma, da su više bili izložene nasilju u formativnom periodu, da su postigli niži stepen obrazovanja, da ređe imaju stalno zaposlenje i da su ređe u braku je delimično potvrđena. Prema dobijenim rezultatima počinioci krivičnog dela potiču iz porodica sa većim stepenom alkoholizma (isključivo oca), u većoj meri su bili izloženi nasilju u formativnom periodu, imaju niži stepen obrazovanja i ređe imaju stalno zaposlenje, ali razlika nije evidentirana u odnosu na bračni status.
3. Očekivanje da počinioci violentnih krivičnih dela poseduju specifičan kognitivni stil koji je obeležen većim prisustvom agresivnih fantazija, neefikasnom kontrolom agresivnih i neprijatnih misli, većim prisustvom iracionalnih uverenja, kao i da pokazuju neadekvatnu emocionalnu regulaciju, u smislu da češće koriste supresiju kao strategiju emocionalne

regulacije je potvrđeno. Rezultati pokazuju da je kognitivni stil obeležen većim prisustvom agresivnih fantazija, neefikasnom kontrolom agresivnih i neprijatnih misli, kao i značajnijim prisustvom iracionalnih uverenja, kao što su netolerancija na životne probleme, obezvređivanje drugih i apsolutistički zahtevi. Na planu emocionalne regulacije značajno više se koriste supresijom kao neadekvatnom strategijom kontrole emocija.

4. Očekivanje da antisocijalno ponašanje, psihopatski afekat, interpersonalni odnosi i životni stil, kao dimenzije psihopatije, imaju ulogu moderatora je potvrđeno. Rezultati pokazuju da različit stepen izraženosti ovih subdimenzija predstavlja uslov pod kojim personološko-dispozicione varijable ostvaruju značajan prediktivni efekat.

11. REFERENCE

- Abramowitz, J., Tolin, D., Street, G. (2001). Paradoxical effects of thought suppression: A meta-analysis of controlled studies. *Clinical Psychology Review*, 21, 683–703.
- Ægisdóttir, S., White, M. J., Spengler, P. M., Maugherman, A. S., Anderson, L. A., Cook, R. S., Nichols, C. N., Lampropoulos, G. K., Walker, B. S., Cohen, G., Rush, J. D. (2006). The Meta-Analysis of Clinical Judgment Project: Fifty-Six Years of Accumulated Research on Clinical Versus Statistical Prediction. *The Counseling Psychologist*, 34 (3), 341-382.
- Aiken, L. S., West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park: Sage.
- Almén, D., Nordin, M. (2011). *Long term unemployment and violent crimes - using post-2000 data to reinvestigate the relationship between unemployment and crime*. Mimeo.
- Alterman, A. I., Bedrick, J., Cacciola, J. S., Rutherford, M. J., Searles, J. S., McKay, J. R., Cook, T. G. (1998). Personality pathology and drinking in young men at high and low familial risk for alcoholism. *Journal of Studies on Alcohol*, 59, 495–502.
- Anderson, C. A., Buckley, K. E., Carnagey, N. L. (2008). Creating Your Own Hostile Environment: A Laboratory Examination of Trait Aggressiveness and the Violence Escalation Cycle. *Society for Personality and Social Psychology*, 34 (4), 462-473.
- Anderson, C. A., Bushman, B.J. (2002). Human Aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51.

- Anderson, C. A., Carnagey, N. (2004). Violent evil and the general aggression model. In A. Miller (Ed.) *The Social Psychology of Good and Evil* (pp. 168-192). New York: Guilford Publications.
- Anderson, C. A., Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 772–90.
- Anderson, C. A., Krull, D. S., Weiner, B. (1996). Explanations: Processes and consequences. In E. Higgins and A. Kruglanski (Eds.) *Social Psychology: Handbook of basic principles* (pp. 271-296). New York: Guilford Press.
- Anderson, K. B., Anderson, C. A., Dill, K. E., Deuser, W. E. (1998). The interactive relations between trait hostility, pain, and aggressive thoughts. *Aggressive Behavior*, 24, 161–71.
- Anderson, M. C., Ochsner, K. N., Kuhl, B., Cooper, J., Robertson, E., Gabrielli, S. W., Glover, G. H., Gabrielli, J. D. E. (2004). Neural systems underlying the suppression of unwanted memories. *Science*, 303, 232-235.
- Andreau, J. M., Ramirez, J. M. (2003). A new tridimensional construct of aggression using structural equations modeling. In J. M. Ramirez (Ed.) *Human Aggression: A Multifaceted Phenomenon* (pp. 89-90). Madrid: Centreur.
- Andrews, D. A., Bonta, J. (1995). *LSI-R: The level of service inventory-revised user's manual*. Toronto: Multi-Health Systems, Inc.
- Appelbaum, P., Robbins, P., Roth, L. (1999). A dimensional approach to the assessment of delusions. *American Journal of Psychiatry*, 156, 1938-1943.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8, 291–322.

- Archer, J. (2009). The nature of human aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32, 202-208.
- Archer, J., Haigh, A. M.(1997). Beliefs about aggression among male and female prisoners. *Aggressive Behavior*, 23, 405-415.
- Argyle, M. (1983). *The psychology of interpersonal behaviour*. Harmondsworth, England: Penguin.
- Arroyo, J., Ortega, E. (2009). Personality disorders amongst inmates as a distorting factor in the prison social climate. *Revista Espanola de Sanidad Penit*, 11, 11-15.
- Bakker, L., O'Malley, J., Riley, D. (1988). *Storm Warning Statistical Models for Predicting Violence*. New Zealand: Psychological Service, Department of Corrections, New Zealand Publication.
- Bandura, A. (1965). Influence of Model's Reinforcement Contingencies on the Acquisition of Imitative Responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1 (6), 589-595.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundation of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Bandura, A. (1991) Social Cognitive Theory of Self-Regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248-287.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.

- Bandura, A., Ross, D., Ross, S. (1963). Imitation of Film-Mediated Aggressive Models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(1), 3-11.
- Barkow, J. (2006). *Missing the Revolution: Darwinism for Social Scientist*. New York: Oxford University Press.
- Barnard, M., Barlow, J. (2003). Discovering Parental Drug Dependence: Silence and Disclosure. *Children & Society*, 17, 45–56.
- Baron, R. A., Richardson, D. R. (1994). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Baron, R. M., Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Barratt, E.S. (1991). Measuring and predicting aggression within the context of a personality theory. *Journal of Neuropsychology*, 2, 535–539.
- Barratt, E. S., Felthous, A. R. (2003). Impulsive versus premeditated aggression: implications for mens rea decisions. *Behavioral Sciences and the Law*, 21, 619–630.
- Baumeister, R. F, Smart, L., Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5–33.
- Baumeister, R. F., Bushman, B. J., Campbell, W. K. (2002). Self-Esteem, Narcism and Aggression: Does Violence Result From Low Self-Esteem or From Threatened Egotism? *Current Directions in Psychological Science*, 9 (1), 26-29.
- Beck, A. T. (1999). *Prisoners of hate: The cognitive basis of anger, hostility and violence*. New York: HarperCollins.

- Beck, A. T., Freeman, A. (1990). *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. New York: Guilford Press and Associates.
- Beck-Sander, A., Birchwood, M., Chadwick, P. (1997). Acting on common hallucinations: A cognitive approach. *British Journal of Clinical Psychology*, 36, 139-148.
- Bellmore, A., D., Witkow, M. R., Graham, S. Juvonen, J. (2005). From beliefs to behavior: The mediating role of hostile response selection in predicting aggression. *Aggressive Behavior*, 31, 1-20.
- Belsley, D. A., Kuh, E., Welsch, R. E. (1980). *Regression Diagnostics: Identifying Influential Data and Sources of Collinearity*. New York: John Wiley and Sons.
- Bergman, J. (2010). Freud and Darwinism. *Journal of Creation*, 24 (2), 117-121.
- Berkowitz, L. (1988). Frustrations, Appraisals, and Aversively Stimulated Aggression. *Aggressive Behavior*, 14, 3-11.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, 106 (1), 59-73.
- Berkowitz, L. (1990). On the formation and regulation of anger and aggression: a cognitive-neoassociationistic analysis. *American Psychologist*, 45, 494-503.
- Berkowitz, L. (1993a). *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. New York:
- Berkowitz, L. (1993b). Pain and aggression: some findings and implications. *Motivation and Emotion*, 17, 277-293.
- Berkowitz, J. (2001). Testing density forecasts with applications to risk management. *Journal of Business and Economic Statistics*, 19, 465-474.

- Berman, A. (1978). Delinquency as a learning disability. *Science News*, 114, 180-181.
- Berman, M. E., Tracy, J. I., Coccaro, E. F. (1997). The serotonin hypothesis of aggression revisited. *Clinical Psychology Review*, 17, 651–665.
- Betancourt, H., Blair, I. (1992). A Cognition (Attribution) – Emotion Model of Violence In Conflict Situation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 343 – 350.
- Bettencourt, B.A., Miller, N. (1996). Gender differences in aggression as a function of provocation: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 119, 422-447.
- Bettencourt, B., A., Talley, A., Benjamin, A. J., Valentine, J. (2006). Personality and Aggressive Behavior Under Provoking and Neutral Conditions: A Meta-Analytic Review. *Psychological Bulletin*, 132 (5), 751–777.
- Biro, M., Smederevac, S., Novović, Z. (2008). Antisocial behavior – dimension or category(ies)? *Psihologija*, 41 (3), 275-293.
- Björqvist, K. (1994). Sex Differences in Physical, Verbal and Indirect Aggression: A Review of Recent Research. *Sex Roles*, 30 (3/4), 177-188.
- Björqvist, K., Österman, K., Lagerspetz, K. M. J. (1994). Sex Differences in Covert Aggression Among Adults. *Aggressive Behavior*, 20, 27-33.
- Blokland, A. A. J., Nieuwbeerta, P. (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. *Criminology*, 43, 1203–1240.
- Blonigen, D. M., Krueger, R. F. (2007). Personality and Violence: The Unifying role of Structural Models of Personality. In D. Flannery, A. Vaysonyi and I. Valdman (Eds.) *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. New York: Cambridge University Press.

- Boer, D. P., Hart, S. D., Kropp, P. R., Webster, C. D. (1997). *Manual for the Sexual Violence Risk 20: Professional guidelines for assessing risk of sexual violence*. Vancouver, B.C.: The Mental Health, Law, and Policy Institute.
- Bolton, N. J., Tapanainen, J., Koivisto, M., Vihko, R. (1989). Circulating sex hormone-binding globulin and testosterone in newborns and infants. *Clinical Endocrinology*, 31, 201-207.
- Brekke, J. S., Prindle, C., Bae, S.W., Long, J. D. (2001). Risks for individuals with schizophrenia who are living in the community. *Psychiatric Services*, 52, 1358-1366.
- Brennan, I., Moore, S. C., Shepherd, J. P. (2010). Risk factors for violent victimization and injury from Six years of the british crime survey. *International Review of Victimology*, 17 (2), 209–229.
- Brondolo, E., DiGiuseppe, R., Tafrate, R. C. (1997). Exposure-based treatment for anger problems: Focus on the feeling. *Cognitive and Behavioral Practice*, 4, 75-98.
- Brownfield, D., Sorenson, A. M. (1994). Sibship size and sibling delinquency. *Deviant Behavior*, 15, 45–61.
- Brunner, H. G., Nelen, M., Breakefield, X. O., Ropers, H. H. (1993). Abnormal behavior associated with a point mutation in the structural gene for monoamine oxidase A. *Science*, 262 (5133), 578-580.
- Buchanan, A., Reed, A., Wessely, S., Garety, P., Taylor, P., Grubin, D., Dunn, G. (1993). Acting on delusions, II: the phenomenological correlates of acting on delusions. *British Journal of Psychiatry*, 163, 77–81.
- Buckholtz, J. W., Meyer-Lindenberg, A. (2008). MAOA and the neurogenetic architecture of human aggression. *Trends in Neuroscience*, 31(3), 120-129.

- Buehler, C., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 6, 233-247.
- Burkhardt, R.W. (2008). *Dilemmas in the Constitution of and Exportation of Ethological Facts Working Papers on The Nature of Evidence: How Well Do 'Facts' Travel?* London: Department of Economic History, London School of Economics.
- Bursac, Z., Gauss, C. H., Williams, D. K., Hosmer, D. W. (2008). Purposeful selection of variables in logistic regression. *Source Code for Biology and Medicine*, 3, 17-24.
- Bushman, B. J. (1995). Moderating role of trait aggressiveness in the effects of violent media on aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 950–960.
- Busman, B. J. (1996). Individual Differences in the Extent and Development of Aggressive Cognitive-Associative Networks. *Personality and Social Psychology*, 22 (8), 811-819.
- Bushman, B. J. (1998). Priming effects of violent media on the accessibility of aggressive constructs in memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 537–545.
- Bushman, B. J. (2002). Does Venting Anger Feed or Extinguish the Flame? Catharsis, Rumination, Distraction, Anger, and Aggressive Responding. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (6), 724-731.
- Bushman, B. J., Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy?. *Psychological Review*, 108, 273–279.
- Bushman, B. J., Bartholow, B. D. (2010). Aggression. In R. F. Baumeister and E. J. Finkel (Eds.) *Advanced social psychology: The state of the science* (303-340). New York: Oxford University Press.

- Bushman, B. J., Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219–229.
- Bushman, B. J., Cooper, H. M. (1990). Effects of Alcohol on Human Aggression: An Integrative Research Review. *Psychological Bulletin*, 107 (3), 341-354.
- Bushman, B. J., Huesmann, L. R. (2006). Short-term and long-term effects of violent media on aggression in children and adults. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 160 (4), 348-352.
- Bushman, B. J., Huesmann, L. R. (2010). Aggression. In S. T. Fiske, D.T. Gilbert and G. Lindzey (Eds.) *Handbook of Social Psychology* (pp. 833-836). New York: John Wiley & Sons.
- Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. New York: Wiley.
- Buss, A. H., Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452–459.
- Bernard, M. (1998). Validation of the general attitude and beliefs scale. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 16 (3), 183-196.
- Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the ‘Big3’ higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 40, 250-284.
- Campbell, A., Bibel, D., Muncer, S. (1985). Predicting our own aggression: Person, subculture or situation? *British Journal of Social Psychology*, 24, 169–180.

- Canavicci, M. (2011). Piccolo dizionario di criminologia, Roma. U Đ. Ignjatović Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2, 179–211.
- Carlson, M., Marcus-Newhall, A., Miller, N. (1990). Effects of situational aggression cues: a quantitative review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 622–33.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Judy, M., Craig, I. W., Taylor, A., Poulton, R. (2002). Role of Genotype in the Cycle of Violence in Maltreated Children. *Science*, 297 (5582), 851-855.
- Chandy, J., Blum, R., Resnick, M. (1996). Female adolescents with a history of sexual abuse: Risk outcome and protective factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 11 (4), 503-518.
- Chereji, S.V., Pinte, S., David, D. (2012). The relationship of anger and cognitive distortions childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- Christoffersen, M. N., Francis, B., Sothill, K. (2003). An upbringing to violence? Identifying the likelihood of violent crime among the 1966 birth cohort in Denmark. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 14, 367-381.
- Circk, N. R., Dodge, K.A. (1996). Social information processing deficits in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.
- Clark, D. M., Ball, S., Pape, D. (1991). An experimental investigation of thought suppression. *Behaviour Research and Therapy*, 29, 253-257.
- Clark, D. M., Winton, E., Thynn, L. (1993). A further experimental investigation of thought suppression. *Behaviour Research and Therapy*, 31, 207-210.
- Cleckley, H. (1976.) *The mask of sanity*. St. Louis, MO: Mosby.

- Coccaro, E. F., Bergman, C. S., McCleam, G. E. (1993). Heritability of irritableimpulsiveness: a study of twins reared together and apart. *Psychiatry Research*, 48, 229–242.
- Coccaro, E. F., Kavoussi, R. J., Berman, M. E., Lish, J. D. (1998). Intermittent explosive disorder-revised: development, reliability, and validity of research criteria. *Comprehensive Psychiatry*, 39, 368–376.
- Coccaro, E. F., Lawrence, T., Trestman, R., Gabriel, S., Klar, H. M., Siever, L. J. (1991). Growth hormone responses to intravenousclonidine challenge correlatewith behavioral irritability in psychiatric patients and healthy volunteers. *Psychiatry Research*, 39, 129–139.
- Coid, J. (1998). Axis II disorders and Motivation for Serious Criminal Behaviour. In A.E. Skodol (Ed.) *Psychopathology and Violent Crime*. Washington D.C.: American Psychiatric press.
- Collaer, M., Hines, M. (1995). Human behavioural sex differences: A role for gonadal hormones during early development? *Psychological Bulletin*, 118, 55–107.
- Cornell, D. G., Warren, J., Hawk, G., Stafford, E., Oram, G., Pine, D. (1996). Psychopathy in Instrumental and Reactive Violent Offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64,(4), 783-790.
- Crick, N. R., Grotmeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Crick, N. R., Grotmeter, J. K., Bigbee, M. A. (2002). Relationally and phisically aggressive children's intent attributions and feelings of distress for relational and instrumental peer provocations. *Child Development*, 73 (4), 1134-1142.
- Crick, N. R., Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms inchildren's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74–101.

- Crick, N .R., Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993–1002.
- Cunningham, M. D., Reidy, T. J. (1998). Antisocial personality disorder and psychopathy: Diagnostic dilemmas in classifying patterns of antisocial behavior insentencing evaluations. *Behavioral Sciences and the Law*, 16, 333-351.
- Cusson, M. (1998). Criminologie actuelle. In J. P. Guay, M. Ouimet and J. Proulx (2004). On intelligence and crime : A comparison of incarcerated sex offenders and serious non-sexual violent criminals. *Interantional Journal of Law and Psychiatry*, 28, 405-417.
- Dahlberg, L. L., Krug, E. G. (2002). Violence - a global public health problem. In E.G. Krug, L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi and R. Lozano (Eds.) *World Report in Violence and Health* (pp. 1-19). Geneva: World Health Organization.
- David, D., Schnur, J., Belloiu, A. (2002). Another search for the “hot” cognitions: appraisal, irrational beliefs, attributions and their relation to emotion. *Journal of Rational Emotive aand Cognitive-Behavior Therapy*, 20 (3), 93-131.
- Day, D. M., Beam, L. A., Pal, A. (1992). Proactive and reactive aggression: an analysis of subtypes based on teacher perceptions. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21 (3), 210–217.
- de Vogel, V., de Rutier, C. (2006). Structured professional judgment of violence risk in forensic clinical practice: A prospective study into the predictive validity of the Dutch HCR-20. *Psychology, Crime & Law*. 12 (3), 321-336.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., Miller, N. (2006). The Displaced Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (6), 1032-1051.

- Derefinko, K., DeWall, N. C., Metze, A., Walsh, E. C., Lynam, D. R. (2011). Do Different Facets of Impulsivity Predict Different Types of Aggression. *Aggressive Behavior*, 37, 223-233.
- Deu, N., Edelman, R. (1997). The role of criminal fantasy in predatory and opportunistic sex offending. *Journal of Interpersonal Violence*, 12 (1), 18-29.
- DeWall, C. N., Anderson, C. A. (2011). The General Aggression Model: Theoretical Extensions to Violence. *Psychology of Violence*, 3 (1), 245-258.
- Dickman, S. (1990). Functional and dysfunctional impulsivity: Personality and cognitive correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 133-149.
- DiGiuseppe, R., Froh, J. J. (2002). What cognitions predict state anger? *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavioral Therapy*, 20 (2), 133-150.
- Dill, K. E., Anderson, C. A., Anderson, K. B., Deuser, W. E. (1997). Effects of aggressive personality on social expectations and social perceptions. *Journal of Research in Personality*, 31, 272-92.
- Dinić, B., Jančić, B. (2012). Evaluacija Bas-Perijevog upitnika agresivnosti po modelu TOS (IRT). *Psihologija*, 45 (2), 198-208.
- Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior. *Child Development*, 51, 162-170.
- Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1146-1158.

- Dodge, K. A. (2010). Social Information Processing Patterns as Mediators of the Interaction between Genetic Factors and Life Experiences in the Development of Aggressive Behavior. In M. Shaver (Ed.) *Understanding and reducing aggression, violence, and their consequences* (pp. 165-175). Washington: American Psychological Association.
- Dodge, K., Coie, J. (1987). Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1146–1158.
- Dodge, K. A., Frame, C. L. (1982). Social cognitive biases and deficits in aggressive boys. *Child Development*, 53, 620-635.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., Petit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 37-51.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39, 349-371.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., McClaskey, C. L., Brown, M. M. (1986). Social competence in children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 51, 1–85.
- Dodig, G., Glavina, T., Janović, Š., Romac, D., Ugle, B. (2001). Aggression and Alcoholism. *Collegium Anthropologicum*, 25 (1), 239–244.
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mower, O. H., Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Donnellan, M.B, Trzesniewski, K.H., Robins, R.W., Moffitt, T.E., Caspi, A. (2005). Low Self-Esteem Is Related to Aggression, Antisocial Behavior and Delinquency. *Psychological Science*, 16 (4), 328-335.

- Douglas, K. S., Ogloff, J. R. P., Hart, S. D. (2003). Evaluation of a Model of Violence Risk Assessment Among Forensic Psychiatric Patients. *Psychiatric Services*, 54, 1372-1379.
- Durose, M. R., Mumola, C. J. (2004). *Profile of nonviolent offenders exiting state prisons*. Washington D.C.: US Department of Justice Office of Justice Programs.
- Echart, C. H., Barbour, K. A., Davison, G. C. (1998). Articulated thoughts of martially violent and nonviolent men during anger arousal. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 66, 259-269.
- Edens, J. F. (2006). Unresolved controversies concerning psychopathy: Implications for clinical and forensic decision making. *Professional Psychology: Research and Practice*, 37, 59–65.
- Einstein, A., Freud, S. (1933). *Why War?* International institute of intellectual co-operation league of nations. Copyright, 1991. Redding, California: CAT Publishing Company.
- Ellis, A. (1977). Psychotherapy and the value of a human being. In A. Ellis, R. Grieger (Eds.) *Handbook of rational-emotive Therapy* (pp. 99-112). Secaucus, NJ: Birch Lane
- Ellis, A. (1994). *Reason and emotion in psychotherapy*. Secaucus, NJ: Birch Lane
- Ellis, A., David, D., Lynn, S. J. (2010). Rational and irrational beliefs: A historical and conceptual perspective. In D. David, S.J. Lynn, A. Ellis (Eds.) *Rational and Irrational Beliefs. Research, Theory and Clinical Practice* (pp. 3-22). New York: Oxford University Press.
- Ellis, L. (1987). Relationships of criminality and psychopathy with eight apparent behavioral manifestations of sub-optimal arousal. *Personality and Individual Differences*, 8, 905-925.

- Ellis, L. (1988). The victimful-victimless crime distinction, and seven universal demographic correlates of victimful criminal behavior. *Personality and Individual Differences*, 3, 525-548.
- Eron, L. D. (1980). Prescription for reduction of aggression. *American Psychologist*, 35, 244-252.
- Eronen, M., Hakola, P., Tiihonen J. (1996). Mental Disorders and Homicidal Behaviour in Finland. *Archives of General Psychiatry*, 53, 497-501.
- Esbec, E., Echeburua. E. (2010). Violence and personality disorder: clinical and forensic implications. *Actas Esp Psiquiatr*, 38 (5), 249-261.
- Espert, R., Navarro, J. F., Salvador, A., Simon, V. M. (1993). Effects of morphine hydrochloride on socialencounters between male mice. *Aggressive Behavior*, 19 (5), 377–383.
- Eysenck, H. J. (1996). Personality theory and the problem of criminality. In J. Muncie and J. McLaughlin (Eds.) *Criminological perspectives: A reader*. London: Sage.
- Eysenck, H. J. (1998). *Dimensions of Personality*. New Jersey: Transaction Publishing New Brunswick.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. London: Hodder & Stoughton.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G. (1991). *Manual of the Eysenck Personality Scales (EPQ Adults)*. London: Hodder and Stoughton.
- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J. (1977). Personality differences between prisoners and controls. *Psychological Reports*, 40 (1), 1023-1028.

- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. J., Barrett, P. (1985). A Revised Version of the Psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6 (1), 21-29.
- Farr, K. A. (2000). Classification for female inmates: Moving forward. *Crime & Delinquency*, 46, 3-17.
- Farrington, D. (1995). The Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood: Key Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(6), 977-991.
- Farrington, D. (1996). The Explanation and Prevention of Youthful Offending. In P. Cordella, L. Siegel (Eds.) *Readings in Contemporary Criminological Theory*. Boston: Northeastern University Press.
- Farrington, D. (2007). Origins of Violent Behavior. In D. Flanery, A. Vaszony, I. Waldman (Eds.) *Over the Life Span. The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. New York: Cambridge University Press.
- Farrington, D. P. (2010). Family influences on delinquency. In D. W. Springer and A. R. Roberts (Eds.) *Juvenile Justice and Delinquency*. Sudbury, Mass.: Jones and Bartlett.
- Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Kalb, L. M. (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24, 579-596.
- Farrington, D. P., Loeber, R. (1999). Transatlantic replicability of risk factors in development of delinquency. In P. Cohen, C. Slomkowski and L. N. Robins (Eds.) *Historical and geographical influences on psychopathology*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Fazel, S., Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. *Lancet*, 359, 545-550.

- Ferguson, C. J., Dyck, D. (2012). Paradigm change in aggression research: The time has come to retire the general aggression model. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 220-228.
- Fergusson, D. M., Lynskey, M. T., Horwood, L. J. (1996). Alcohol misuse and juvenile offending in adolescence. *Addiction*, 91, 483–494.
- Feshbach, N. D. (1969). Sex differences in children's modes of aggressive responses toward outsiders. *Merrill Palmer Quarterly: Journal of Developmental Psychology*, 15 (3), 249-258.
- Feshbach, S. (1964). The function of aggression and the regulation of the aggressive drive. *Psychological Review*, 71, 257–272.
- Fontaine, R.G. (2007). Disentangling the Psychology and Law of Instrumental and Reactive Subtypes of Aggression. *Psychology, Public Policy and Law*, 13 (2), 143-165.
- Forth, A. F., Hart, S. D., Hare, R. D. (1990). Assessment of psychopathy in male young offenders. *Psychological Assessment*, 2, 342-344.
- Franklin, C. A., Menaker, T. A., Kercher, G. A. (2012). Risk and Resiliency Factors that Mediate the Effect of Family-of-Origin Violence on Adult Intimate Partner Victimization and Perpetration. *Victims and Offenders*, 7, 121-142.
- Fresán, A., Apiquian, R., Fuente-Sandoval, C., Löyzaga, C., Garcia-Anaya, M., Meyenberg, N., Nicolini, H. (2005). Violent Behavior in Schizophrenia: Relationship with Clinical Symptoms. *Aggressive behavior*, 31, 511-520.
- Friedman, B.H., Pumphrey, B.G. (2002). *Autonomic nervous system correlates of Rosenzweig picture-frustration study*. XV World Meeting of I.S.R.A., Montreal.

- Fromm, E. (1972). *The Erich Fromm Theory of Aggression*. New York: The New York Times Magazine.
- Fromm, E. (1989). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Beograd: Nolit.
- Fulgosi, A. (1987). *Psihologija ličnosti. Teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Funk, S. (1999). Risk assessment for juveniles on probation: A focus on gender. *Criminal and Justice Behaviour*, 26 (1),44-68.
- Geen, R. (1998). Processes and personal variables in affective aggression. In R. G. Geen, and E. Donnerstein (Eds.) *Human aggression: Theories, research and implications for social policy*. San Diego, CA: Academic Press.
- Geen, R. (1990). *Human Aggression, Mapping Social Psychology Series*. Belmont:
- Geen, R. (2001). *Human Aggression*. Buckingham: Open University Press.
- Gendreau, P. L., Archer, J. (2005). Subtypes of aggression in humans and animals. In R. E. Tremblay, W.W. Hartup and J. Archer (Eds.) *Developmental origins of aggression* (pp. 25-46). New York: Guilford.
- Gerard, J. M., Kirshnakumar, A., Buehler, C. (2006). Marital Conflict, Parent-Child Relations, and Youth Maladjustment: A Longitudinal Investigation of Spillover Effects. *Journal of Family Issues*, 27, 951-975.
- Giancola, P. R. (1995). Evidence for dorsolateral and orbital prefrontal cortical involvement in the expression of aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 21, 431-450.
- Giancola, P. R. (2002). Alcohol-related aggression in men and women: The influence of dispositional aggressivity. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 63, 696–708.

- Giancola, P. R., Mezzich, A.C., Tarter, R.E. (1998). Disruptive, delinquent, and aggressive behavior in adolescent females with a psychoactive substance use disorder: Relation to executive cognitive functioning. *Journal of Studies on Alcohol*, 59, 560-567.
- Giancola, P. R., Moss, H., Martin, C., Kirisci, L., Tarter, R. (1996). Executive cognitive functioning predicts reactive aggression in boys at high risk for substance dependence: A prospective study. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 20, 740–744.
- Gomà, M. (1995). Prosocial and antisocial aspects of personality. *Personality and Individual Differences*, 19 (2), 125-134.
- Gorman-Smith, D., Tolan, P. H., Zelli, A., Huesmann, L. R. (1996). The relation of family functioning to violence among inner-city minority youths. *Journal of Family Psychology*, 10, 115–129.
- Gottfredson, S. D., Gottfredson, D. M. (1988). Violence Prediction Methods: Statistical and Clinical Strategies. *Violence and Victims*, 3 (4), 303-324.
- Goveas, J., Csernansky, J. G., Coccaro, E. F. (2004). Platelet serotonin content correlates inversely with life history of aggression in personality-disordered subjects. *Psychiatry Research*, 126, 23–32.
- Grafman, J., Schwab, K., Warden, D., Pridgen, A., Brown, H., Salazar, A. (1996). Frontal lobe injuries, violence, and aggression: A report of the Vietnam head injury study. *Neurology*, 46, 1231–1238.
- Graham, K., Wells, S., West, P. (1997). A framework for applying explanations of alcohol-related aggression to naturally occurring aggressive behavior. *Contemporary Drug Problems*, 24, 625–666.
- Greenwald, D.F., Harder, D.W. (1997). Fantasies, coping behavior, and psychopathology. *Journal of Clinical Psychology*, 53, 91-97.

- Grey, J. A. (1970). The psychophysiological basis of introversion-extraversion. *Behaviour Research and Therapy*, 8 (3), 249-266.
- Grey, J. A., McNaughton, N. (2003). *The Neuropsychology of Anxiety. An Enquiry into the Functions of the Septo-Hippocampal System*. New York: Oxford University Press.
- Grisso, T., Davis, J., Vesselinov, R., Appelbaum, P. S., Monahan, J. (2000). Violent thoughts and violent behavior following hospitalization for mental disorder. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 68, 388-398.
- Grogger, J. (1998). Market wages and youth crime. *Journal of Labour Economics*, 16 (4), 756-791.
- Grönqvist, H. (2011). *Youth Unemployment and Crime: New Lessons Exploring Longitudinal Register Data*. Stockholm University: SOFI.
- Gross, J. J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology*, 2 (3), 271-299.
- Gross, J. J. (2001). Emotion regulation in adulthood: Timing is everything. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 214-219.
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39, 281-291.
- Gross, J. J. (2008). Emotion regulation. In M. Lewis, J. Haviland-Jones and L. Feldman Barret (Eds.) *Handbook of emotions* (pp. 497–512). New York, NY: The Guilford Press.
- Gross, J. J., John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 348-362.

- Grosvenor, M. (2010). *The effect of provocation ambiguity and prime content on aggressive behavior*. Thesis, Department of Psychology California State University, Long Beach. Preuzeto sa sajta <http://gradworks.umi.com/1490383.pdf>
- Grusec, J. (1992). Social Learning Theory and Developmental Psychology: The Legacies of Robert Sears and Albert Bandura. *Developmental Psychology*, 28(5), 776-786.
- Haas, H., Farrington, P. D., Killias, M., Sattar, G. (2004). The impact of different family configurations on delinquency. *British Journal of Criminology*, 44, 520-532.
- Hall, C. G. N., Hirschman, R. (1991). Toward a theory of sexual aggression: A quadripartite model. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 59, 662-669.
- Haney, M., Miczek, K. A. (1989). Morphine effects on maternal aggression, pup care, and analgesia in mice. *Psychopharmacology*, 98, 68-74.
- Hansen, K. (2003). Education and the crime-age profile. *British Journal of Criminology*, 43, 141-168.
- Harre, R. D. (1985). Comparison of procedures for assessment of psychopathy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53,7-16.
- Hare, R. D. (1991). *Manual for the Hare Psychopathy Checklist-Revised*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems.
- Harre, R. D. (2003). *The Harre Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)*. Toronto, Ontario, Canada: Multi-Health Systems.
- Hare, R. D., Hart, S. D., Harpur, T. J. (1991). Psychopathy and the *DSM-IV* Criteria for Antisocial Personality Disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 100 (3), 391-398.

- Hare, R. D., Jutai, J. (1983). Criminal history of the male psychopaths. Some preliminary data. In K. T. van Dusen and S. A. Mednik (Eds.) *Prospective studies of crime and delinquency*. Boston: Kluwer-Njihoff.
- Hare, R. D., McPherson, L. M. (1984). Violent and aggressive behavior by criminal psychopaths. *International Journal of Law and Psychiatry*, 7, 35–50.
- Hare, R. D., Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 217–246.
- Harrington, N. (2006). Frustration intolerance beliefs: their relationship with depression, anxiety and anger, in a clinical population. *Cognitive Therapy and Research*, 30 (6), 699-709.
- Harris, G. T., Rice, M. E., Cormier, C. A. (1991). Psychopathy and violent recidivism. *Law and Human Behavior*, 15 (6), 625-637.
- Harris, G. T., Rice, M. E., Quinsey, V. L. (1994). Psychopathy as a taxon: Evidence that psychopaths are a discrete class. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62 (2), 387-397.
- Hart, K., Kristonis, W. A. (2006). Critical Analysis of an Original Writing on Social Learning Theory: Imitation of Film-Mediated Aggressive Models By: Albert Bandura, Dorothea Ross and Sheila A. Ross (1963). *National Forum of Applied Educational Research Journal*, 20 (3), 4-7.
- Hart, S. D., Hare, R. D. (1998). Discrimination validity of the psychopathy checklist in a forensic psychiatric population. *Psychological Assessment*, 1 (3), 211-218.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112, 64-105.

- Hessa, N. H., Hagenb, E. H. (2006). Sex differences in indirect aggression Psychological evidence from young adults. *Evolution and Human Behavior*, 27, 231–245.
- Hilton, N. Z., Simmons, J. L. (2001). The Influence of Actuarial Risk Assessment in Clinical Judgments and Tribunal Decisions about Mentally Disordered Offenders in Maximum Security. *Law and Human Behavior*, 25 (4), 393-408.
- Hirschi, T., Hindelang, M. J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist view. *American Sociological Review*, 42, 571-587.
- Hodgins, S. (1992). Mental disorder, intellectual deficiency, and crime: evidence from a birth cohort. *Archives of General Psychiatry*, 49, 476-483.
- Hodgins, S., Côte, G. (1993). The criminality of mentally disordered offenders. *Criminal Justice and Behaviour*, 28, 115-129.
- Hodgins, S., Hiscoke, U. L., Freese, R. (2003). The antecedents of aggressive behavior among men with schizophrenia: a prospective investigation of patients in community treatment. *Behavioral Sciences & the Law*, 21, 523 – 546.
- Hodgins, S., Janson, C. G. (2002). *Criminality and violence among the mentally disordered: The Stockholm Metropolitan Project*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgins, S., Mednick, S. A., Brennan, P. A., Schulsinger, F., Engberg, M. (1996). Mental Disorder and Crime: Evidence from a Danish Birth Cohort. *Archives of General Psychiatry*, 53, 489–496.
- Hogan, D. M. (1998). Annotation: The Psychological Development and Welfare of hormone-binding globulin and testosterone in newborns and infants. *Clinical Endocrinology*, 31, 201– 207.

- Hortensius, R., Schutter, D. J., Harmon-Jones, E. (2012). When anger leads to aggression: induction of relative left frontal cortical activity with transcranial direct current stimulation increases the anger–aggression relationship. *Social cognitive and affective neuroscience*, 7, 342-347.
- Hosmer, D.W., Lemeshow, S.(2000). *Applied Logistic Regression, second edition*. New York: John Wiley& Sons, Inc.
- Huesmann, L. R. (1988). An Information Processing Model for the Development of Aggression. *Aggressive Behavior*, 14, 13-24.
- Huesmann, L. R. (2007). The Impact of Electronic Media Violence: Scientific Theory and Research. *Journal of Adolescent Health*, 41, S6–S13.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D. (1984). Cognitive processes and the persistence of aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 10, 243–251.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Yarmel, P. W. (1987). Intellectual functioning and aggression. *Journal of Personality and Social Psychology: Personality Processes and Individual Differences*, 52, 232-240.
- Huesmann, L. R., Guerra, N. G. (1997). Children’s normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 408 – 419.
- James, L. R., Brett, J. M. (1984). Mediators, moderators, and tests for mediation. *Journal of Applied Psychology*, 69, 307–321.
- Jerotić, V. (2003). *Čovek i njegov identitet*. Beograd: Besjeda.
- Jones, J., Trower, P. (2004). Irrational and evaluative beliefs in individuals with anger disorders. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 22 (3), 153-169.

- Jose, P. E. (2013). *M&M (Mediation & Moderation), Gamma Version*. Computer Program. Victoria University of Wellington.
- Joyal, C. C., Putkonen, A., Paavola, P., Tiihonen, J. (2004). Characteristics and circumstances of homicidal acts committed by offenders with schizophrenia. *Psychological Medicine*, 34, 433-42.
- Juby, H., Farrington, D. P. (2001). Disentangling the link between disrupted families and delinquency. *British Journal of Criminology*, 41, 22–40.
- Junginger, J. (1990). Predicting compliance with command hallucinations. *American Journal of Psychiatry*, 147, 245-247.
- Kashdan, T. B., McKnight, P. E. (2011). Dynamic, Contextual Approaches to Studying Personality in the Social World. *Journal of Personality*, 79 (6), 1177-1190.
- Kaufmann, H. (1970). *Aggression and Altruism – A Psychological Analysis*. New York: Holt.
- Keenan, K., Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls' early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121, 95-113.
- Kennedy, H., Kemp, L., Dyer, D. (1992). Fear and anger in delusional (paranoid) disorder: the association with violence. *British Journal of Psychiatry*, 160, 488-492.
- Kirschner, D. (1992). Understanding adoptees who kill: Dissociation, patricide, and the psychodynamics of adoption. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 36, 323-333.
- Kohlberg, L., Ricks, D., Snarey, J. (1984). Childhood development as a predictor of adaptation in adulthood. *Genetic Psychology Monographs*, 110, 94-162.

- Krakowski, M., Czobor, P., Chou, J. (1999). Course of violence in patients with schizophrenia: relationship to clinical symptoms. *Schizophrenia Bulletin*, 25, 505-517.
- Krieglmeyer, R., Wittstadt, D., Strack, F. (2009). How attribution influences aggression: Answers to an old question by using an implicit measure of anger. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 379–385.
- Kropp, P.R., Hart, S.D., Webster, C.D., Eaves, D. (1995). *Manual for the Spousal Assault Risk Assessment Guide (2nd edition)*. Vancouver, B.C., Canada: The British Columbia Institute on Family Violence.
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002). *World report of violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Krull, D. S. (1993). Does the grist change the mill?: the effect of perceiver's goal on the process of social inference. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 340-348.
- Krull, D. S, Dill, J. C. (1996). On thinking first and responding fast: flexibility in social inference processes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2, 949–959.
- Lagerspetz, K. M. J., Bjorkqvist, K., Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11-12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14, 303-315.
- Laing, L. (2004). *Risk Assessment in Domestic Violence. Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse*. Sydney: UNSW.
- Laub, J. H., Sampson R. J., (1988). Unraveling Families and Delinquency: A Reanalysis of the Glueck's data. *Criminology*, 26, 355-380.
- Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford,UK: Oxford University Press.

- Lazarus, R. S., Alfert, E. (1964). The short circuiting of threat. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69, 195-205.
- Levitt, S. (2004). Understanding Why Crime Fell in the 1990s: Four Factors that Explain the Decline and Six that Do Not. *Journal of Economic Perspectives*, 18 (1), 163-190.
- Lewis, C., Newson, E., Newson, J. (1982). Father participation through childhood and its relationship with career aspirations and delinquency. In N. Beail and J. McGuire (Eds.) *Fathers: Psychological perspectives*. London: Junction.
- Lilienfeld, S. O. (1994). Conceptual problems in the assessment of psychopathy. *Clinical Psychology Review*, 14, 17-38.
- Link, B. G., Monahan, J., Stueve, A., Cullen, F. T. (1999). Real in Their Consequences: A Sociological Approach to Understanding the Association between Psychotic Symptoms and Violence. *American Sociological Review*, 64, 316-32.
- Linnoila, M., Virkkunen, M., Scheinin, M., Nuutila, A., Rimon, R., and Goodwin, F.K. (1983). Low cerebrospinal fluid 5-hydroxyindoleacetic acid concentration differentiates impulsive from non impulsive violent behavior. *Life Sciences*. 33 (26), 2609-2614.
- Lipsey, M. W., Chapman, G. L., Landenberger, N. A. (2001). Cognitive-behavioral programs for offenders. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578, 144-157.
- Little, T. D., Brauner, J., Jones, S. M., Hawley, P. H. (2003). Rethinking aggression: A typological examination of the functions of aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49, 343-369.
- Little, T., Hawley, P. H. (2002). Pathways of the forms and functions of aggression during adolescence. In J. M. Ramirez (2011) *The usefulness of distinguishing types of aggression by function*. UNESCO, Oxford: Blackwell Publishing.

- Lochman, J. E., Dodge, K. A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 366-374.
- Lochner, L., Moretti, E. (2003). The Effect of Education on Crime: Evidence From Prison Inmates, Arrests and Self-Reports. *American Economic Review*, 94, 155-189.
- Loeber, R., Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of psychology*, 48, 371-410.
- Lorenz, K. (1964). Ritualized fighting. In J. D. Carthy and F. J. Ebling (Eds.) *The Natural History of Aggression* (pp. 39-50). New York: Academic Press.
- Loza, W. (2004). Predicting Violence and Recidivism among Forensic/Correctional Population. *Arabpsynet ejournal*. 4, 46-51.
- Luciano, J. V., Gonzalez, S.A. (2007). Analysis of the efficacy of different thought suppression strategies. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 7(3), 335-345.
- Lynam, D. R. (2002). Psychopathy from the perspective of Five-Factor Model of personality. In P. T. Costa, T. A. Widgers (Eds.) *Personality disorders and the Five-Factor Model of personality*. Washington: American Psychological Association.
- Machin, S., Marie, O., Vujić, S. (2010). *The Crime Reducing Effect of Education. Discussion Paper*. Bonn: IZA.
- Magdol, L., Moffitt, T. E., Caspi, A., Silva, P. A. (1998). Developmental antecedents of partner abuse: A prospective longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 107, 375-389.

- Malinosky-Rummell, R., Hansen, D. J. (1993). Long-term consequences of childhood physical abuse. *Psychological Bulletin*, 114, 68–79.
- Marić, Z. (2002). *Kognitivni činioci emocije i emocionalnog poremećaja iz ugla REBT* (magistarski rad). Beograd: Filozofski fakultet.
- Marić, Z. (2003). Uloga disfunkcionalnih stavova u depresivnom raspoloženju i provera medijacionog efekta “vreljih” evaluativnih kognicija. *Psihologija*, 36 (1), 101-115.
- Martin, R.C., Dahlen, E. R. (2004). Irrational beliefs and the experience and expression of anger. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 22 (1), 3-20.
- Maslow, A. H. (1941). Deprivation, threat, and frustration. *Psychological Review*, 48, 364-366.
- Mathews, D. J. (2001). Aggressive Behaviour. Summary of Tremblay, R. E. *Origins, Development, and Prevention of Aggressive Behavior*. Preuzeto sa sajta <http://www.pearlyyears.com/pdf/Aggressive%20Behaviour,%20Canada.pdf>
- Maume, M. O., Ousey, G. C., Beaver, K. (2005). Cutting the grass: A reexamination of the link between marital attachment, delinquent peers, and desistance from marijuana use. *Journal of Quantitative Criminology*, 21, 27–53.
- Maxfield, M, Widom, C. S. (1996). The cycle of violence: Revised 6 years later. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 150 (4), 390-395.
- Mazerolle, P, Maahas, J. (2003). *Development Theory and Battering Incidents: Examining the Relationship between Discrete Offender Groups and Intimate Partner Violence*. Rockville: National Criminal justice Reference Service.
- McCord, J. (1973). Some child-rearing antecedents of criminal behavior in adult men. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1477-1486.

- McCown, W., Johnson, J., Austin, S. (1986). Inability of delinquents to recognize facial affects. *Journal of Social Behavior and Personality*, 1 (4), 489-496.
- Mehta, P.H., Beer, J. (2009). Neural Mechanisms of the Testosterone–Aggression Relation: The Role of Orbitofrontal Cortex. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22 (10), 2357–2368.
- Memedovic, S., Grisham, J. R., Denson, T. F., Moulds, M. L. (2010). The effects of trait reappraisal and suppression on anger and bloodpressure in response to provocation. *Journal of Research in Personality*, 44, 540–543.
- Mendelson, T., Thurston, R.C., Kubzansky, L.D. (2008). Arousal and stress: Affective and cardiovascular effects of experimentally-induced social status. *Health Psychology*, 27(4), 482-489.
- Miczek, K. A., Fish, E. W., Faccidomo, S. P., DeBold, J. F. (2007). Neurochemistry and Molecular Neurobiology of Aggressive Behavior. In J. D. Blaustein (Ed.) *Behavioral Neurochemistry, Neuroendocrinology and Molecular Neurobiology. Handbook of Neurochemistry and Molecular Biology*. New York: Klüwer Academic.
- Miles, D. R., Carey, G. (1997). Genetic and Environmental Architecture of Human Aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 207-217.
- Miller, J. D., Lynam, D. (2001). Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: a meta-analytic review. *Criminology*, 39, 765-798.
- Miller, J. D., Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 41 (8), 1469–1480.
- Miller, N. E. (1941). The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*, 48, 337-342.

- Moffit, T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100 (4), 674-701.
- Moffit, T. E., Bramer, G. L., Caspi, A., Fawcett, J. P., Raleigh, M., Yuwiler, A., Silva, P. (1998). Whole Blood Serotonin Relates to Violence in an Epidemiological Study. *Biological Psychiatry*, 43, 446-457.
- Monahan, J. (1992). Mental Disorder and Violent Behavior: Perceptions and Evidence. *American Psychologist*, 47, 511–521.
- Morash, M., Rucker., L. (1989). An explanatory study of the connection of mother`s age at childebearing to her children`s delinquency in four data sets. *Crime and Delinquency*, 35, 45-93.
- Nagtegaal, M. (2008). *Aggression: Its association with dysfunctional thought control processes, cognitions, and personality*. Rotterdam: Optima Grafische Communicatie.
- Nagtegaal, M. H., Rassin, E., Muris, P. (2006). Aggressive fantasies, thought control strategies, and their connection to aggressive behaviour. *Personality and Individual Differences*, 41, 1397-1407.
- Netter, P., Hennig, J., Rohrman, S., Wyhlidal, K., Hain-Hermann, M. (1998). Modification of experimentally induced aggression by temperament dimensions. *Personality and Individual Differences*, 25, 873–887.
- Newson, J., Newson, E. (1989). *The extent of parental physical punishment in the UK*. London: Approach.
- Nielsen, O., Westmore, B., Large, M., Hayes, R. (2007). Homicide during psychotic illness in New South Wales between 1993 and 2002. *Medical Journal of Australia*, 186 (6), 301-304.

- Nisbett, R. E., Ross, L. (1980). *Human inference: Strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Norstrom, T., Pape, H. (2010). Alcohol, suppressed anger and violence. *Addiction*, 105 (9), 1580–1586.
- Novović, Z., Smederevac, S., Biro, M. (2010). Procena psihopatske devijacije. U M. Biro, S. Smederevac i Z. Novović (Ur.) *Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Odgers, C. L., Moretti, M. M. (2002). Aggressive and Antisocial Girls: Research Update and Challenges. *International Journal of Forensic Mental Health*, 1(2), 103-119.
- Oesterman, K., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Landau, S. F., Fraczek, A., Caprara, G.V. (1998). Crosscultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 24, 1–8.
- Okey, J. L. (1992). Human Aggression: The Etiology of Individual Differences. *Journal of Humanistic Psychology*, 32 (1), 51-64.
- Orobio de Castro, B., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D., Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child Development*. 73, 916-934.
- Pallant, J. (2009). *SPPS: priručnik za preživljavanje*. Beograd: Mikro knjiga.
- Parker, R. N., Auerhahn, K. (1998). Alcohol, Drugs, and Violence. *Annual Review of Sociology*, 24, 291-311.

- Parrot, D.J., Giancoila, P.R. (2007). Addressing „The criterion problem“ in the assessment of aggressive behavior: development of a new taxonomic system. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 280-299.
- Patterson, G.R., DeBaryshe, B.D., Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44, 329–35.
- Payares, F. (2006). Self-efficacy and adolescence: Implications for teachers and parents. In F. Pajares and T. Urdan (Eds.) *Adolescence and education, Vol. 5: Self-efficacy beliefs of adolescents*. Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Payne, J., Gaffney, A. (2012). How much crime is drug or alcohol related? Self-reported attributions of police detainees. *Trends and issues in crime and criminal justice*, 439, 1-6.
- Peden, M., Oyegbite, K., Ozanne-Smith, J., Hyder, A., Branche, C., Rahman, F., Rivara, F., Bartolomeos, K. (2008). *World report of child injury prevention*. Geneva: World Health Organization.
- Peterson, J., Skeem, J. L., Hart, E., Vidal, S., Keith, F. (2010). Comparing the offense patterns of offenders with and without mental disorder: Exploring the criminalization hypothesis. *Psychiatric Services*, 61, 1217–1222.
- Peterson, J. K., Skeem, J., Kennealy, P., Bray, B., Zvonkovic, A. (2014). How often and How Consistently do Symptoms Directly Precede Criminal Behavior Among Offenders with Mental Illness? *Law and Human Behavior*, 30 (5), 439-449.
- Plutchik, R. (1980). *Emotion*. New York, NY: Harper & Row.
- Plutchik, R., van Praag, H.M. (1995). The nature of impulsivity: definitions, ontology, genetics, and relations to aggression. In E. Hollander and D. J. Stein (Eds.) *Impulsivity Handbook of rational-emotive therapy* (pp. 99–112). New York: Springer.

- Polman, H., de Castro, O. B., Koops, W., van Boxtel, H. W., Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35 (4), 522–535.
- Polman, H., de Castro, O. B., Thomaes, S., van Aken, M. (2009). New Directions in Measuring Reactive and Proactive Aggression: Validation of Teacher Questionnaire. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 183-193.
- Popov, B., Novović, Z. (2007). Negativan feedback, uverenja i značajnost cilja u predikciji disfunkcionalnih emocija. *Psihologija*, 40 (2), 277-292.
- Porter, S., Birt, A., Boer, D. (2001). Investigation of the criminal and conditional release histories of Canadian federal offenders as a function of psychopathy and age. *Law and Human Behavior*. 25, 647-661.
- Poulin, F., Boivin, M. (2000). Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment*, 12 (2), 115-122.
- Pulkinen, L. (1996). Proactive and reactive aggression in early adolescence as precursors to anti- and prosocial behavior in young adults. *Aggressive Behavior*, 22, 241-257.
- Quinsey, V. L., Harris, G. T., Rice, M. E., Cormier, C. A. (1998). *Violent offenders: Appraising and managing risk*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Rahman, A. (1992). Psychological factors in criminality. *Personality and Individual Differences*, 13 (4), 483-485.
- Quinsey, V. L., Jones, G. B., Book, A. S., Barr, K. N. (2006). The Dynamic Prediction of Antisocial Behavior Among Forensic Psychiatric Patients A Prospective Field Study. *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (12), 1539-1565.

- Raine, A. (1993). Features of borderline personality and violence. *Journal of Clinical Psychology*, 49, 278-281.
- Ramirez, J. M. (1998). Aggression. In G. Greenberg, G and M. N. Haraway (Eds.) *Comparative psychology: a handbook* (pp. 625-634). New York: Garland,
- Ramirez, J. M. (2003). *Human Aggression: A Multifaceted Phenomenon*. Madrid: Centreur.
- Ramirez, J. M. (2011). *The usefulness of distinguishing types of aggression by function*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Ramirez, J. M., Andreau, J. M. (2003). Aggression's typologies. *Interantional Review of Social Psychology*, 16, 145-161.
- Ramirez, J.M., Andreau, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological construts (Anger, Hostility, and Impulsivity). Some coments from a research project. *Neuroscience and Biobehavioral Rewievs*, 30 (3), 276-291.
- Rasmussen, K., Levander, S. (1995). Symptoms and personality characteristics of patients in a maximum security unit. *International Journal of Law and Psychiatry*. 18, 117-127.
- Ray, R., Wilhelm, F. H., Gross, J. J. (2008). All in the mind's eye: Anger rumination and reappraisal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94,133–145.
- Rebollo, I., Herrero, O., Colom, R. (2002). Personality in imprisoned and non-imprisoned people: evidence from the EPQ-R. *Psihothema*, 14(3), 540-543.
- Rege, M., Skardhamar, T., Telle, K.,Votruba, M. (2009). *The effect of plant closure on crime. Discussion Papers No. 593*. Statistics Norway, Research Department.

- Republički zavod za statistiku (2010). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2009 – Prijave, optuženja i osude*. Beograd: RSZ.
- Republički zavod za statistiku (2012). *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2011–Prijave, optuženja i osude*. Beograd: RSZ.
- Rhe, S.H., Waldman, I.D. (2002). Genetic and Environmental Influences on Antisocial Behavior: A Meta-Analysis of Twin and Adoption Studies. *Psychological Bulletin*, 128, 490-529.
- Richardson, A., Budd, T. (2003). Young adults, alcohol, crime, and disorder. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 13, 5–17.
- Richardson, D. S., Geen, L. R. (2003). Defining direct and indirect aggression: The Richardson Conflict Response Questionnaire. *International Review of Social Psychology*, 16, 11-30.
- Roberton, T., Daffern, M., Bucks, R. (2012). Emotion regulation and aggression. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 72-82.
- Robinson, C., Schumacher, R. E. (2009). Interaction Effects: Centering, Variance Inflation Factor, and Interpretation Issues. *Multiple Linear Regression Viewpoints*, 35 (1), 6-11.
- Romero, E., Luengo, M.A., Sobral, J. (2001). Personality and antisocial behaviour: study of temperamental dimensions. *Personality and Individual Differences*, 31, 329-348.
- Room, R., Rossow, I. (2001). The share of violence attributable to drinking. *Journal of Substance Use*, 6, 218–228.
- Rosenberg, M. (1979). Rosenberg Self Esteeme Scale. In J. Chiarrochi and L. Bilich (Eds.) *Acceptance and Commitment Therapy. Measures Package. Process measures of potential relevance to ACT*, 2006, University of Wollongong.

- Rosenzweig, S. (1941). Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*, 48, 347–349.
- Rosenzweig, S. (1945). The picture association method and its application in a study of reactions to frustration. *Journal of Personality*, 14, 3-23.
- Rowe, D. C., Fingleton, D. P. (1997). The Familial Transmission of criminal convictions. *Criminology*, 35, 177-201.
- Sabates, R. (2008). Educational attainment and juvenile crime. Area-level analysis using three cohorts of young people. *British Journal of Criminology*, 48, 395-409.
- Sabates, R., Feinstein, L. (2008). Effects of government initiatives on youth crime. *Oxford Economic Papers*, 60, 462-83.
- Salekin, R., Rogers, R., Ustad, K., Sewell, K. (1998). Psychopathy and recidivism among female inmates. *Law and Human Behaviour*, 22 (1), 109-128.
- Salkovskis, P. M., Campbell, P. (1994). Thought suppression induces intrusion in naturally occurring negative intrusive thoughts. *Behaviour Research and Therapy*, 32, 1-8.
- Salkovskis, P. M., Reynolds, M. (1994). Thought suppression and smoking cessation. *Behavior Research and Therapy*, 32, 193-201.
- Sampson, R. J., Laub, J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schmeelk, K. M., Sylvers, P., Lilienfeld, S. O. (2008). Trait correlates of relational aggression in a nonclinical sample: DSM-IV personality disorders and psychopathy. *Journal of Personality Disorders*, 22 (3), 269-283.

- Schmitt, D., Allik, J. (2005). Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89 (4), 623-642.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, A. H., Lemerise, E. A., Bateman, H. (1998). Social cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 431-440.
- Serbin, L., Karp, J. (2003). Intergenerational Studies of Parenting and the Transfer of Risk From Parent to Child. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4), 138-142.
- Serin, R. C. (1991). Psychopathy and violence in criminals. *Journal of Interpersonal Violence*, 6, 423-431.
- Seto, M. C. (2005). Is more better? Combining actuarial risk scales to predict recidivism among adult sex offenders. *Psychological Assessment*, 17, 156-167.
- Shaver, P.R., Miculincer, M. (2011). *Human Aggression and Violence. Causes, Manifestations and Consequences* (pp. 3-11). USA: Maple-Vail Manufacturing Group.
- Shoda, Y., Mischel, W., Wright, J. C. (1993). The role of situational demands and cognitive competencies in behavior organization and personality coherence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1023-1035.
- Shore, D., Filson, C. R., Johnson, W. E., Rae, D. S., Muehrer, P., Kelley, D. J., Davis, T. J., Waldman I. N., Wyatt, R. J. (1989). Murder and assault arrests of White House cases: clinical and demographic correlates of violence subsequent to civil commitment. *American Journal of Psychiatry*, 146, 645-651.
- Siever, L. J. (2008). Neurobiology of aggression and violence. *American Journal of Psychiatry*, 165 (4), 429-442.

- Simpson, K. (2001). The Role of Testosterone in Aggression. *McGill Journal of Medicine*, 6, 32-40.
- Skeem, J., Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., Louden, J. E. (2007). Two Subtypes of Psychopathic Violent Offenders That Parallel Primary and Secondary Variants. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(2), 395–409.
- Slaby, G. R., Guerra, N. G. (1988). Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders, I: Assessment. *Developmental Psychology*, 24, 580–588.
- Smith, C. A., Stern, S. B. (1997). Delinquency and antisocial behavior: A review of family processes and intervention research. *Social Service Review*, 71, 382-420.
- Smith, P., Waterman, M. (2004). Role of experience in processing bias for aggressive words in forensic and non-forensic populations. *Aggressive Behavior*, 30, 105-122.
- Spielberger, C. D. (2001). *Priručnik za upitnik ljutnje kao stanja i osobine ličnosti-2 (STAXI-2)*. Zagreb: Naklada Slap.
- Spielberger, C. D., Reheiser, E. C., Sydeman, S. J. (1995). Measuring the experience, expression, and control of anger. In H. Kassirer (Ed.) *Anger disorders: Definitions, diagnosis, and treatment*. Washington, DC: Taylor & Francis.
- Stanford, M. S., Houston, R. J., Mathias, C. W., Villemarette-Pittman, N. R., Helfritz, I. E., Conklin, S. M. (2003). Characterizing aggressive behavior. *Assessment*, 10, 183–190.
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Steadman, H. J. (1982). A situational approach to violence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 5, 171-186.

- Steadman, H. J., Mulvey, E. P., Monahan, J., Robbins, P. C., Appelbaum, P. C., Grisso, T., Roth, L. H., Silver, E. (1998). Violence by People Discharged from Acute Psychiatric Inpatient Facilities and by Others in the Same Neighborhoods. *Archives of General Psychiatry*, 55, 393–401.
- Steffensmeier, D., Allan, E. (1996). Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology*, 22, 459-487.
- Steffensmeier, D., Feldmeyer, B. (2006). Are girls more violent today than a generation ago? Probably not. *Sociological Viewpoints*, 22, 71-100.
- Steffensmeier, D., Schwartz, J. (2004). Trends in Female Criminality: Is Crime Still a Man's World? In B. Price and N. Sokoloff (Eds.) *The Criminal Justice System and Women*. New York: John Jay College of Criminal Justice.
- Stevens, A., Trace, M., Bewley-Taylor, D. (2005). Reducing Drug Related Crime: an overview of the global evidence. The Beckley Foundation Drugs Programme. Preuzeto sa sajta: <http://reformdrugpolicy.com/wp-content/uploads/2011/09/reportfive1.pdf>
- Stone, S. V., Costa, P. T. (1990). Disease-prone personality or distress prone personality? The role of neuroticism in coronary heart disease. In H.S. Friedman (Ed.) *Personality and Disease* (pp. 178–200). New York: Wiley.
- Swanson, J. W., Borum, R., Swartz, M. S., Monahan, J. (1996). Psychotic symptoms and disorders and the risk of violent behavior in the community. *Criminal Behavior and Mental Health*, 6, 309-329.
- Szentagotai, A., Jones, J. (2010). The behavioral Consequences of Irrational Beliefs. In D. David, S.J. Lynn and A. Ellis (Eds.) *Rational and Irrational Beliefs in Human Functioning and Disturbances*. Oxford: Oxford University Press.

- Tarter, R.E., Blackson, T., Martin, C., Loeber, R., Moss, H. B. (1993). Characteristics and correlates of child discipline practices in substance abuse and normal families. *American Journal of Addictions*, 2, 18- 25.
- Taylor, P. J., Gunn, J. (1999). Homicides by People with Mental Illness: Myth and Reality. *British Journal of Psychiatry*, 174, 9–14.
- Tedeschi, J.T., Felson, R. B. (1994) .*Violence, Aggression, & Coercive Actions*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Tedeschi, J.T., Felson, R.B. (1994). *Violence, Aggression, and Coercive Actions*. Washington, DC: APA.
- Tenibijale, D. J. (2008). Relationship among the Personality Traits of Inmates in Nigeria Prisons. *The Social Sciences*, 3 (2), 196-199.
- Thompson Gershoff, E. (2002). Corporal Punishment by Parents and Associated Child Behaviors and Experiences: A Meta-Analytic and Theoretical Review. *Psychological Bulletin*, 128 (4), 539–579.
- Tieger, T. (1980). On the Biological Basis of Sex Differences in Aggression. *Child Development*, 51 (4), 943-963.
- Tomkins, S. S. (1991). *Affect, imagery, and consciousness. Vol. III. The negative affects: Anger and fear*. New York: Springer.
- Torgersen, S., Kringlen, E., Cramer, V. (2001). The prevalence of personality disorders in a community sample. *Archives of General Psychiatry*, 58, 590-596.
- Trembley, P., Belchevski, M. (2004). Did the Instigator Intend to Provoke? A Key Moderator in the Relation Between Trait Aggression and Aggressive Behavior. *Aggressive Behavior*, 30, 409-424.

- Tulving, E., Thomson, D.M. (1973). Encoding specificity and retrieval processes in episodic memory. *Psychological Review*, 80, 352-373.
- van der Dennen, J.M.G. (1980). *Problems in the concepts and definitions of aggression, violence, and some related terms*. Groningen: Internal Publ., Polemological Inst., State Univ.
- Van Goozen, S. H., Frijda, N. C., Kindt, M., Van de Poll, N. E. (1994). Anger proneness in women: Development and validation of the Anger Situation Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 20, 79-100.
- Vaughn, M., Howard, M. (2005). The construct of psychopathy and its potential contribution to the study of serious, violent, and chronic youth offending. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 3 (3), 235-252.
- Vicedo, M. (2009). The Father of Ethology and the Foster Mother of Ducks. Konrad Lorenz as Expert on Motherhood. *The History Science of Society*, 100, 263-291.
- Vincent, G., Guy, L., Grisso, T. (2012). *Risk assessment in juvenile justice: A guidebook for implementation*. Chicago, IL: MacArthur Foundation Models for Change.
- Vitaro, F. Brendgen, M., Barker, E. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 30 (1), 12-19.
- Vitaro, F., Brendgen, M., Tremblay, R. E. (2002). Reactively and proactively aggressive children: antecedent and subsequent characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 495-505.
- Vitiello, B., Behar, D., Hunt, J., Stoff, D., Ricciuti, A. (1990). Subtyping aggression in children and adolescents. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 2, 189-192.

- Vukosavljević- Gvozden, T., Opačić, G., Marić, Z. (2010). Iracionalne evaluacije i antisocijalno ponašanje adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 42 (2), 263-276.
- Walker, J. S. (2005). The Maudsley Violence Questionnaire: Initial validation and reliability. *Personality and Individual Differences*, 38, 187–201.
- Wallace, C., Mullen, P., Burgess, P., Palmer, S., Ruschena, D., Browne, C. (1998). Serious Criminal Offending and Mental Disorder: Case Linkage Study. *British Journal of Psychiatry*, 172, 477-484.
- Walters, A., Glenn, D. (1992). A Meta-Analysis of the Gene-Crime Relationship. *Criminology*, 30(4), 595-614.
- Ward, D. A., Tittle, C. R. (1994). IQ and delinquency: A test of two competing explanations. *Journal of Quantitative Criminology*, 10, 189–212.
- Warr, M. (1998). Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36 , 183–215.
- Weatherburn, D. (2001). What Causes Crime? *Crime and Justice Bulletin*, 54, 1-10.
- Weber, S., Habel, U., Amunts, K., Schneider, F. (2008). Structural Brain Abnormalities in Psychopaths - a review. *Behavioral Science and Law*, 26, 7–28.
- Webster, C., Douglas, K., Eaves, D., Hart, S. (1997). *HCR-20: Assessing risk for violence (Version 2)*. Burnaby, British Columbia, Canada: Mental Health, Law and Policy Institute, Simon Fraser University.
- Webster, C. D., Harris, G. T., Rice, M. E., Cormier, C., Quinsey, V. L. (1994). *The Violence Prediction Scheme: Assessing Dangerousness in High Risk Men*. Toronto. University of Toronto: Centre of Criminology.

- Wegner, D. M. (1989). *White Bears and Other Unwanted Thoughts. Suppression, Obsession and the Psychology of Mental Control*. New York: Viking.
- Weiner, B. (1985). An Attributonal Theory of Achievement Motivation and Emotion. *Psychological Review*, 92 (4), 548-573.
- Weiner, B., Graham, S., Chandler, C. (1982). Causalantecedents of pity, anger and guilt. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8, 226-232.
- Wells, A., Davies, M. (1994). The Thought Control Questionnaire: A Measure of Individual Differences in the Control of Unwanted Thoughts. *Behavior Research and Therapy*, 32 (8), 871-878.
- Welsh, W. N. Gordon, A. (1991). Cognitive mediators of aggression. *Criminal Justice and Behavior*, 18,125-145.
- West, D. J., Farrington, D. P. (1973). *Who Becomes Delinquent?* London: Heinemann.
- West, M .O., Prinz, R. J. (1987). Parental Alcoholism and Childhood Psychopathology. *Psychological Bulletin*, 102(2), 204-218.
- White, J. L., Moffitt, T. E., Caspi, A., Bartusch, D. J. (1994). Measuring Impulsivity and Examining Its Relationship to Delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 1,103 (2), 192-205.
- Widom, C. S. (1989). The cycle of violence. *Science*. 244, 160-166.
- Widom, C. S. (1994). Childhood victimization and adolescent problem behaviors. In R. D. Ketterlinus and M. E. Lamb (Eds.) *Adolescent problem behaviors*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Widom, C. S., White, H. R. (1997). Problem behaviors in abused and neglected children grown up: Prevalence and co-occurrence of substance use, crime and violence. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 7, 287-310.
- Williamson, S. E., Hare, R. D., Wong, S. (1987). Violence: Criminal psychopaths and their victims. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 19, 454-462.
- Wilson, E. O. (1976). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge Mass: The Belknap Press of Harvard University.
- Wilson, E.O. (1978). *On Human Nature*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Wilson, G. (1995). Behavior therapy. In R. Corsini and D. Wedding (Eds.) *Current psychotherapies*, Fifth Edition. Itasca, IL: F.E. Peacock Publishers, Inc.
- Wong, S.C. P., Gordon, A. (2006). The validity and reliability of the Violence Risk Scale: a treatment friendly violence risk assessment tool. *Psychology, Public Policy and Law*, 12, 279-309.
- Woods, S., White, E. (2005). The association between bullying behaviour, arousal levels and behaviour problems. *Journal of Adolescence*, 28, 381–395.
- Zillman, D. (1979). *Hostility and aggression*. Hillsdale: Erlbaum.
- Zillman, D. (1988). Cognition-Excitation Interdependencies in Aggressive Behavior. *Aggressive Behavior*, 14, 51-64.

12. PRILOZI

Prilog br. 1

Tabela br.1

Distribucija frekvencija parametara agresivnih misli

		AGG	KG
Recentnost	Danas	17	12
	Pre dva dana	10	6
	U proteklih tri do sedam dana	0	3
	Pre mesec dana	12	4
	Pre dva meseca	13	8
	Pre vieš od dva emseca	0	2
	Ne znam	4	7
	Bez odgovora	44	58
Učestalost	Nekoliko puta na dan	17	12
	Jednom dnevno	3	0
	Nekoliko puta nedeljno	6	2
	Jednom nedeljno	3	3
	Nekoliko puta mesečno	1	2
	Dva ili tri puta prošlog meseca	2	5
	Otprilike jednom u protekla dva meseca	12	2
	Ne znam	7	12
	Bez odgovora	49	62
Hronicitet	Tokom prošlog meseca	17	12
	Između mesec dana i tri meseca	3	2
	Između tri i šest meseci	0	7
	Između šest meseci i godinu dana	0	1
	Prošle godine	3	1
	Ne znam	9	2

Struktura ličnosti, kognitivni stil, afektivna regulacija i demografske varijable kao prediktori agresivnog ponašanja kod počinitelja krivičnih dela

	Bez odgovora	68	75
Sličnost načina	Isti način	17	12
	Različit način	9	10
	Ne znam	20	13
	Bez odgovora	54	65
Meta	Ista osoba	17	12
	Različiti ljudi	8	16
	Ne znam	39	20
	Bez odgovora	36	52
Intenzitet povrede	Postajale su sve ozbiljnije	17	12
	Postajale su manje ozbiljne	11	6
	Ostajale su iste	6	5
	Ne znam	16	18
	Bez odgovora	50	59
Udaljenost od mete	Da	17	12
	Ne	11	10
	Ne znam	35	28
	Bez odgovora	37	50

AGG – grupa počinitelja krivičnog dela, KG – kontrolna grupa

Prilog br. 2

Instrumenti za prikupljanje podataka**EPQ**

Molimo Vas da odgovorite na svako pitanje zaokruživanjem odgovora DA ili NE. Ovde nema tačnih ili pogrešnih odgovora, kao ni pitanja kojima pokušavamo da Vas prevarimo. Radite brzo, ne razmišljajući predugo o svakom pitanju.

1.	Da li se, iz zabave, bavite mnogim različitim stvarima?	DA	NE
2.	Imate li naviku da razmislite pre nego što bilo šta učinite?	DA	NE
3.	Da li Vam se raspoloženje često menja?	DA	NE
4.	Da li ste ikada bili pohvaljeni za nešto što je zapravo uradio neko drugi?	DA	NE
5.	Da li vodite računa o onome što drugi misle?	DA	NE
6.	Da li ste govorljiva osoba?	DA	NE
7.	Da li ste zabrinuti kada ste nekome nešto dužni?	DA	NE
8.	Da li se ikada osećate sasvim jadno bez ikakvog stvarnog razloga?	DA	NE
9.	Da li pomažete nekima koji su siromašniji od Vas?	DA	NE
10.	Da li ste ikada uzeli više nego što Vam pripada?	DA	NE
11.	Da li Vam smetaju ljudi koji ne umeju da se ponašaju?	DA	NE
12.	Smatrate li da ste prilično živahna osoba?	DA	NE
13.	Da li bi vas jako uznemirilo da vidite da neko dete ili životinja pati?	DA	NE
14.	Da li svake noći proverite da li su vrata od stana zaključana?	DA	NE
15.	Da li često brinete zbog nečega što ste učinili a to nije trebalo učiniti ili reći?	DA	NE
16.	Da li uvek održite obećanje ma koliko Vam to bilo nezgodno?	DA	NE
17.	Da li često posećujete mesto gde se ljudi veselo zabavljaju?	DA	NE
18.	Da li ste razdražljivi?	DA	NE
19.	Da li ljudi treba da poštuju sve zakone, pa čak i glupe?	DA	NE
20.	Da li ste ikada okrivili nekoga za nešto što je u stvari bila Vaša greška?	DA	NE
21.	Volite li da sklapate poznanstva?	DA	NE
22.	Da li je lepo ponašanje veoma važna stvar u životu?	DA	NE
23.	Da li bi bilo dobro da i kod nas postoji osiguranje života u korist porodice?	DA	NE
24.	Da li je Vaša osećanja lako povrediti?	DA	NE
25.	Da li su sve Vaše navike dobre i poželjne?	DA	NE
26.	Da li se u društvu držite povučeno?	DA	NE
27.	Da li biste uzeli droge koje mogu imati čudne ili opasne posledice?	DA	NE
28.	Da li se često osećate kao da vam je svega dosta?	DA	NE
29.	Da li ste ikada uzeli nešto tuđe, makar to bila i bezvredna sitnica?	DA	NE
30.	Da li jako volite da izlazite radi zabave?	DA	NE
31.	Da li više volite da postupate po svom nego po pravilima?	DA	NE

32.	Da li Vam pričinjava zadovoljstvo da povredite ljude koje volite?	DA	NE
33.	Da li Vas često muči osećanje krivice?	DA	NE
34.	Da li ponekad raspravljate o onome o čemu ništa ne znate?	DA	NE
35.	Da li više volite da sedite kod kuće i čitate nego da izlazite i susrećete se sa ljudima?	DA	NE
36.	Imate li neprijatelja koji žele da Vam naškode?	DA	NE
37.	Da li bi za sebe rekli da ste nervozna osoba?	DA	NE
38.	Imate li mnogo prijatelja?	DA	NE
39.	Da li uživate u tome da sa ljudima zbijate šale koje im mogu biti neugodne?	DA	NE
40.	Da li ste često zabrinuti?	DA	NE
41.	Da li ste kao dete odmah i bez gundanja uradili ono što vam se kaže?	DA	NE
42.	Smatrate li sebe jednostavnom i bezbrižnom osobom?	DA	NE
43.	Da li mnogo držite do čistoće i lepog ponašanja?	DA	NE
44.	Da li ste često radili baš suprotno od onoga kako su roditelji želeli?	DA	NE
45.	Da li Vas brinu neke strašne stvari koje bi mogle da se dogode?	DA	NE
46.	Da li ste ikada izgubili ili razbili nešto tuđe?	DA	NE
47.	Da li, kad sklapate nova prijateljstva, to obično potiče sa Vaše strane?	DA	NE
48.	Smatrate li sebe napetom osobom?	DA	NE
49.	Da li u društvu pretežno ćutite?	DA	NE
50.	Da li smatrate da je brak zastarela stvar koju treba ukinuti?	DA	NE
51.	Da li se ponekad pomalo hvalite?	DA	NE
52.	Da li manje od drugih vodite računa o tome šta je ispravno a šta ne?	DA	NE
53.	Da li Vam je lako da unesete živost u društvo koje se dosađuje?	DA	NE
54.	Da li Vas nerviraju preterano oprezni vozači?	DA	NE
55.	Da li ste zabrinuti za svoje zdravlje?	DA	NE
56.	Da li ste o nekome ikada rekli nešto rđavo ili nepristojno?	DA	NE
57.	Da li kad treba da radite sa drugima uživate u tome?	DA	NE
58.	Volite li da pričate viceve ili zabavne zgode?	DA	NE
59.	Da li Vam većina jela ima isti ukus?	DA	NE
60.	Da li ste kao dete ikada bili drski prema roditeljima?	DA	NE
61.	Da li volite da se družite?	DA	NE
62.	Da li ste zabrinuti kad znate da ste napravili neku grešku u radu?	DA	NE
63.	Patite li od nesanice?	DA	NE
64.	Da li pre jela uvek operete ruke?	DA	NE
65.	Da li gotovo uvek imate spreman odgovor kad Vas neko nešto upita?	DA	NE
66.	Da li volite da stignete na sastanak dovoljno pre vremena?	DA	NE
67.	Da li se često osećate umorni i iscrpljeni bez razloga?	DA	NE
68.	Da li ste ikada prevarili u nekoj igri?	DA	NE
69.	Volite li poslove u kojima treba brzo raditi?	DA	NE
70.	Da li je Vaša majka pravedna (bila pravedna) prema Vama?	DA	NE
71.	Da li često osetite da je život dosadan?	DA	NE
72.	Da li ste ikada izvukli neku korist od nečega što je neko drugi smislio ili učinio?	DA	NE
73.	Da li često radite više poslova odjednom?	DA	NE
74.	Ima li ljudi koji vas izbegavaju?	DA	NE

75.	Brinete li se mnogo zbog svog izgleda?	DA	NE
76.	Smatrate li da su ljudi suviše okupirani štednjom i odricanjem da bi obezbedili budućnost?	DA	NE
77.	Da li ste ikada poželjeli da ste mrtvi?	DA	NE
78.	Da li biste prikrili porez kada bi bili sigurni da Vas nikada neće otkriti?	DA	NE
79.	Da li ste sposobni da razveselite društvo?	DA	NE
80.	Da li izbegavate da budete grubi prema ljudima?	DA	NE
81.	Da li se suviše dugo "grizete u sebi" nakon neke doživljene neprijatnosti?	DA	NE
82.	Da li ste ikada nepotrebno nastojali da bude po Vašem?	DA	NE
83.	Da li obično stižete na voz u poslednjem trenutku?	DA	NE
84.	Patite li "od živaca"?	DA	NE
85.	Da li se Vaša prijateljstva često prekidaju bez Vaše krivice?	DA	NE
86.	Da li se često osećate usamljenim?	DA	NE
87.	Smatrate li da su ljudi uglavnom iskreni?	DA	NE
88.	Da li uvek činite ono što govorite da treba činiti?	DA	NE
89.	Da li ponekad volite da gnjavite životinje?	DA	NE
90.	Da li Vas obično uznemire zamerke na Vaš rad i ponašanje?	DA	NE
91.	Da li je razumnije poštovati društvene norme nego postupati po svome?	DA	NE
92.	Da li ste ikada zakasnili na sastanak ili posao?	DA	NE
93.	Volite li da budete u uzbudljivoj gužvi ili metežu?	DA	NE
94.	Da li biste voleli da Vas se ljudi boje?	DA	NE
95.	Da li se ponekad osećate prepuni energije, a ponekad vrlo jadno?	DA	NE
96.	Da li ponekad odložite za sutra nešto što treba učiniti danas?	DA	NE
97.	Da li Vas drugi smatraju živahnom osobom?	DA	NE
98.	Da li Vas ljudi mnogo lažu?	DA	NE
99.	Da li mislite da čovek ima posebne obaveze prema svojoj porodici?	DA	NE
100.	Da li ste osetljivi na neke stvari?	DA	NE
101.	Da li ste uvek spremni da priznate kada pogrešite?	DA	NE
102.	Da li bi Vam bilo žao životinje uhvaćene u kljuse («gvožđe») ili klopku?	DA	NE

BPAG

Ispred Vas se nalazi niz tvrdnji. Molimo Vas da na njih odgovorite onako kako se najčešće (obično) osećate, mislite ili ponašate. Zokružite broj ispred svake tvrdnje, a značenje brojeva je sledeće:

1. Uopšte se ne slažem
2. Uglavnom se ne slažem
3. Nisam siguran
4. Uglavnom se slažem
5. Potpuno se slažem

Br .	Tvrdnje	Odgovori				
		1	2	3	4	5
1	Neki od mojih prijatelja misle da sam usijana glava.	1	2	3	4	5
2	Ako je potrebno spreman sam da upotrebim silu da bih zaštitio svoja prava.	1	2	3	4	5
3	Kada su ljudi izuzetno fini prema meni pitam se šta hoće.	1	2	3	4	5
4	Kada se ne slažem sa prijateljima otvoreno im to kažem.	1	2	3	4	5
5	Dešavalo mi se da se toliko razbesnim da počnem da razbijam stvari.	1	2	3	4	5
6	Kada se ljudi ne slažu sa mnom ne mogu da se suzdržim od rasprave.	1	2	3	4	5
7	Pitam se zašto sam ponekad toliko ogorčen u vezi nekih stvari	1	2	3	4	5
8	Ponekad ne mogu da se suzdržim da nekog ne udarim.	1	2	3	4	5
9	Ja sam staložena osoba.	1	2	3	4	5
10	Sumnjičav sam prema nepoznatim osobama koje se suviše prijateljski ponašaju.	1	2	3	4	5
11	Pretio sam ljudima koje poznajem.	1	2	3	4	5
12	Brzo planem, ali se brzo i smirim.	1	2	3	4	5
13	Mogu da udarim nekog ako me dovoljno isprovocira.	1	2	3	4	5
14	Kada me neko iznervira kažem mu sve u lice.	1	2	3	4	5
15	Dešava se da me izjeda ljubomora.	1	2	3	4	5
16	Ne postoji dovoljno dobar razlog zbog kojeg bih udario drugu osobu.	1	2	3	4	5
17	Ponekad imam utisak da mi ništa ne ide od ruke.	1	2	3	4	5
18	Teško kontrolišem svoju narav.	1	2	3	4	5
19	Kada me nešto iznervira otvoreno to pokazujem.	1	2	3	4	5
20	Nekad osećam da mi se ljudi smeju iza leđa	1	2	3	4	5
21	Često sam u situaciji da se ne slažem sa drugim ljudima.	1	2	3	4	5
22	Ako me neko udari, vratim.	1	2	3	4	5
23	Ponekad se osećam kao da ću da eksplodiram.	1	2	3	4	5
24	Čini mi se da drugi ljudi uvek bolje prođu u životu.	1	2	3	4	5
25	Neki ljudi su me toliko iznervirali da smo se potukli.	1	2	3	4	5
26	Znam da me "prijatelji" ogovaraju iza leđa.	1	2	3	4	5
27	Moji prijatelji kažu da sam sklon svađi.	1	2	3	4	5
28	Ponekad izgubim kontrolu bez dobrog razloga.	1	2	3	4	5
29	Češće se potučem nego drugi ljudi.	1	2	3	4	5

PAQ

Ovaj upitnik sadrži niz tvrdnji koje se odnose na različita ponašanja u nekim situacijama. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju i odgovorite da li se ta tvrdnja odnosi na Vas i vaše ponašanje. Pored svake tvrdnje nalaze se slova T i N.

T – označava vaše **slaganje sa tvrdnjom (tačno)**, a **N** – **neslaganje (netačno)**. Molimo Vas da zaokružite odgovor pored svake tvrdnje.

1.	Ljudi lako padaju na moj šarm.	T	N
2.	Smeta mi kada mi neko naređuje	T	N
3.	Lako planem	T	N
4.	Zabavlja me kada vidim da me se neko plaši	T	N
5.	Imao sam veliki broj seksualnih partnera	T	N
6.	Moje svađe se obično završe tučom	T	N
7.	Lako prekidam ljubavne veze	T	N
8.	Bavim se svojom prošlošću i razmišljam o svemu što sam učinio	T	N
9.	Moja savest je potpuno mirna	T	N
10.	U detinjstvu sam bio zlostavljan od strane odraslih	T	N
11.	Vodim miran i bezbedan život	T	N
12.	Dešavalo mi se da izgubim posao zbog čestih izostanaka	T	N
13.	Učestvovao sam u različitim kriminalnim delatnostima	T	N
14.	Imao sam više puta sukob sa zakonom	T	N
15.	Mnoge rizike u životu sam preduzimao samo radi zabave	T	N
16.	Kada mi pukne film, potpuno izgubim kontrolu	T	N
17.	Za sve loše što mi se dogodilo najviše su krivi moji roditelji	T	N
18.	Prilično sam hladnokrvan	T	N
19.	Uzimam alkohol još od rane mladosti	T	N
20.	Ništa me ne može sprečiti da uzmem ono što želim	T	N
21.	Ljude mogu lako iskoristiti	T	N
22.	Sila je najbolji način da se izađe na kraj sa glupacima	T	N
23.	Tuđe patnje me uglavnom ostavljaju ravnodušnim	T	N
24.	Pažljivo planiram trošenje novca	T	N
25.	Opušten sam i kada treba nešto javno da kažem ili uradim	T	N
26.	Izbacivan sam iz škole zbog nediscipline	T	N
27.	Prosto sam srećan kad uspem da nasamarim neku budalu	T	N
28.	Učestvovanje u nekoj opasnoj situaciji stvara mi osećaj da sam živ	T	N
29.	Spreman sam da isprobavam razne droge	T	N
30.	Retko me muči osećanje krivice	T	N
31.	Zabavlja me kada vidim da se neko zbunio u važnom trenutku	T	N
32.	Često se napijem	T	N
33.	Volim izazove čak i kada su veoma opasni	T	N
34.	Neki ljudi prosto žele da budu žrtve	T	N
35.	Uvek vratim ono što pozajmim	T	N

RSE

Molimo Vas da zaokružite odgovarajuć odgovor u zavisnosti od stepena slaganja sa svakom tvrdnjom.

1. U potpunosti se slažem
2. Slažem se
3. Ne slažem se
4. U potpunosti se ne slažem

1.	U celini zadovoljan sam sobom.	1	2	3	4
2.	Povremeno mislim da ništa ne vredim	1	2	3	4
3.	Osećam da imam mnogo kvaliteta	1	2	3	4
4.	Sposoban sam da uradim stvari jednako dobro kao i većina drugih ljudi	1	2	3	4
5.	Osećam da nema mnogo toga kod mene na šta sam ponosan	1	2	3	4
6.	Povremeno se osećam beskorisnim	1	2	3	4
7.	Osećam da sam vredna ličnost	1	2	3	4
8.	Voleo bih kada bih imao više samopoštovanja	1	2	3	4
9.	Sve u svemu, naginjem ka tome da mislim da sam promašaj	1	2	3	4
10.	Imam pozitivne stavove o sebi	1	2	3	4

SEK(2)

Ispod su navedene tvrdnje kojima ljudi mogu izraziti svoja uverenja. **Procenite svaku tvrdnju i zaokružite samo jedan odgovarajući broj koji najbolje pokazuje koliko se Vi slažete ili ne slažete sa navedenom tvrdnjom.**

Značenje brojeva iza tvrdnji:

1 – izrazito se ne slažem

2 – ne slažem se

3 – neodlučan/na sam

4 – slažem se

5 – izrazito se slažem

1. Kada imam probleme, mogu da izdržim i nastavim dalje.....	1	2	3	4	5
2. Grozno je kada su ljudi nepravedni i užasno je ako je neko prema meni
nepravedan.....	1	2	3	4	5
3. Ja apsolutno moram, uvek i u svim okolnostima, ostaviti dobar utisak i suštinski mi
je važan utisak.....	1	2	3	4	5
4. Ako se neko prema meni ponaša nekorektno, pokvaren je i zaslužuje da mu
vratim.....	1	2	3	4	5
5. Ja apsolutno moram, uvek i u svim okolnostima, dobro uraditi ono što mi je važno i
ne prihvatam svoju grešku.....	1	2	3	4	5
6. Ako se desi da ostavim nepovoljan utisak na nekog značajnog, to je za mene
užasno.....	1	2	3	4	5
7. Ako neko uradi nešto loše ne znači da je loš čovek i da zaslužuje ispaštanje.....	1	2	3	4	5
8. Ako me odbaci neko do koga mi je stalo, znači da sam bezvredan.....	1	2	3	4	5
9. Ne mogu da podnesem neizvesnost i potpuno mi je neizdrživ takav život.....	1	2	3	4	5
10. Ja moram, uvek i u svim okolnostima, postići dobre rezultate i ne prihvatam loše
rezultate.....	1	2	3	4	5
11. Svako ko se prema meni ponaša onako kako ne zaslužujem je grozan i zaslužuje
sve najgore.....	1	2	3	4	5
12. Ja apsolutno moram biti cenjena osoba i suštinski mi je važno da me ljudi cene.....	1	2	3	4	5
13. Ako u životu postoji neka teškoća, to je za mene užas i katastrofa.....	1	2	3	4	5

14. Ljudi apsolutno moraju voditi računa o svom ponašanju prema meni i ne prihvatam suprotno.....	1	2	3	4	5
15. Ako o meni imaju loše mišljenje ljudi koji su mi značajni, znači da sam bezvredna osoba.....	1	2	3	4	5
16. Ako neko postupi nepravedno prema meni, znači da je loš čovek i zaslužuje da ispašta.....	1	2	3	4	5
17. Ako nešto ne uradim dovoljno dobro, verujem da i dalje vredim dovoljno da mogu da prihvatim sebe.....	1	2	3	4	5
18. Ja apsolutno moram, uvek i u svim okolnostima, dobiti priznanje od ljudi i suštinski mi je važno priznanje.....	1	2	3	4	5
19. Ogavno je ako ljudi ne vode računa o svom ponašanju i užasno je ako mene neko loše tretira.....	1	2	3	4	5
20. U životu ne bi smelo biti neočekivanih problema i ne prihvatam neočekivane probleme.....	1	2	3	4	5
21. Ako imam probleme i neprilike u životu, znači da sam gori od drugih i bezvredan.....	1	2	3	4	5
22. Užasno je što u životu postoje problemi i stravično je ako se u mom životu jave.....	1	2	3	4	5
23. Čovek koji se prema meni ponaša loše je bezvredan i zaslužuje sve najgore.....	1	2	3	4	5
24. Ako pogrešim u nečemu značajnom, to nije katastrofa, već propust koji mogu da prihvatim i nastavim dalje.....	1	2	3	4	5
25. Ako pogrešim u nekim važnim stvarima u životu, znači da sam bezvredan.....	1	2	3	4	5
26. U životu apsolutno ne bi smelo biti stvari koje čovek teško podnosi i ne mogu da prihvatim neočekivane probleme.....	1	2	3	4	5
27. Ne mogu da podnesem život sa problemima i za mene je potpuno neizdrživo ako moram da vodim takav život.....	1	2	3	4	5
28. Ne želim probleme u životu, ali verujem da problemi nisu nepodnošljivi već prolazni.....	1	2	3	4	5

SIV

Molimo Vas da kod svakog pitanja zaokružite ono što Vas najbolje opisuje.

1. Da li ste ikada razmišljali ili sanjarili (maštali) o tome kako fizički napadate ili povređujete neku osobu?

a) DA

b) NE

2. Kada ste poslednji put tako razmišljali ili maštali?

- a) Danas
- b) Pre dva dana
- c) U proteklih tri do sedam dana
- d) Pre mesec dana
- e) Pre dva meseca
- f) Pre više od dva meseca
- g) Ne znam

3. Koliko često ste razmišljali ili maštali o tome da nekoga fizički napadate u protekla dva meseca?

- a) Nekoliko puta na dan
- b) Jednom dnevno
- c) Nekoliko puta nedeljno
- d) Jednom nedeljno
- e) Nekoliko puta mesečno (manje nego jednom nedeljno)
- f) Dva ili tri puta prošlog meseca
- g) Otprilike jednom u protekla dva meseca
- h) Ne znam

4. Kada ste prvi put počeli da razmišljate o tome da nekoga fizički povredite?

- a) Tokom prošlog meseca
- b) Između mesec dana i tri meseca
- c) Između tri i šest meseci
- d) Između šest meseci i godinu dana
- e) Prošle godine
- f) Ne znam

5. Kada imate ovakve misli da li se one odnose na isti način povređivanja ili razmišljate kako na različite načine povređujete neku osobu?

- a) Isti način

- b) Različiti načini
- c) Ne znam

6. Da li se te misli odnose uvek na istu osobu ili su u pitanju različiti ljudi?

- a) Ista osoba
- b) Različiti ljudi
- c) Ne znam

7. U odnosu na početak javljanja ovakvih misli da li su povrede o kojima ste razmišljali postajale ozbiljnije ili ne?

- a) Postajale su sve ozbiljnije
- b) Postajale su manje ozbiljne
- c) Ostajale su iste
- d) Ne znam

8. U protekla dva meseca da li su Vam ovakve misli padale na pamet dok ste bili u prisustvu osobe na koju su se te misli i odnosile?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

TCQ

Većini ljudi na pamet padaju neprijatne i neželjene misli koje je ponekad teško kontrolisati. Nas zanima koje tehnike koristite kako bi kontrolisali ove misli. Pred Vama se nalaze pobrojani različiti načini koji ljudi koriste u cilju kontrole neprijatnih misli. Pažljivo pročitajte svaku izjavu i zaokruživanjem određenog boja odlučite se koliko često koristite svaku tehniku. Nema tačnih i pogrešnih odgovora.

Kada mi na pamet padne neprijatna ili neželjena misao ja...

		Nikad	Ponekad	Često	Skoro uvek
1	Prisećam prijatnih scena	1	2	3	4
2	Kažem sebi: Ne budi glup!	1	2	3	4
3	Usmerim se na tu misao	1	2	3	4
4	Zamenim tu misao nekom manje lošom	1	2	3	4
5	Nikome ne govorim o tome šta mislim	1	2	3	4
6	Kažnjavam sebe što tako mislim	1	2	3	4
7	Zadržavam se na drugim brigama	1	2	3	4
8	Zadržavam tu misao samo za sebe	1	2	3	4
9	Okupiram se nekim poslom	1	2	3	4
10	Preispitujem ispravnost misli	1	2	3	4
11	Naljutim se na sebe kad tako mislim	1	2	3	4
12	Izbegavam da diskutujem o tome što mislim	1	2	3	4
13	Vičem na sebe zato što tako mislim	1	2	3	4
14	Racionalno analiziram tu misao	1	2	3	4
15	Ošamarim ili udarim sebe kako bi prestao tako da mislim	1	2	3	4
16	Počnem da mislim na nešto prijatno	1	2	3	4
17	Raspitujem se kako moji prijatelji izlaze sa neprijatnim mislima na kraj	1	2	3	4
18	Počnem da mislim o nekim manje značajnim stvarima	1	2	3	4
19	Počnem da radim nešto u čemu uživam	1	2	3	4
20	Nastojim da preformulisem misao	1	2	3	4
21	Mislim na nešto drugo	1	2	3	4
22	Mislim o manje značajnim problemima koje imam	1	2	3	4
23	Pokušavam na drugačiji način da razmišljam	1	2	3	4
24	Počnem da razmišljam o problemima koje sam imao u prošlosti	1	2	3	4
25	Pitam svoje prijatelje o tome da li su imali slične misli	1	2	3	4
26	Usmerim se na druge negativne misli	1	2	3	4
27	Pitam se zašto tako razmišljam	1	2	3	4
28	Kažem sebi da će se nešto loše desiti ako nastavim tako da mislim	1	2	3	4
29	Pričam sa prijateljem o tome što mislim	1	2	3	4
30	Zaokupim se nekom aktivnošću	1	2	3	4

UPITNIK OSNOVNIH PODATAKA (kriterijska grupa)

Molimo Vas da kod svakog pitanja upišete ili zaokružite ono što Vas najbolje opisuje

1. Starost_____ godina
2. Završena škola _____
3. Zaposlenje _____
4. Bračno stanje _____
5. Koliko često ste pili alkohol?
 - a) Uopšte nisam pio alkohol
 - b) Veoma retko sam pio alkohol
 - c) Nekoliko puta mesečno
(uglavnom vikendom)
 - d) Nekoliko puta nedeljno
 - e) Svakodnevno
6. Koliko često ste pili do opijanja?
 - a) Nikad
 - b) Rekto
 - c) Više puta mesečno
 - d) Više puta nedeljno
 - e) Svakodnevno
7. Koliko često ste koristili psihoaktivne supstance (droge)?
 - a) Uopšte ih nisam koristio
 - b) Povremeno
 - c) Više puta nedeljno
 - d) Svakodnevno
8. Zbog kog krivičnog dela ste sada ovde?
 - a) Ubistvo
 - b) Ubistvo u pokušaju
 - c) Nanošenje teških telesnih povreda
 - d) Nanošenje lakih telesnih povreda
 - e) Silovanje

- f) Nasilje u porodici
- g) Razbojništvo
- h) Drugo _____

11.	Da li ste u vreme izvršenja krivičnog dela zbog koga ste sada ovde bili pod dejstvom alkohola?	DA	NE
12.	Da li ste u vreme izvršenja krivičnog dela zbog koga ste sada ovde bili pod dejstvom psihoaktivnih supstanci?	DA	NE
13.	Da li ste u vreme izvršenja krivičnog dela zbog koga ste sada ovde bili u apstinencijalnoj krizi?	DA	NE
14.	Da li ste ranije imali problema sa zakonom?	DA	NE
15.	Da li ste bili osuđivani kao maloletnik?	DA	NE
16.	Da li je neko iz vaše bliže porodice imao problema sa zakonom?	DA	NE

17. Da li su vas roditelji fizički kažnjavali?

- a) ne
- b) da, ali manje nego drugi roditelji svoju decu
- c) da, ali isto kao drugi roditelji svoju decu
- d) da, više nego drugi roditelji svoju decu

18. Da li ste u detinjstvu bili fizički zlostavljani?

- a) ne
- b) da, svega nekoliko puta
- c) da, povremeno
- d) da, često

19. Da li vas je neka od navedenih osoba zlostavljala? (možete da zaokružite i više od jednog ponuđenog odgovora)

- a) otac
- b) majka
- c) brat/sestra
- d) rođak
- e) vršnjak
- d) neko drugo starije lice
- f) niko

20. Da li je Vaš otac pio alkohol?
- a) nije uopšte pio
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
21. Da li je Vaš otac pio do opijanja?
- a) nikad
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
22. Da li je Vaša majka pila alkohol?
- a) nije uopšte pila
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
23. Da li je Vaša majka pila do opijanja?
- a) nikad
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
24. Da li ste ikada potražili pomoć psihijatra (da li ste ikada bili psihijatrijski lečeni)?
- a) DA
 - b) NE
25. Kada ste poslednji put potražili pomoć psihijatra?
- a) u poslednjih godinu dana
 - b) između dve i pet godina
 - c) pre više od pet godina

26. Ukoliko znate, upišite svoju dijagnozu _____

27. Ukoliko Vam dijagnoza nije poznata, molimo Vas da ukratko opišete tegobe i probleme zbog kojih ste se obratili psihijatru

UPITNIK OSNOVNIH PODATAKA (kontrolna grupa)

Molimo Vas da kod svakog pitanja upišete ili zaokružite ono što Vas najbolje opisuje

1. Starost_____ godina
2. Završena škola_____
3. Zaposlenje_____
4. Bračno stanje_____
5. Koliko često ste pili alkohol?
 - f) Uopšte nisam pio alkohol
 - g) Veoma retko sam pio alkohol
 - h) Nekoliko puta mesečno
(uglavnom vikendom)
 - i) Nekoliko puta nedeljno
 - j) Svakodnevno
6. Koliko često ste pili do opijanja?
 - f) Nikad
 - g) Rekto
 - h) Više puta mesečno
 - i) Više puta nedeljno
 - j) Svakodnevno
7. Koliko često ste koristili psihoaktivne supstance (droge)?
 - e) Uopšte ih nisam koristio
 - f) Povremeno
 - g) Više puta nedeljno
 - h) Svakodnevno
8. Da li ste ikada bili krivično osuđivani zbog navedeni dela:
 - a) Ubistvo
 - b) Ubistvo u pokušaju
 - c) Nanošenje teških telesnih povreda
 - d) Nanošenje lakih telesnih povreda

- e) Silovanje
- f) Nasilje u porodici
- g) Razbojništvo
- h) Drugo _____

9.	Da li ste bili osuđivani kao maloletnik?	DA	NE
10.	Da li je neko iz vaše bliže porodice imao problema sa zakonom	DA	NE

11. Da li su vas roditelji fizički kažnjavali?

- a) ne
- b) da, ali manje nego drugi roditelji svoju decu
- c) da, ali isto kao drugi roditelji svoju decu
- d) da, više nego drugi roditelji svoju decu

12. Da li ste u detinjstvu bili fizički zlostavljani?

- a) ne
- b) da, svega nekoliko puta
- c) da, povremeno
- d) da, često

13. Da li vas je neka od navedenih osoba zlostavljala? (možete da zaokružite i više od jednog ponuđenog odgovora)

- a) otac
- b) majka
- c) brat/sestra
- d) rođak
- e) vršnjak
- d) neko drugo starije lice
- f) niko

14. Da li je Vaš otac pio alkohol?

- a) nije uopšte pio
- b) veoma retko

- c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
15. Da li je Vaš otac pio do opijanja?
- a) nikad
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
16. Da li je Vaša majka pila alkohol?
- a) nije uopšte pila
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
17. Da li je Vaša majka pila do opijanja?
- a) nikad
 - b) veoma retko
 - c) više puta mesečno
 - d) više puta nedeljno
 - e) svakodnevno
18. Da li ste ikada potražili pomoć psihijatra (da li ste ikada bili psihijatrijski lečeni)?
- a) DA
 - b) NE
19. Kada ste poslednji put potražili pomoć psihijatra?
- a) u poslednjih godinu dana
 - b) između dve i pet godina
 - c) pre više od pet godina
20. Ukoliko znate, upišite svoju dijagnozu _____
21. Ukoliko Vam dijagnoza nije poznata, molimo Vas da ukratko opišete tegobe i probleme zbog kojih ste se obratili psihijatru

Struktura ličnosti, kognitivni stil, afektivna regulacija i demografske varijable kao prediktori agresivnog ponašanja kod počinitelaca krivičnih dela
